

משרד החינוך
מינהל חברה ונוער

לקראת

קהילה הוגנת בבית-הספר

כדגויה של אכפתיות, הוגנות וצדק

פדגוגיה של אכפתיות, הוגנות וצדק

**על בסיס התיאוריה ההתפתחותית בחינוך מוסרי
של לורנס קולברג**

מהדורה מחודשת ומעודכנת

כתיבה: ד"ר יעל ברנהולץ, חיה פלג

הקלדה: כרמלה אפסקר

עריכה לשונית: אפרת חבה

הפקה: רות קנולר לוי, כרמלה אפסקר, עמליה לואין

ינואר 2014

תוכן העניינים

מבוא

פרק א': חינוך מוסרי – רקע תיאורטי

- מחשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית על פי גישת לורנס קולברג בחינוך מוסרי
- פיתוח מודלים של קהילה הוגנת – בין בוסטון לירושלים

פרק ב': לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר

פדגוגיה של אכפתיות, הוגנות וצדק

- מטרות התכנית ורציונל התכנית
- התנהלות בית-הספר כקהילה חברתית הוגנת
- ניהול הכיתה כיחידה חברתית הוגנת

פרק ג': תכנית ההתערבות החינוכית

- פעילויות לטיפול כיתת האם כיחידה חברתית הוגנת
- פעילויות לטיפול בית-הספר כקהילה הוגנת

פרק ד': דילמות מוסריות בתחומי הדעת

- הצעות לדימונים בדילמות העולות ממגוון תחומי דעת: ספרות, מדעי החברה, אזרחות, היסטוריה, של"ח, תנ"ך, מדעי הטבע, איכות הסביבה

פרק ה': הכשרת הצוות החינוכי ליישום התכנית

- תפקיד הצוות החינוכי
- מתווה פיתוח מקצועי למורים בקהילה הוגנת

מדברי אנשי חינוך אודות התוכנית

1. קולות מהשדה
2. דבר מנכ"לית המשרד לשעבר, דלית שטאובר

נספחים

1. תקציר עבודת דוקטורט של יעל ברנהולץ – קהילה הוגנת בבית-הספר

הדתי

2. מתווה לסדנה לניהול דיוני דילמה- מהתיאוריה למעשה החינוכי

3. מבחר פעילויות נוספות לטיפול הכיתה כיחידה חברתית הוגנת

ביבליוגרפיה

"ההכרה באחר היא יסוד האחריות. כשאתה מכיר בצורך לקבל את
האחר, אתה יוצר סוג של אחריות כלפיו, כלפי זכויותיו. זה הרגע שבו
מתחולל תהליך נפשי ומוסרי צמוק.
אחריות היא הבסיס לקיומה של אנושיות מוסרית פציפה.
השתתפות השיח החינוכי על יסודות של אחריות לזולת ולעצמי היא
השורה צמוקה ומשמעותית."
מתוך איגרת שר החינוך, הרב שי פירון, לצופדי המערכת, תשצ"ד

עמיתיי אנשי החינוך שלום וברכה

התכנית "לקראת קהילה הוגנת בבית הספר" מציעה לתלמידים ולמורים מסגרת התנסותית בחינוך מוסרי. בבית ספר הפועל בגישה זו, אורח החיים מתנהל על-פי ערכים של **הוגנות** ושל **כבוד הדדי**, של **אחריות** ושל **יחס לאחר והתחשבות בצרכיו**. **באי בית הספר כולם שותפים פעילים בקבלת החלטות על בסיס ערכים אלו ומעורבים אישית ביישומן**. מטרת למידה משמעותית זו היא להביא לצמיחה מוסרית – אישית וחברתית.

ביסוד התכנית, תפיסה הרואה בכל מורה מחנך והדוגלת בשילוב בין **הציר הלימודי** לבין **הציר הערכי והמוסרי** בהוראה ובחינוך. בתפיסה זו נשזרים יחדיו תפקיד המורה להעניק ידע רחב ומעמיק בתחומי הדעת עם תפקידו לחנך לערכים, למוסר ולמידות טובות.

העיסוק הקבוע בסוגיות ערכיות בכל תחומי הלמידה והעשייה בבית הספר מעודד דיון בשאלות קיומיות מהותיות, מטפח חשיבה ביקורתית ותורם לצמיחה מוסרית ולפיתוח תפיסת עולם ערכית. המורים רוכשים מתודות לניהול דיונים בסוגיות ערכיות, ובאמצעותן הם יסייעו לתלמידים לפתח כישורים אישיים, בין-אישיים וחברתיים, יקנו להם כלים להתמודדות במצבים מורכבים, יחזקו את מודעותם החברתית, ויכשירו אותם לאזרחות פעילה במדינה דמוקרטית.

התנסות שיטתית כזו בכל ההווה הבית ספרית מקרבת את הלמידה לעולמו של הלומד, מעוררת עניין וסקרנות ותורמת להפנמה של התכנים הנלמדים ולהתייחסות מעמיקה יותר אליהם. זוהי למידה משמעותית. למידה למשמעות, למידה המייצרת משמעת עצמית אשר אינה מונעת ממשמעת חיצונית.

בעשייה חינוכית משמעותית נתברך,

טליה נאמן,

מנהלת אגף תכנים, תכניות הכשרה והשתלמויות

במינהל חברה ונוער.

"קהילה הוגנת" היא כינוי לגישה התנסותית בחינוך מוסרי, אשר פותחה על-ידי לורנס קולברג ועמיתיו.

אורח החיים בבית-ספר הפועל על-פי גישה זו מתנהל לאור ערכים של **הוגנות** ושל **כבוד הדדי**, במטרה להביא לצמיחה מוסרית - אישית וחברתית.

התכנית מכוונת לצמצום הפער שבין ההצהרות על התנהגות מוסרית ראויה לבין ההתנהגות בחיי היומיום ולטיפול חוסן מוסרי. ב"קהילה הוגנת" התלמידים משתתפים בדיונים על היבטים מוסריים של סוגיות מחיי היומיום בבית-ספר והם שותפים בקבלת החלטות ובאכיפתן. התהליך החינוכי מובנה ושיטתי; מציב גבולות,

"קהילה הוגנת" משלבת קידום התנהגות מוסרית אחראית עם קידום חשיבה מוסרית. גישה זו בחינוך מוסרי גורסת כי התנהגות מוסרית אחראית של היחיד אינה רק ביטוי של מאפיין פסיכולוגי אישי, אלא גם עניין של תחושת שייכות, של נורמות קהילתיות ושל ממד מוסרי באקלים בית-הספר.

(Lawrence Kohlberg)

אך גם מאפשר כר נרחב להתנסות ולהפקת לקחים. התכנית מתנהלת במסגרות קבועות הידועות לכל באי בית-הספר, בשעות החינוך ובתחומי הדעת. בכל הפורומים המתנהלים בבית-הספר, משולבים דיונים בדילמות מוסריות ומועלות סוגיות ערכיות מסדר היום הבית-ספרי והציבורי.

קולברג ראה במסגרת הבית ספרית קהילה, שבה ערכי ההוגנות והצדק הם הבסיס הפדגוגי המנחה את המורים ואת צוות ההנהלה באינטראקציות האישיות והפדגוגיות עם תלמידיהם ובינם לבין עצמם.

הגישה שבבסיס "קהילה הוגנת" תורמת לקידום מטרות החינוך בישראל: טיפוח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבלת תפקידים ולמילואם במסירות ובאחריות, רצון לעזרה הדדית, לתרומה לקהילה ולהתנדבות, חתירה לצדק חברתי וטיפול ערכים ההולמים חיים בחברה דמוקרטית (חוק חינוך תש"ס, 2000).

התוכנית נותנת מענה לצורך להביא ליישום מטרות ערכיות אלו בדרך חינוכית, המאפשרת לתלמידים - אזרחי העתיד, להתנסות בחיי קהילה בבית הספר. התלמידים המשתתפים בתוכנית לוקחים על עצמם תפקידים ואחריות בביצוע החלטות, רוכשים מיומנויות חברתיות ומתנהלים על פי כללי ה"משחק הדמוקרטי". התנסות זו מכוונת להפנמת ערכים של כבוד הדדי, אכפתיות, הוגנות וצדק הלכה למעשה בהליך הנמנע מאינדוקטרינציה.

מערכת החינוך הגדירה את החינוך הערכי כיעד של המשרד לצד ההישגים הלימודיים, פותחה תכנית אב לחינוך ערכי, המשלבת חינוך לערכי היסוד של מדינת ישראל בכל ההווה הבית-ספרית, קרי: בתחומי הדעת, בחינוך החברתי ובפעילות הייעוץ החינוכי.

התכנית החינוכית "לקראת קהילה הוגנת", המוגשת לכם בזה, כוללת פרק המדגים שילוב דיונים בדילמות מוסריות בתחומי הדעת, בנושאים שעל סדר היום הציבורי ודילמות מחיי היומיום בבית-הספר. התכנית גובשה לאור התנסויות שנערכו במהלך השנים בבתי-ספר שונים בארץ.

מטרות התכנית

- להביא להתפתחות מוסרית-חברתית של התלמידים לקראת היותם אזרחים מעורבים ותורמים לחברה.
- לקדם ערכים של כבוד הדדי, הוגנות, צדק ואכפתיות ביחסי מורים ותלמידים ובינם לבין עצמם.
- לטפח תחושת שייכות קהילתית בין באי בית הספר.
- לאפשר לתלמידים התנסות בהליכים דמוקרטיים ובתפקידי מנהיגות.
- להקנות לתלמידים מיומנויות חברתיות, כגון: הקשבה פעילה, קבלת החלטות על בסיס ערכי, פתרון קונפליקטים על בסיס של הוגנות, עבודת צוות, שיתוף פעולה.
- להגביר מעורבות ושותפות של מורים ושל תלמידים בתהליך קבלת החלטות ובאכיפתן במסגרת קהילת בית הספר.
- להבנות מסגרות קבע לניהול שיח של הוגנות ביחסי מורים ותלמידים ובינם לבין עצמם.

פרק א': חינוך מוסרי

רקע תיאורי

מחשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית על פי גישת לורנס קולברג בחינוך

מוסרי

חשיבה מוסרית

גישת "קהילה הוגנת" בחינוך מוסרי פותחה על-ידי לורנס קולברג (1927-1987) ועמיתיו. קולברג, כמו פיאג'ה לפניו, האמין שהתפתחות מוסרית היא תוצאה של ההתפתחות הקוגניטיבית של האדם ושל ההתנסויות החברתיות שלו. ואכן, מחקריו הראשונים של קולברג התמקדו בממד הקוגניטיבי של השיפוט המוסרי. במטרה להגיע לחקר החשיבה המוסרית של האדם, העמיד קולברג את נחקריו במצב של קונפליקט מוסרי, זאת באמצעות כמה דילמות מוסריות. לפי הגדרתו של קולברג: **דילמה מוסרית היא מצב שבו יש התנגשות בין ערכים ונדרשת הכרעה.**

המראיינים במחקרי קולברג התבקשו לנקוט עמדה לגבי פתרון קונפליקט מוסרי שהוצג בפניהם ולנמק את עמדותיהם. מניתוח תשובות המראיינים, מצא קולברג כי החשיבה של בני האדם מתפתחת בשלבים ועל-פי רצף קבוע, כאשר כל שלב הוא מסד לשלב הבא אחריו. הוא זיהה שישה שלבים, השונים זה מזה במהותם, ומיין אותם לשלוש רמות התפתחות עיקריות: מוסריות קדם-קונבנציונלית, מוסריות קונבנציונלית, מוסריות בתר-קונבנציונלית. כל רמה נחלקת לשני שלבים. השוני בחשיבה בין שלב לשלב מתבטא בנימוקים שהאדם נתן להצדקת עמדתו.

מחקרים שקיים קולברג, בסיוע עמיתים, ברחבי העולם העלו כי שלבי החשיבה הם אוניברסליים. מחקר המשך של רוברט סלמן (1974 בתוך ברנהולץ, 2005) הניב את הגדרות של הפרספקטיבה החברתית האופיינית לכל שלב חשיבה:

על החשיבה המוסרית ע-פי קולברג והפרספקטיבה החברתית ע-פי סלמן

שלב	מאפייני החשיבה המוסרית והמניע העיקרי לפעולה	הפרספקטיבה החברתית
שלב 1 אוריינטציה של עונש וציות	הימנעות מעונש ורצון לקבל גמול, ציות לסמכות חזקה.	- לאדם פרספקטיבה של פרט בודד הרואה את טובת עצמו בלבד. - הפרט אינו מסוגל להכיר בכך שלזולת יש צרכים השונים משלו.
שלב 2 אוריינטציה של כדאיות	הפרט רואה את הזולת רק כעשוי להועיל לו בסיפוק צרכיו: "שמור לי ואשמור לך".	- הפרט מודע לכך שלכל אדם יש אינטרס שאותו הוא שואף להשיג. - "הטוב" מוגדר מנקודת המבט של טובת הפרט בלבד.
שלב 3 אוריינטציה של שותפות בין-אישית בקבוצה	- רצון להיות "אדם טוב", המקובל בקבוצה ורגיש לצורכי חבריה. - קונפורמיות לנורמות הקבוצה. - דאגה ליחסי קרבה בין חברי הקבוצה על בסיס של כבוד, נאמנות, אמון והכרת תודה.	- הפרט מתמקד בשייכות שלו לקבוצה מוגדרת. יש מודעות לרגשות. - הסכמות וציפיות הדדיות בקבוצה מקבלות עדיפות על פני האינטרס האישי. - לפרט אין עדיין יכולת לראות מערכת חברתית שלמה.
שלב 4 אוריינטציה לחברה ולחוקה	- מחויבות לשמירה על החוק לשם הבטחת הסדר החברתי התקין. - תרומה לטובת החברה.	- הפרט רואה את טובת החברה כולה.
שלב 5 אוריינטציה חברתית על בסיס ערכי	- מחויבות לערכים שהוסכמו באמנה חברתית (כמו בחוקה האמריקאית). - החברה דנה בתיקונים לחוקים מתוך מחויבות לערכים ועל-פי העיקרון של "הטוב ביותר למספר הגדול ביותר של אנשים".	- העמדת הערכים כבסיס לסדר היום החברתי בעולם.
שלב 6 אוריינטציה לצדק אוניברסלי	- מחויבות לערכים מוסריים אוניברסליים של צדק, שוויון, ערך האדם וכבוד האדם.	- העמדת הצדק האוניברסלי במרכז.

במהלך השנים, נשמעו תגובות ביקורתיות לממצאי המחקר של קולברג. חלקן ביקורות על המתודולוגיה של המחקר וחלקן על הממצאים של שלבי ההתפתחות בחשיבה מוסרית.

קולברג ועמיתיו התייחסו לביקורות באמצעות מחקרים נוספים, בחינה מחודשת של הממצאים ורביזיה בנקודות הנדרשות. אחת הביקורות, היא של קרול גיליגן בהיבט מגדרי (1995). גיליגן חקרה את האפליקציה של שלבי החשיבה של קולברג בחשיבה של נשים על דילמות מוסריות. מסקנתה הייתה כי נשים וגברים חושבים באופן שונה על דילמות מוסריות. לטענתה, נשים מדגישות דאגה לאחר ואכפתיות (CARING), בעוד שגברים שמים בראש את האסרטיביות ואת העמידה על מוסר של צדק כללי. לפיכך, לטענתה, סולם קולברג מציב את רוב הנשים כמציגות טיעונים ברמה נמוכה מזו של הגברים (המחקר פורסם ב-1982). אך בניגוד לטענות אלו של גיליגן, במחקרים נוספים שנערכו לא נמצאו הבדלים בין גברים ונשים ברמות שיקולי הדעת המוסריים (Ambrose & Schminke, 1999, בתוך גבע 2011). קולברג הסכים עם גיליגן שמימד ה- caring / האכפתיות והדאגה לאחר, משמעותיים ביותר לחינוך מוסרי; אך בעניין זה אין הבדל בין נשים ולגברים.

על חינוך מוסרי

מחקריו של קולברג היו בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית ולא נגעו לתחום החינוך. מי שעורר את קולברג להתעניין במשמעות ממצאיו לתחום החינוך היה תלמידו משה בלאט. בלאט מצא בעבודת הדוקטורט שלו (1969, בתוך ברנהולץ 2005) כי ניתן לקדם חשיבה מוסרית על-ידי התערבות חינוכית שיטתית – באמצעות דיונים בדילמות מוסריות. ממצאים אלו גרמו לקולברג להשקיע מאמצים בפיתוח יישומי של התיאוריה לתחום החינוך המוסרי. קולברג ופנטון פיתחו שיטה לניהול דיונים בדילמות מוסריות (פלג וברנהולץ, 2003) וסדנה להכשרת מורים לניהול דיונים בכיתותיהם. על-פי השיטה שפיתחו, מוצגת בפני המשתתפים דילמה מוסרית. כל משתתף מתבקש לנקוט עמדה אישית לגבי הפעולה המוסרית הראויה, לנמק את עמדתו ולעמת את עמדתו עם עמדותיהם של חבריו. המורה מנחה את הדיון ומשתמש בשאלות הבהרה סוקראטיות, המיועדות לחדד את ההבנה ואת ההתייחסות לסוגיה המוסרית שעל הפרק. הדילמות המוצגות הן מתחומים חברתיים כלליים ומעולם התוכן של מקצועות ההוראה, כגון: היסטוריה, לימודי חברה, ספרות ואזרחות ועוד (גומברג, קמרון, פנטון פורטק והיל, 1980).

על הקשר בין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית

כאמור, לדיונים בדילמות המוסריות הייתה השפעה על החשיבה המוסרית, אך לא הייתה לכך השפעה מובהקת על ההתנהגות היומיומית בבית-הספר, כפי שטען מנהל בית-הספר שבו עבד בלאט: "מדוע עוסק בלאט בדילמות של 'מדע בדיוני', כאשר אני מתמודד כאן עם ונדליזם ואלימות".

כמענה לאתגר הזה, חקרו קולברג וקנדי (1984) את הזיקה בין שיפוט מוסרי והתנהגות מוסרית ומצאו, בין היתר, כי שיפוט מוסרי ברמה גבוהה יותר הוא תנאי הכרחי, אך לא מספיק, להתנהגות מוסרית אחראית.

לפיכך חיפשו קולברג ועמיתיו דרכים ליצירת יתר הלימה בין החשיבה המוסרית להתנהגות המוסרית. כך פותחה "גישת הקהילה הצודקת בחינוך מוסרי".¹ בפיתוח גישתו זו לחינוך מוסרי, התבסס קולברג על תיאוריות בסוציולוגיה וגישות בחינוך כגון:

התיאוריה של הסוציולוג הצרפתי אמיל דירקהיים, שהדגיש את חשיבות השייכות הקהילתית, על פי מודל החינוך בקיבוץ הישראלי, שבו "חברת הנעורים" היא מסגרת קבוצתית המטפחת חוסן מוסרי.

כמוכן ראה קולברג ב- caring / האכפתיות והדאגה לאחר מרכיב מרכזי בפיתוח תחושת שייכות קהילתית.

המודל הקיבוצי נתן לקולברג את ההשראה לפתח קבוצת שייכות ומחויבות קהילתית גם בבית ספר רגיל, ולהביא ליצירת אקלים חברתי חינוכי- מוסרי יותר בבית-הספר.

לאחר תהליך ממושך של ניסוי וטעייה במסגרות חינוכיות שונות, הגדירו קולברג ועמיתיו את תנאי היסוד לצמיחה מוסרית במסגרת החינוכית:

חמשת התנאים לצמיחה מוסרית:

- חשיפה לקונפליקט מוסרי קוגניטיבי
- התייחסות לנקודות מבט רבות
- העלאת היבטים של אכפתיות, הוגנות וצדק
- חשיפה לטיעונים משלבים גבוהים יותר בסולם שלבי החשיבה המוסרית
- השתתפות פעילה בקבלת החלטות וקבלת אחריות על היישום

פיתוח מודלים של קהילה הוגנת - בין בוסטון לירושלים

ההכרה בהשפעת האווירה המוסרית והנורמות הקבוצתיות על התנהגותו המוסרית של היחיד, הנחתה את ההתערבויות הניסיוניות ליישום עקרונות "הקהילה הצודקת" בבית-סוהר לנשים ובבתי-ספר שונים בארצות-הברית.

במהלך השנים, התגבשו שני מודלים עיקריים ליישום ה"קהילה הצודקת". המודל הראשון נוסה בבית-הספר הציבורי בקיימברידג', שכונה "קלוסטר" – כיוון שפעל כבית-ספר בתוך

¹ The just community approach to moral education.

בית-ספר (School within a school). קבוצה של כ-100 תלמידים ומורים בחרו להצטרף לניסוי שהוביל קולברג. הם פעלו יחדיו כקהילה כ-12 שעות בשבוע, ובשאר שעות הלימודים למדו בכיתות רגילות בבית-הספר. חברי הקהילה השתתפו בפעילויות שונות: קבוצת חינוך, אספה כללית שבועית ושיעורים באנגלית ובלימודי חברה. הקהילה התנהלה כדמוקרטיה אתונאית ישירה, וההחלטות התקבלו בהצבעה של כל חברי הקהילה – כאשר קולו של מורה היה שווה ערך לקולו של תלמיד.

אלסה וסרמן (1977) ערכה מחקר מעקב אחר ההתנסות בבית-הספר הזה, ומודל זה שימש בסיס לכל ההתנסויות ליישום "קהילה צודקת" בהמשך. התנסות דומה הייתה בבתי-ספר ציבוריים בברוקליין וקיימברידג' שבמסצ'וסטס (קולברג, 1982). המודל השני התקיים בבית-הספר האלטרנטיבי בסקרסדייל, ניו יורק. היה זה בית-ספר קטן, שמנה כ-150 תלמידים ו-20 אנשי צוות, ולכן פעל בית-הספר כ"קהילה צודקת". במשך שנים שימש בית-ספר זה כמעבדה המחקרית של קולברג, שבה נבחנה השפעת ההתנסות על מורים ועל תלמידים.²

בעקבות ביקורת ספקנית על הרלוונטיות של גישה חינוכית זו לתלמידים מאוכלוסיות מבוססות פחות מאלו שבבוסטון ובסקרסדייל, התקיימו התנסויות בשני בתי-ספר ציבוריים גדולים ברובע ברונקס בניו-יורק. בבתי-ספר אלו לומדים תלמידים מקבוצות מיעוטים, שהמוטיבציה וההישגים הלימודיים שלהם נמוכים. ממחקר מלווה של ההתנסויות עלה כי גם אצל התלמידים החלשים ביותר, שעמדו לפני סילוק מבית-הספר, התפתחה תחושת שייכות, וכי נוצרה אכפתיות הדדית בין תלמידים בני מיעוטים שונים ובינם לבין הצוות. בנוסף להיבט החברתי, חל שינוי גם בהיבט הלימודי: אצל תלמידים שבעבר לא ייחסו חשיבות ללימודים ולא סברו שיש ערך להשקעה בלימודים, ניכרה השפעה על המוטיבציה ועל ההישגים הלימודיים כאחד (היגנס, פאואר וקולברג 1989).

קולברג הגיע למסקנה כי שייכות לקהילה המתנהלת על-פי עקרונות דמוקרטיים, השתתפות פעילה בתהליך קבלת ההחלטות ובאכיפתן ושותפות בפתרון בעיות חברתיות ומוסריות מחיי היוםיום, מפתחות מחויבות לקהילה ומטפחת ערכים של אכפתיות ושל אחריות הדדית. השתתפות פעילה במערכת חברתית כזו, המכירה בזכויות בסיסיות שוות, מעודדת התפתחות מוסרית ועשויה לתרום לצמיחה מוסרית חברתית ולהעצמה. עם זאת, היה ברור לקולברג כי צמיחה כזו תתרחש רק אם תהיה התערבות חינוכית שיטתית המכוונת לכך. לפיכך, הנחה קולברג את בתי-הספר להבנות את ההתנסות ולמסד מסגרות קבועות לניהול שיח על הוגנות בקהילה.

² בביטאון "האגודה לחינוך מוסרי", פורסמו כמה מאמרי דיווח על ההתנסות בבית-ספר זה – FORUM 1980-1994.

למסקנות אלה נמצא חיזוק במחקרים נוספים (Trevino et al, 1999 - בתוך גבע, 2011; נוצ'י ונרבאז, 2008), שמצאו כי עצם העלאת דיונים בנושאים מוסריים בארגון מנבאת התנהגות מוסרית.

יישום "קהילה הוגנת" בארץ והתאמה למציאות הישראלית

המסקנות החיוביות מהתנסויות אלו והצורך, שהוגדר במערכת החינוך בישראל, בחינוך למעורבות חברתית, למחויבות אזרחית ולערכי דמוקרטיה הניעו את המחלקה לחינוך חברתי באגף הנוער דאז במשרד החינוך (1986) לנסות ליישם את רעיון "קהילה צודקת"³ בארץ. בחרנו לקרוא לתכנית בארץ **"לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר"**, על-אף שהתרגום המילולי למונח שהגדיר קולברג היה "קהילה צודקת".

השינוי נעשה בשל הסתייגות של אנשי חינוך מהניסוח האמריקאי. אנשי חינוך אלו ראו את המושג "צדק" כקשור יותר לתחומי המשפט, הדת או הסדר החברתי הכללי, ולא לפעילות היומיומית בבית-הספר. במהלך ההתנסות עלה כי השיח המרכזי בבתי-הספר עסק בהוגנות ביחסים הבין-אישיים בקהילת בית-הספר, ולכן נבחר השם – "לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר".

להפעלת "קהילה הוגנת", הקים אגף הנוער מערך הדרכה והנחיה למפקחים, אשר נדרשו ללוות את צוותי בתי-הספר שהצטרפו להתנסות; הוקם צוות היגוי ארצי שתפקידו היה ללוות את הפעילות בבתי-הספר ולהתמודד עם קשיים ביישום ועם התאמת התכנית למציאות הישראלית ולצרכים המקומיים; נפתחו קורסים ארציים לצוותי ניהול להכרת הגישה החינוכית וכלי היישום שלה. מנהלי בתי-ספר שבחרו להצטרף לתכנית התחייבו לקיים השתלמויות לצוותי המורים⁴ וליצור קבוצת תמיכה לליווי ההתנסות.

הניסיונות הראשונים ליישום התכנית בארץ נעשו על-פי מודל "קלוסטר" האמריקאי שתואר לעיל. התנסויות אלו התקיימו בבית-הספר המקיף בערד ובחטיבת הביניים "ברנר" בפתח-תקווה. בשני בתי-הספר השתתפו בהתנסות שתיים-שלוש כיתות בלבד, אך הדבר עורר קשיים בלתי צפויים.

האמונה בגישה ובעקרונותיה החינוכיים הביאה לפיתוח מודלים ישראליים ייחודיים, כמענה לקשיים שעלו במהלך ההתנסות. במודלים שפותחו בארץ הקהילה אינה מתנהלת כדמוקרטיה אתונאית ישירה, אלא פועלת במבנה ייצוגי. בדרך כלל החל היישום בשכבת גיל אחת ובהדרגה הורחב היקף המשתתפים לכלל בית-הספר.

³ The Just Community Approach to Moral Education

⁴ ראו הצעה לתכנית השתלמות למורים בנספחים.

כיוון שהקהילה במודל זה גדולה יותר, הוקמו כמה מסגרות ייצוגיות, ובמקום דיון ישיר עם כל חברי הקהילה באספה הכללית, התקיים "שיח של הוגנות"⁵ בכל המסגרות שבבית-הספר: בעיות כיתתיות נידונו במסגרת הכיתה; סוגיות שהיו להן השלכות לשכבת גיל אחת או לאורח החיים של קהילת בית-הספר הועברו לאחר דיון בכיתות, לדיון במועצת השכבה או במועצת בית-הספר, על-ידי נציגי הכיתות; כאשר הנושא לדיון העלה צורך בקבלת החלטה, הסוגיה חזרה לדיון בכיתות לפני הכרעה סופית בגוף המייצג. בכל המסגרות היה שימוש במתודה של "מהלך פתרון הוגן" לפתרון קונפליקטים ולקבלת החלטות, והתלמידים נחשפו לטיעונים שונים בסוגיות של הוגנות, גם אם לא השתתפו בכל הדיונים באופן ישיר.

במהלך השנים, נותחו ההתנסויות, הוסקו מסקנות, גובשו מחדש מטרות התכנית ופותחו מודלים מספר ליישום התכנית בהתאמה למציאות הישראלית. ההתאמות נעשו הן בהיבט הארגוני של היישום והן בתכנים.

גישת קולברג עמדה בהלימה לתפישות ולתיאוריות עליהן נשען החינוך החברתי והוסיפה ממדים שלא פותחו לפניו.

החינוך החברתי שאב בבסיסו מתיאוריות מתחום החינוך, הסוציולוגיה והפסיכולוגיה (דיואי, לם, פיאג'ה, ויגודצקי, כהנא ואחרים) ושאף להבנות את העקרונות המאפשרים התנסות ולמידה חברתית בחיי בית הספר. נעשה חיפוש אחר מודלים חינוכיים רלבנטיים כגון: עולם הפנימיות באנגליה, והמוסדות שניהלו מקארנקו, ניל וקורצ'אק. אך ההתנסויות הללו לא התאימו לאורח חיים בבית הספר, בו מרכז העשייה הוא בלמידה בתחומי הדעת ורק מספר שעות מצומצם מוקדש להתנסויות חברתיות.

לדוגמא:

- הגישה הפדגוגית של **יאנוש קורצ'אק** באה לידי ביטוי בבית היתומים אותו ניהל בוורשה. קורצ'אק שיתף את חניכיו בהחלטות ואף איפשר את שיתופם באכיפת הנהלים באמצעות בית המשפט בו שימשו החניכים כשופטים. חניכיו של קורצ'אק חיו איתו במוסד פנימייתי, אך לא למדו בו, אלא יצאו ללימודים בבתי ספר בעיר. וכך, מערכת היחסים בין חניכים לצוות לא כללה את המתח המאפיין יחסי מורה ותלמיד על כל המשתמע מכך.
- **ראובן כהנא** המשיג את ממדי החינוך הבלתי פורמאלי באמצעות תצפיות בפעילויות קיץ של תנועות הנוער במסגרות החינוך הבלתי פורמאליות. הצלחת החינוך הערכי חברתי במסגרות אלו הביאה את אנשי החינוך החברתי לבחון כיצד ניתן ליישם עקרונות חינוכיים אלו בתוך מסגרת בית הספר הפורמאלי כשהמאפיינים הארגוניים

⁵ שיח של הוגנות ומהלך פתרון הוגן – חברי הקהילה מקיימים דיונים בסוגיות יומיומיות העולות בבית-הספר, ומנסים למצוא פתרונות הוגנים, המביאים בחשבון את מרב הצרכים הלגיטימיים של הנוגעים בדבר.

בו כל כך שונים. במהלך השנים נעשו התאמות של חלק מהעקרונות שהמשיג כהנא, במסגרות החינוך החברתי: בשעות החינוך ובתוכניות כגון: מחויבות אישית, מכינות שילוב, מנהיגות נוער.

בחינת התיאוריות והגישות השונות הביאה את מפקחי החינוך החברתי להכרה כי המודל של קולברג מציע גישה הוליסטית יותר ליישום מטרות החינוך החברתי, על ידי הבניית בית הספר כקהילה. המודל מאפשר העצמת תלמידים והתנסות בקבלת החלטות ויישומן בחיי היום יום של בית הספר, תוך תשומת לב לסוגיית הסמכות ולגבולות החופש והיחזמה שניתן לאפשר להם.

גם בוועדת קרמניצר, שדנה ברפורמה בתחום החינוך לאזרחות, הוצע להסתייע בתוכניות החינוך החברתי, התורמות לחינוך לאזרחות. בדו"ח מצוינת "קהילה הוגנת" כרלוונטית ביותר לחינוך לאזרחות (קרמניצר, 1996).

פרק כ': לקראת קהילה הולכת הבית הספר – פדגוגיה של איכפתיות, הולכות וצדק

מטרות התכנית ורציונל התכנית

- להביא להתפתחות מוסרית-חברתית של התלמידים לקראת היותם אזרחים מעורבים ותורמים לחברה.
- לקדם ערכים של כבוד הדדי, הוגנות, צדק ואכפתיות ביחסי מורים ותלמידים ובינם לבין עצמם.
- לטפח תחושת שייכות קהילתית בין באי בית הספר.
- לאפשר לתלמידים התנסות בהליכים דמוקרטיים ובתפקידי מנהיגות.
- להקנות לתלמידים מיומנויות חברתיות, כגון: הקשבה פעילה, קבלת החלטות על בסיס ערכי, פתרון קונפליקטים על בסיס של הוגנות, עבודת צוות, שיתוף פעולה.
- להגביר מעורבות ושותפות של מורים ושל תלמידים בתהליך קבלת החלטות ובאכיפתן במסגרת קהילת בית הספר.
- להבנות מסגרות קבע לניהול שיח של הוגנות ביחסי מורים ותלמידים ובינם לבין עצמם.

למימוש המטרות, קיימת ב"קהילה הוגנת" הבנייה של תהליכים חינוכיים-חברתיים, המתבצעת בכיתות האם ובמסגרות של קהילת בית-הספר כאחת. תהליכים אלה תורמים לחוסן המוסרי של כל המשתתפים.

התהליך המתרחש בכיתה מכון לחולל **למידה חברתית** – למידה המכשירה את התלמיד לתפקוד בחברה על מסגרותיה השונות. בבסיס הלמידה החברתית מונח העיקרון של "למידה מתוך התנסות", שהיא, על-פי דיואי ואריקסון, דרך להפנמת ערכים.

בכיתת האם המיקוד הוא על צרכי הפרט ועל בניית הכיתה כקבוצה חברתית הוגנת. ניהול דיונים באופן דמוקרטי ופתוח במסגרת של קהילה מלוכדת, עשוי לקדם גם מוטיבציה להקשבה, להשמעה פומבית של דעות ושל מחשבות ולהתייחסות לנקודת המבט של האחר. כאשר שוויונות ושוויון הזדמנויות הם הנורמות המקובלות בכיתה, כולם לומדים להתייחס זה לזה בכבוד ובאכפתיות ולהיות שותפים פעילים בקהילה.

תהליכים אלו מבוססים על עקרונות היסוד של "קהילה הוגנת", השזורים בכל תחומי העשייה החינוכית:

- צמיחה מוסרית חברתית

- שייכות קהילתית
- אכפתיות, כבוד הדדי, הוגנות וצדק
- העצמה

התנהלות בית-הספר כקהילה חברתית הוגנת

מה יכול ליצור בבית-הספר קהילה הוגנת, המתנהלת על-פי עקרונות של הוגנות ושל צדק? לסוגיה זו חיפש קולברג פתרונות. הוא שאב השראה מהתנסויות של קהילות דמוקרטיות ומההתנסות בקיבוץ הישראלי. הוא סבר כי ניתן ללמוד מדפוסים שהתפתחו בקהילות אלו ולאמצם למציאות הבית-ספרית בחתירה להשגת צדק חברתי. הוא הציע לערוך התאמות במבנה הרגיל של בתי-הספר וליצור מארג חברתי המוגדר כקהילה הוגנת, בהנחה כי בין חברי קהילה זו תתפתח מחויבות חברתית-מוסרית.

קהילה היא מסגרת חברתית שבה נפגשים אנשים השותפים לתפישות ערכיות, לאמונות ולשאיפות חברתיות. חברי הקהילה פועלים יחד כדי להשיג את שאיפותיהם וכדי לממש את תפיסותיהם באמצעות הבניית מסגרות ומנגנונים ובחירת בעלי תפקידים. קהילה המעודדת שותפות ומעורבות של חברה והמאפשרת להם להשפיע על קבלת החלטות הנוגעות לחייהם, מעצימה את הפרט ואת הקהילה כאחד. במצב זה, מתפתחת תחושת שייכות חברתית, שהיא בסיס לטיפול מחויבות לחברה כולה (סדן, 2002).

כדי שבית-הספר יהיה לקהילה הוגנת, יש להבנות תהליך בית-ספרי מסודר בכיתות האם ולמסד מסגרות למפגש בין הצוות לבין התלמידים. במסגרות אלו, יועלו לדיון סוגיות ערכיות ובעיות מחיי היומיום בבית-הספר, לקראת קבלת החלטות משותפות ואכיפתן.

על מנת לאפשר קבלת החלטות בראייה כוללת של מטרות בית-הספר, התנהלו, במודל המקורי, אספות כלליות בהן השתתפו כל באי בית הספר. בבתי-ספר גדולים, מומלץ להבנות לחילופין אספות שכבתיות ופורומים ייצוגיים כגון: מועצת שכבה, מועצת בית-ספר, מועצת תלמידים. במסגרות אלו ישתתפו נציגי כל הגופים: הנהלה, מורים, תלמידים ולעתים גם הורים. אלו מסגרות חיוניות למיסוד דרכי תקשורת ודרכי קבלת החלטות בבית-הספר. ריבוי המסגרות מאפשר למספר גדול של תלמידים להתנסות בתפקידי מנהיגות, לגלות מעורבות חברתית, לנהל שיח של הוגנות במעגלים שונים. מן המחקר עולה כי התנסויות מסוג זה מעצימות את המשתתפים בהן ותורמות לתחושת שייכות קהילתית, אחריות, אכפתיות ולמעורבות חברתית (סדן, 2002; קולברג, 1987; כהן-סטרבצ'ינסקי, באומגולד ודולב, 2000; פלג, 2000).

השתתפות בדיונים בכלל המסגרות יוצרת רצף בין הלמידה החברתית בכיתה, לבין הלמידה החברתית במסגרות כלל קהילת בית-הספר.

שותפות תלמידים בקבלת החלטות ובאכיפתן היא עיקרון חשוב ב"קהילה הוגנת". מניסיון יישום התכנית בבית-הספר, עולה כי לעתים יש אי-הבנות לגבי מעמד המורה ומעמד התלמידים. מכך עלה הצורך להבהיר **ששותפות אינה שוויון** כי על המורים מוטלת אחריות רבה יותר.

כצעד ראשון בתהליך ההתארגנות לקראת הפעלת התוכנית, על כל הצוות החינוכי לעבור הכשרה מקיפה, שבמהלכה יגבשו את תפיסתם החינוכית, יבררו כיצד תתנהל "הקהילה הוגנת" בבית-ספרם ויחליטו על הדרכים להפעלתה. הצוות החינוכי יקיים דיון על תחומי המעורבות של התלמידים בחיי בית-הספר ויגדירו את "הקווים האדומים", דהיינו – מה מחוץ לתחום המעורבות. הם ישקלו יחד את מידת המעורבות הרצויה בכל תחום.

בהתאם למתווה שעליו יוחלט בדיונים אלו, יתקיים דיאלוג בין תלמידים למורים בנושאים שבתחומי המעורבות המוסכמים. בתחומים אלו ישותפו התלמידים בתהליך קבלת ההחלטות ובאכיפתן. כך תתפתח בקרב התלמידים מעורבות חברתית, אחריות, אכפתיות, מחויבות מוסרית, העצמה אישית והעצמה קהילתית.

במסגרות השכתביות והבית-ספריות שיוצגו להלן, יתנהל התהליך החינוכי בכמה מישורים בו בזמן – כל נושא יידון בכיתות האם ובמסגרות הקהילה על מנת להגיע למערכת יחסים המבוססת על הוגנות בבית-הספר כולו.

מסגרות הקהילה⁶

כיתת אם – מסגרת זו היא מסגרת מרכזית לקיום תהליך חינוכי המוביל לצמיחה מוסרית של התלמידים. היא מתקיימת בשעות קבועות במערכת.

פגוש את הצוות – זהו מפגש מובנה, שבו מתנהל שיח עם כלל המורים המקצועיים המלמדים בכיתת האם, במטרה לפתור בעיות יומיומיות באופן ישיר על בסיס הוגנות וכבוד הדדי. מפגש מסוג זה יכול להתקיים בכל כיתת אם פעמים מספר במהלך השנה, על-פי הצורך.

אספה כללית – אספה של כלל התלמידים וחברי הצוות (חברי קהילת בית-הספר) לשיח, לדיון ולקבלת החלטות בנושאים שיש בהם עניין לכלל. החלטות מתקבלות בהצבעה דמוקרטית, קולותיהם של כל המשתתפים הם שווים ערך.

⁶בכל אחד מבתי-הספר שבניסוי פותחו מסגרות על-פי עקרונות "קהילה הוגנת" ובהתאם לצרכים. לא בכל בית ספר פעלו כל המסגרות הנזכרות להלן.

בבתי-ספר גדולים, שבהם לא ניתן לכנס את כל קהילת בית-הספר, נציגי כיתות האם יביאו את עמדת חבריהם, לאחר הדיונים שהתקיימו בכיתה, לאספה שכבתית, ולאחריה יוקם גוף נוסף לנציגי המועצות השכבתיות.

ועדה מסדרת – ועדה שבה נציגים מכל כיתות האם. על ועדה זו להכין את הנושאים לדיונים באספה הכללית, במועצה וב"פגוש את הצוות". על הוועדה, לקבוע את סדר היום, להכין הצעות החלטה, לנהל את הדיונים ואת הליך קבלת ההחלטות.

מועצת תלמידים (שכבתית או בית-ספרית) – גוף ייצוגי של תלמידי בית-הספר הנבחר בבחירות דמוקרטיות. חברי המועצה מייצגים את כלל התלמידים בנושאים החשובים בעיניהם. הם מנהלים דיאלוג עם הנהלת בית-הספר ועם צוות המורים על מנת לקדם נושאים שונים ועל מנת להשפיע על אורח החיים הבית-ספרי. המועצה יוזמת ומפעילה תכניות פעולה חברתיות במסגרת בית-הספר ומחוצה לו.

מועצת שכבה – אספה קבועה של נציגי כיתות האם ונציגי המורים בשכבה, לדיון בנושאים ובעיות מענייני היומיום של בית-הספר ולקבלת החלטות הנוגעות לשכבה. מועצת השכבה בוחרת נציגים למועצת התלמידים הבית-ספרית ולמועצת בית-הספר.

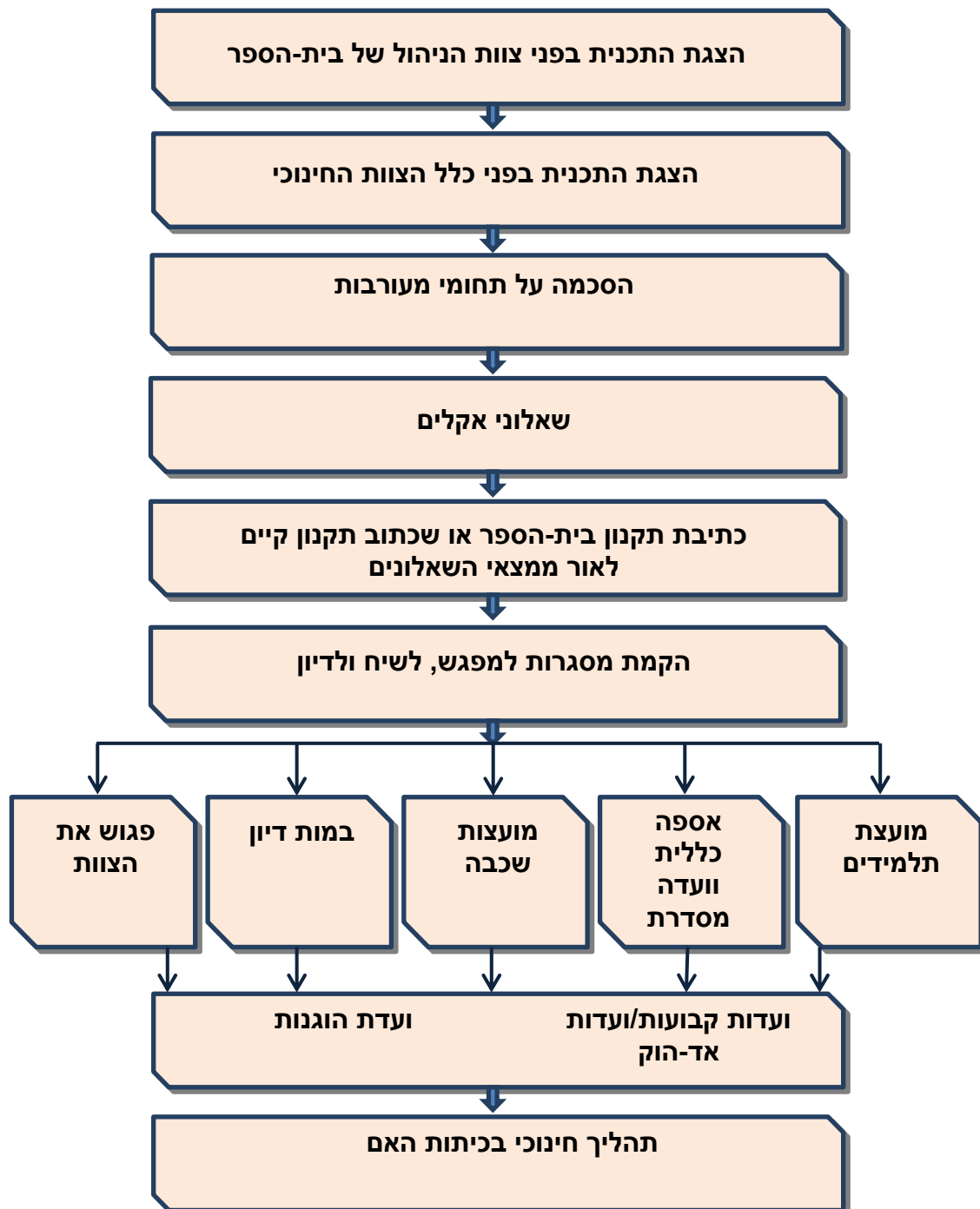
מועצת בית-הספר – במועצת בית-ספר משתתפים נציגים נבחרים של מורים, הורים ותלמידים לתיאום בין ההחלטות של המועצות השכבתיות השונות, של מועצת התלמידים ושל הוועדות. בבתי-ספר קטנים די במועצה הבית-ספרית, ואין צורך במועצות שכבתיות.

ועדת הוגנות – ועדה משותפת למורים, לתלמידים ולהנהלה לדיון במקרים שבהם נגרם עוול לתלמיד, למורה או למבוגר אחר בבית-הספר. הוועדה אינה מתפקדת כגוף שיפוטי או מעניש. חבריה מסייעים לצדדים להציג את הצרכים ואת האינטרסים שלהם, להבהיר את עמדתם ולחפש יחד מענה הוגן לצורכיהם. החברים בוועדה מתנדבים לתפקידם וממלאים אותו ברוטציה לפי החלטת הקהילה. על חברי הוועדה לעבור תהליך הכשרה לתפקיד.

ועדות אד הוק – ועדות משותפות למורים ולתלמידים לטיפול בבעיות ובאירועים העולים במסגרות השונות.

במת דיון – במה לדיון פומבי בנושאים אקטואליים שעל סדר היום הציבורי או הבית-ספרי. מסגרת זו אינה נציגותית, ומשתתפים בה כל המעוניינים בכך.

תריסר זרימה להפעלת התכנית

מבט על

בית-הספר, מסגרות הפעולה ומעגלי השותפים

ניהול הכיתה כיחידה חברתית הוגנת

התכנית "לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר" מציעה למחנכי כיתות האם תכנים, כלים ומתודות לניהול דיאלוג של הוגנות ושל כבוד הדדי. המחנכים יפעלו לטיפול כיתת האם כיחידה חברתית הוגנת וליצירת תשתית של חיי קהילה הוגנת בבית-הספר. הפעילות בכיתה תתרחש בעיקרה בשעות חינוך ותתבסס על תכנית הליבה לשעת חינוך.

התכנית מופיעה במלואה באתר האינטרנט של מינהל חברה ונוער:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/TechumeiHaminhal/ChinuchC/hevrathi/TochnithHalibahLeshaothChinuch.htm>

מחנך הכיתה מוביל תהליך של למידה חברתית להקניית מיומנויות השתתפות בקהילה, לפיתוח יכולת להצגת עמדה על בסיס מוסרי, לפתרון קונפליקטים ולטיפול מיומנויות שיח ודיון. בכיתת האם נערכים דיונים בסוגיות הנוגעות לחברי הכיתה ובסוגיות הנוגעות לכלל בית-הספר, לקראת קבלת החלטות בפורמים ייצוגיים או באספה הכללית של כלל התלמידים.

עבודת המחנך בכיתה היא תהליכית והדרגתית. היא מבססת כללים ודרכי פעולה בכיתה ומכוונת ליצירת אקלים של הוגנות ושל כבוד הדדי. במסגרתה מתנהלים דיונים בסוגיות של הוגנות ושל צדק, בדילמות מוסריות והמחנך ותלמידי הכיתה מחפשים יחד דרכים לפתרון הוגן של קונפליקטים.

בכיתה יושם דגש בשיתוף מספר מרבי של תלמידים בדיונים, בתהליך קבלת ההחלטות ובביצוען. חשוב שכל תלמיד יהיה שותף פעיל בעשייה, כך יורחב מעגל השותפים וכך כל תלמיד יפתח תחושת שייכות ותחושת אכפתיות כלפי המתרחש בכיתתו. תחושות אלו הן בסיס למעורבות במתרחש בבית-הספר.

שיתוף של כלל התלמידים עשוי גם למנוע התבלטות של קבוצה מצומצמת של תלמידים מובילים. מעורבות פעילה בחיי הכיתה ובחיי בית-הספר תורמת להעצמתם של כלל התלמידים ולצמיחתם המוסרית לקראת היותם אזרחים תורמים בקהילה (קולברג, 1982; סדן, 2002) ומפחיתה התנהגויות סיכוניות (הראל-פיש, 2000).

מחנכי הכיתות יבנו את המהלך בהלימה לתכנית הליבה לשעת החינוך, בהתייחסות לצורכי השעה בבית-הספר, וינצלו הזדמנויות חינוכיות העולות בחיי היומיום בבית הספר ובחברה, כדי לקדם צמיחה מוסרית ולטפח שיח של הוגנות ושל אכפתיות.

לצד הדיונים של תלמידי הכיתה עם המחנך, מוצעת בהמשך מסגרת למפגש בין התלמידים לכלל המורים המלמדים אותם: "פגוש את הצוות".

להבניית התהליך הכיתתי לאור עקרונות "קהילה הוגנת", מוצעת להלן תכנית שיטתית ומובנית לעבודת המחנך בכיתה.

פרק א': תכנית ההתערבות החינוכית

למימוש מטרות התכנית, יפעל צוות בית-הספר במקביל, בכיתות האם ובמרחב הקהילתי של בית-הספר כולו. בכל המסגרות שיוקמו בבית-הספר (ראה לעיל) יתנהל שיח מתמיד ועקבי של הוגנות.

מחנכי כיתות האם יתחילו בתהליך הלמידה החברתית של עקרונות ההוגנות בחיי היומיום בכיתה ובטיפול הכיתה כיחידה חברתית אכפתית והוגנת.

מורי בית-הספר ובעלי התפקידים ישתתפו בתהליך טיפוח בית-הספר כקהילה הוגנת, כל אחד בתחומי תפקידו.

להבניית התהליך הכיתתי והבית-ספרי לאור עקרונות "קהילה הוגנת", מוצעת להלן תכנית שיטתית, שבה מערכי שיעור לכיתות ולמסגרות השונות של הקהילה. בתכנית פעילויות לטיפול כיתת האם כיחידה חברתית הוגנת, ופעילויות לטיפול בית-הספר כקהילה הוגנת.

פעילויות לטיפול כיתת האם כיחידה חברתית הוגנת

כאמור, התכנית "לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר" פותחת בפני התלמידים אפשרויות השפעה על אורח החיים בבית-הספר, על קבלת ההחלטות ועל יישומן. עם פתיחת אפשרויות למעורבות התלמידים, יש להכשיר להיות משתתפים הוגנים בקהילת בית-הספר. יכולת זו תושג בלמידה מתוך התנסות, למידה המאפיינת את הפעילויות בתוכנית.

הפעילויות המוצעות בפרק זה מיועדות להקניית מיומנויות אישיות וחברתיות - אשר יכינו אותם להתנהלות בקהילה הוגנת. בתחילת הדרך, המחנך יפעל ליצירת תשתית של אכפתיות וכבוד הדדי בין תלמידי הכיתה ובינם לבין המורים. המורים ישלבו דיונים בדילמות מוסריות ומהלך למציאת פתרון הוגן לבעיות מחיי היומיום, יאפשרו דיון פתוח בסוגיות חברתיות ומוסריות, המכוונים לטיפול אורח חיים המבוסס על הוגנות ועל צדק.

הפעילויות המוצעות מסייעות למחנך לשפר את תרבות הדיון בכיתה, להקנות לתלמידיו יכולת העלאת טיעונים והנמקות, יכולת בחירה בין ערכים מתנגשים ויכולת התחשבות בצורכי הזולת. המפגש בין המורים והתלמידים - "פגוש את הצוות" - יתנהל אף הוא באופן הוגן יותר לאחר שהתלמידים ירכשו מיומנויות אלו.

כאמור התכנית מתבססת על תכנית הליבה לשעת חינוך לכיתות ז'-י"ב.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/TechumeiHaminhal/ChinuchChevrathi/TochnithHalibahLeshaothChinuch.htm>

פירוט הפעילויות המוצעות

- היכרות – תרבות השיחה והדין
- הוגנות מהי?
- תיאום צפיות והסכם כיתתי
- שאלוני אקלים – תרבות ואקלים בבית-הספר
- מהלך פתרון הוגן – חשיבה והתחשבות
- ניהול דיונים בדילמות מוסריות
- דילמות מחיי היומיום בבית-הספר
- קונפליקטים ודרכי התמודדות – מבחר פעילויות
- פגוש את הצוות
- דיונים בממד המוסרי של סוגיות מחיי הכיתה ובית-הספר
- דיונים בנושאים שעל סדר היום הציבורי

פעילות מס' 1

היכרות - תרבות השיחה והדין

המפגש הראשון בין המורה לכיתתו חשוב ביותר ליצירת אווירה תומכת בכיתה. הקו המנחה בבחירת תרגיל ההיכרות הוא שכל אחד מהמשתתפים יוכל להציג את הצד החיובי שבו, את הדברים האהובים עליו ואת הדברים הגורמים לו הנאה. יש להימנע מתרגילים המתייחסים לתכונות אופי.

פיתוח מיומנויות הקשבה, שיחה ודין תרבותיים עשוי לתרום ליצירת אקלים של הוגנות ושל כבוד הדדי. תוכלו למצוא מבחר גדול של פעילויות בנושאים אלו באתר המינהל באמצעות מילות המפתח: היכרות, הקשבה, תרבות השיחה: <http://noar.education.gov.il>; ובחוברת "תרבות השיחה והדין – על דיאלוג, הקשבה ומה שביניהם", מינהל חברה ונוער, תשס"ב:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/MiyumAnuyothChevratioth/TarbuthHasichahVehadiyun.htm>

פצילות חסי' 2

הוגנות מהי?

בחיי היומיום בבית-הספר, חוזרים המשפטים: "זה לא פייר" ו"זה לא הוגן" כמשפטי קסם. אך למעשה, ברבים מהמקרים לא מדובר בעניין של הגינות. לעתים זה מקרה של עבירה על חוקי התקנון או על כללי משמעת. על מנת לבסס אקלים בית-ספרי על יחסי הוגנות, מומלץ לברר עם התלמידים הוגנות מהי.

בפעילות זו יונחו היסודות של הוגנות ושל כבוד הדדי, אשר יהיו תשתית לכל הפעילויות ולחיי היומיום בקהילת בית-הספר. הפעילות תתרום להעצמה אישית ותאפשר לכל תלמיד להיות שותף בתהליך ולהשפיע על הכללים שיקבעו במטרה ליצור אקלים חברתי שבו כבוד הדדי והוגנות הם אבני היסוד והם שפה המשותפת לכל באי בית-הספר.

מטרות

- לברר את המושג הוגנות על מורכבותו.
- להבין כי בירור של כללי התנהגות ושל דרכי האכיפה יכולים לסייע בטיפול אקלים של הוגנות בבית-הספר.
- להכיר בעובדה כי בני אדם שונים זה מזה ונפגעים מדברים שונים.
- לפתח יכולת לראות צורך לגיטימי של הזולת.
- להניח יסודות ליצירת אקלים חברתי של כבוד הדדי ושל הוגנות.

מהלך הפעילות

שלב א' - בזוגות

המנחה יבקש מהמשתתפים להיזכר בסיטואציה שבה נגרם עוול להם או למישהו אחר בבית-הספר. בני הזוג ישתפו זה את זה בזיכרון ויבררו מה גרם לתחושת העוול.

שלב ב' - במליאה

המנחה יברר עם המשתתפים מה גורם לאדם להרגיש כי נגרם לו עוול וכי התנהגו אליו בחוסר הוגנות.

למנחה: להלן תשובות נפוצות,

עוול נגרם לעתים:

1. כאשר לא יודעים את החוקים או כשלא מבינים אותם.
2. כאשר אין תקשורת פתוחה בין האנשים או כאשר קיימת תקשורת לקויה.

3. כאשר מקבלים החלטות חפזות.
4. כאשר אוכפים חוקים באופן שרירותי או בחוסר עקביות.
5. כאשר נותנים זכויות יתר לבודדים (פרוטקציה).
6. כאשר מתחשבים בצורך של צד אחד בלבד.

שלב ג' - במליאה

המנחה יברר עם תלמידיו, בדרך של סיעור מוחין, איך לדעתם צריך בית-הספר לתפקד כדי שכל השותפים בו ירגישו שעקרון ההוגנות הוא קו מנחה בבית-הספר.

למנחה: להלן תשובות אופייניות לביטויי הוגנות בבית-הספר:

1. כאשר מורים ותלמידים שומרים על הכללים.
2. כאשר הכללים נקבעים במשותף וניתנים לשינוי.
3. כאשר הכללים מגנים על זכויות יסוד של תלמידים ושל מורים ומאפשרים לבית-הספר לתפקד.
4. כאשר קיימת הסכמה מראש על חוקי המסגרת ועל הגבולות.
5. כאשר מוכנים להתחשב בצרכים הלגיטימיים של החברים.
6. כאשר מקימים ועדות לבירור בעיות ולטיפול בהן.
7. כאשר מוצאים פתרונות הוגנים לבעיות שעולות.

שלב ד' - במליאה

המנחה יברר עם המשתתפים:

- מהו לדעתכם פתרון הוגן לבעיות שמתעוררות?
 - האם חוק שנקבע על-פי רוב צודק תמיד? תנו דוגמאות.
 - מהי מחויבות הקבוצה לפרטים שבתוכה? (להקשיב, להשתדל לכבד את הזולת ואת עמדותיו...).
- מהי מחויבות הפרט לקבוצה? (לסייע בחיפוש פתרון אפשרי, להציע הצעות...)

בתכנית זו נתבסס על הגדרה זו של פתרון הוגן:
פתרון הוגן הוא פתרון המנסה להביא בחשבון את מרב הצרכים החברתיים הלגיטימיים של כל הנוגעים בדבר.

לאחר בירור הנושאים הנ"ל, אפשר להתקדם הלאה: לבחור בעיה תיאורטית או בעיה מחיי הכיתה ולחפש יחד פתרון הוגן על-פי המהלך שלהלן (פעילות 5).

פעילות מס' 3

תיאום ציפיות והסכם כיתתי

פעילויות אלו, של תיאום ציפיות ושל הסכם כיתתי, הן כלי בסיסי בעבודתו של כל מנהל, מנהיג ומחנך. על מנת לקדם מטרות משותפות, יש לבחון את הציפיות השונות של המשתתפים, לנפות את הציפיות שאינן ריאליות ולבחון יחד דרכים להשגת הציפיות הריאליות התואמות את המטרות.

מתן הזדמנות לתלמידים ולמורה לדון בציפיותיהם ולבחון יחד את מידת שיתוף התלמידים בקביעת המטרות והכללים עשויה לתרום להעצמת התלמידים, לצמיחה אישית ולצמיחה חברתית.

מעורבות זו תורמת גם לחיזוק תחושת השייכות ותחושת האכפתיות ולחיזוק הנכונות לתרום.

לפעילות זו שלושה חלקים:

1. תיאום צפיות
2. ניסוח הסכם כיתתי
3. ההסכם הכיתתי במבחן המציאות

א. תיאום צפיות

מטרות

- לברר את הציפיות של כל המשתתפים מהחיים בצוותא בכיתה ולנסות לתאם בין הציפיות על מנת לאפשר קבלת החלטות כקבוצה.
- לפתח תחושות של שותפות ושל אחריות לפעילות המתרחשת בכיתה.
- להעמיק את ההיכרות בין המשתתפים.

משך הפעילות

45-60 דקות

מהלך הפעילות

שלב א' - אישי

כל תלמיד ימלא את טבלת הציפיות שלו על גבי טופס הכולל: ציפיות מהתכנית, מהחברים, מהמחנך, מעצמו (ראה נספח).

ליד כל ציפייה ירשום:

- האם הציפייה ניתנת למימוש או לא.
- האם מימוש הציפייה תלוי בו או בחבריו.
- (המורה ירשום הנחיות אלו על גבי הלוח)

שלב ב' - קבוצתי

- בקבוצות קטנות של חמישה משתתפים, יציג כל משתתף ציפייה אחת מכל תחום אשר נראית לו חשובה וניתנת למימוש (אין להציג את ציפיותיו מעצמו).
- המשתתפים ירשמו את הציפיות שנאמרו על דף נייר וינהלו דיון קבוצתי בנקודות אלו:
 - מהם הנימוקים לחשיבות כל אחת מהציפיות?
 - מהם הסיכויים למימושה?
 - באיזו מידה תלוי מימושה בפרט ובאיזו מידה בקבוצה?
- עם תום הדיון, יבחרו חברי הקבוצה שלוש ציפיות החשובות בעיניהם בכל תחום. אחד מחברי הקבוצה ירשום את הציפיות הקבוצתיות על גבי בריסטול.
- הבריסטולים ייתלו על גבי הקירות.

שלב ג' - במליאה

חברי הכיתה יעיינו בצפיות הקבוצתיות השונות הכתובות על גבי הבריסטולים. לאחר העיון, המורה יציג את ציפיותיו. יתקיים דיון במטרה לבחור 3-4 ציפיות מכל תחום המוסכמות על רוב חברי הכיתה והנראות להם אפשריות למימוש.

למנחה

פעולת תיאום הציפיות שבתרגיל זה מחייבת את התלמידים לשאת ולתת ולהיות מוכנים לוותר על מנת להגיע להסכמה המקובלת על הרוב. יש נטייה לטשטש את ההבדלים בין הציפיות על מנת להימנע ממצבי קונפליקט. במקרה זה, תפקיד המנחה לחדד את ההבדלים באמצעות שאלות הבהרה, ולעזור במציאת מכנה משותף ובהשגת הבנה על בסיס של הוגנות.

נספח לפעילות

טופס תיאום ציפיות

ציפיות מעצמי	ציפיות מהמחנך	ציפיות מחברים לכיתה	ציפיות מהתכנית	
				אישי
				קבוצתי
				כיתתי

ב. הסכם כיתתי

מטרה

לקבוע כללי התנהגות בכיתה ובכך לתרום ליצירת אקלים של הוגנות, לעודד שיתוף פעולה ולטפח תחושת שייכות.

משך הפעילות: 30 דקות

מהלך הפעילות

שלב א' - קבוצתי

המחנך יציג את לוח הציפיות הכיתתי אשר הוכן בשיעור הקודם, ויבקש מהקבוצות לדון בתחום "הציפיות מחברים לכיתה" באמצעות השאלות:

- כיצד ניתן להגשים את הציפיות?

- מהם כללי ההתנהגות שייסיעו בהגשמתם?

לדוגמה: שהחברה לא יפריעו, שכל אחד יוכל להתבטא, שלא יתפרצו זה לדברי זה.

חברי הקבוצה ינסחו את הכללים בבהירות, ירשמו אותם על גבי בריסטול ויתלו אותו על הקיר.

שלב ב' - במליאה

הקבוצות תצגנה את הצעותיהן ויתנהל דיון בנקודות אלו:

- הדומה והשונה בהצעות.

- האם ניתן לממשן?

- האם אינן נוקשות מדי?

עם תום הדיון תיערך הצבעה. הכללים שייבחרו בהצבעה יירשמו על גבי נייר בריסטול גדול וייתלו על קירות הכיתה. כללים אלו יחייבו את כל המשתתפים.

יש להבהיר כי במהלך השנה אפשר, כמובן, לשנות ולהוסיף כללים, וכי כל אחד רשאי להציע שינויים. יש לקבוע מראש מועד לבדיקה האם הכללים שקבענו עומדים במבחן המציאות, ולהחליט מה צריך לשנות או להוסיף להם. אם קובעים הסכם חדש, יש לתלות אותו במקום בולט בחדר (עיינו בפעילות הבאה).

ג. ההסכם הכיתתי במבחן המציאות

מומלץ לבחון מחדש את כללי ההתנהגות שנוסחו בתחילת השנה לפי הצורך העולה מההתרחשות בחיי היומיום בכיתה.

מטרות

- להכיר בצורך בבדיקה מחדש של כללי ההתנהגות בכיתה ולבחון את האפשרות לשנותם.
- לשתף את כלל תלמידי הכיתה בבחינת כללי התנהגות בכיתה, כדי ליצור מחויבות לשמירה עליהם.

משך הפעילות: 45 דקות

מהלך הפעילות

שלב א' - אישי

כל תלמיד מתבקש לרשום על גבי דף מהן נורמות ההתנהגות הקיימות בכיתה.

שלב ב' - קבוצתי

המחנך יחלק את הלוח לשניים – לפי הדוגמה:

נורמות שאינן רצויות	נורמות רצויות

כל קבוצה תעסוק בשאלה מהן נורמות ההתנהגות שהתפתחו בכיתה השנה. התלמידים יבחינו בין נורמות הרצויות בעיניהם לנורמות שאינן רצויות ושיש לשנותן. עם תום הדיון הקבוצתי, נציג הקבוצה ירשום את הסיכום הקבוצתי בעמודה המתאימה על גבי הלוח.

שלב ג' - במליאה

התלמידים יעיינו בנורמות שנרשמו על גבי הלוח ויתקיים דיון בנקודות אלו:

- האם יש הסכמה לגבי סיווג הנורמות (רצויות ושאינן רצויות)?
- האם הנורמות הקיימות עומדות במבחן ההסכם הכיתתי שנערך בראשית השנה?
- מה רצוי לשנות וכיצד?
- מה נוכל להוסיף להסכם הכיתתי?

למנחה

נורמה פירושה תקן התנהגות. הנורמה מתייחסת לכללי התנהגות קבועים, המקובלים בקבוצה או בחברה. יש **נורמות פורמליות**, המעוגנות בחוק או בתקנון (אסור להעתיק בבחינות), ו**נורמות בלתי-פורמליות** - דרכי התנהגות המקובלות בחברה על אף שאינן כתובות (נימוסי שולחן).

בפעילות זו יש לדון בנורמות הבלתי-פורמליות שהתפתחו בכיתה, בהן אף נורמות הסותרות את הכתוב בתקנון בית-הספר.

פעילויות נוספות של תיאום צפיות והסכם תוכלו למצוא באמצעות מילות מפתח באתר

מנהל חברה ונוער - <http://noar.education.gov.il>

פעילות מס' 4

שאלוני אקלים - תרבות ואקלים בבית-הספר

שאלוני אקלים הם כלי לבחינת התרבות והאקלים הבית-ספרי. העברתם בתחילת השנה והתייחסות רצינית אל הממצאים מעוררות אצל המורים ואצל התלמידים כאחד תחושה שמקשיבים להם ושמוכנים להתחשב בצורכיהם ובדעותיהם. הדבר מגביר את תחושת השייכות ויוצר אווירה של שותפות ושל אכפתיות ובכך מצמצם תחושה של עוול וחוסר הוגנות. אנו מציעים לשתף את כל אוכלוסיית בית-הספר בבחינת הממצאים ובחיפוש דרכים לשיפור האקלים החברתי בבית-הספר.

להלן דוגמאות לשאלונים, פתוחים וסגורים, העשויים לשרת מטרות אלו. צוות המורים יבחר שאלון או יבנה שאלון בהתאמה למטרותיו. יש לשקול אפשרות להעברת השאלון מדי שנה בשנה, על מנת לאפשר בחינת השינויים שחלו בבית-הספר במהלך הפעלת התכנית. השאלון יועבר בין כל באי בית-הספר. כל מחנך ירכז את הממצאים של כיתתו, צוות שייבחר ירכז את ממצאי בית-הספר, כדי לקבל גם תמונה כללית-ספרית.

על-אף שהשאלות מנוסחות לגבי בית-הספר כולו, העיבוד ייעשה גם ברמה כיתתית – כך שיהיה אפשר לעמוד על תחושות תלמידי כל כיתה בנפרד ולהפיק לקחים בהתאם.

מטרות

- לבחון את האקלים הבית-ספרי ואת התרבות הבית-ספרית על מנת לקבל תמונת מצב ועל מנת לפעול לביצוע שינויים.
- לברר מהם התחומים אשר חברי הכיתה מעוניינים לשפר או לשנות בחיי הכיתה או בחיי בית-הספר.
- להיערך לפעילות להחדרת השינוי – לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר.

עזרים: שאלוני אקלים, ריכוז תשובות התלמידים לשאלון שהועבר בבית-הספר.

מהלך הפעילות

שלב א' - אישי

כל משתתף ממלא את השאלון שנבחר.

שלב ב' - במליאה

נציגי הכיתה ירכזו את תשובות התלמידים על גבי גיליון נייר גדול או על גבי דף שיודפס לכולם.

יתקיים דיון בנקודות אלו:

- איך הרגשתם בשעת מילוי השאלון?
- איך הרגשתם כשראיתם את ריכוז התשובות הכיתתי?
- מה יכול השאלון לתרום לפרט? לכיתה? לבית-הספר?
- האם ניתן לשנות ולשפר? כיצד?
- מהם התחומים שבהם תרצו לפעול, לשנות או לשפר? כיצד? (רצוי לבחור בהצבעה כ-3 תחומים לפעולה).

שלב ג' - קבוצתי

כל קבוצה תבחר נושא אחד מתוך הנושאים שנבחרו ותתכנן קווים לפעילות על מנת לחולל שינוי.

ההצעות תתלנה על גבי הקירות, התלמידים יעיינו בהם, כל תלמיד יתבקש להירשם לאחת מהקבוצות ולתרום ליצירת השינוי.

לקראת שעת החינוך הבאה, יבדוק המחנך מי מהתלמידים לא נרשם לפעילות, יברר את הסיבות לכך וינסה לעודד את התלמיד להצטרף לפעילות. כל קבוצה תיפגש לביצוע המשימה לפי לוח זמנים שייקבע. יש לדווח על ההתקדמות ועל הצעדים שננקטו אחת לשבוע או שבועיים.

נספחים

שאלונים כלליים

א. שאלון פתוח א'

התלמיד מתבקש לענות על סעיפים אלו:

- 1) ממה אני נהנה בבית-הספר?
- 2) ממה אינני נהנה בבית-הספר?
- 3) משהו שהייתי רוצה לשנות בבית-הספר.

ב. שאלון פתוח ב'

התלמיד מתבקש לענות על שאלות אלו:

- 1) מה לדעתך ראוי לציון בבית-הספר?
- 2) מה לדעתך איננו הוגן בבית-הספר? נמק.

ג. שאלון סגור
אנא מלא את הטבלה:

מה אני מציע לעשות?	מה מפריע לי בבית הספר?	ממה אני נהנה בבית הספר?	תחום
			יחסי תלמידים-מורים
			יחסי תלמידים-תלמידים
			לימודים
			פעילות מחוץ ללימודים
			אסתטיקה ואיכות חיים

לפניך רשימת היגדים. הנך מתבקש לציין ליד כל אחד מהם האם אתה מסכים עם ההיגד או לא, האם הוא נכון לגבי בית-הספר שבו אתה לומד או לא.

- (1) בבית-הספר התלמידים עוזרים זה לזה גם אם אינם חברים. כן / לא
- (2) בדרך כלל, התלמידים בבית-הספר מתייחסים זה לזה בכבוד ובהגינות. כן / לא
- (3) בדרך כלל, המורים בבית-הספר מתייחסים אל התלמידים ואל צוריהם בכבוד ובהגינות. כן / לא
- (4) בדרך כלל, החוקים בבית-הספר נאכפים באופן הוגן ועקבי, על-ידי המורים ואנשי המנהלה. כן / לא
- (5) המורים ואנשי המנהלה נותנים לתלמידים בבית-הספר אפשרות להשפיע על חוקי ביה"ס ועל הדרך שבה הוא מתנהל. כן / לא
- (6) לתלמידים יש הרגשת גאווה והרגשת שייכות לבית-הספר. כן / לא
- (7) בבית-הספר התלמידים יכולים ללמוד ולרכוש השכלה רחבה. כן / לא
- (8) בבית-הספר קיימת תחרות על השגת ציונים טובים. כן / לא
- (9) בבית-הספר יש מעט מאוד רמאות בבחינות. כן / לא
- (10) בבית-הספר יש מעט מאוד אלימות פיזית. כן / לא
- (11) בבית-הספר יש מעט מאוד חיסורים משיעורים או היעדרויות מבית-הספר. כן / לא
- (12) בבית-הספר יש מעט מאוד גניבות. כן / לא
- (13) בבית-הספר יש מעט מאוד פגיעה ברכוש בית-הספר. כן / לא

⁷ על-פי שאלון אן היגנס.

ה. שאלון סגור

להלן דוגמה לשאלון סגור שהועבר באחד מבתי-הספר לקראת סוף שנת פעילות.

שאלון

חלק ראשון

באיזו מידה מבטאים ההיגדים שלהלן את המצב בבית-ספרך?

ההיגד	במידה רבה	במידה סבירה	במידה מעטה	כלל לא
1. המורים מתייחסים אלי בכבוד				
2. המורים מתחשבים בדעות התלמידים				
3. המורים מתחשבים בבקשות התלמידים				
4. ההנהלה מתחשבת בבקשות התלמידים				
5. כאשר תלמיד רוצה לשוחח עם המורים, הם מוצאים זמן לכם				
6. המורים מאמינים לתלמידים				
7. אצלנו מעריכים גם תלמידים שלא כל כך מצליחים בלימודים				

חלק שני

סמן X ליד התשובות הנכונות; בשאלות ב' ו-ד' יש לבחור תשובה אחת בלבד. בשאלות א' ו-ג' אפשר לבחור כמה תשובות.

א. כאשר יש לך בעיה עם מורה למקצוע מסוים, אתה:

- (1) שומר את הבעיה לעצמך ואינך פונה לאיש.
- (2) משוחח על הבעיה רק עם חבריך הקרובים.
- (3) פונה למורה הנוגע בדבר.
- (4) פונה למחנכת הכיתה, ליועצת, לרכזת או לגורם אחר בבית הספר.
- (5) משוחח רק עם הוריו.

ב. כאשר עלתה במהלך שנת הלימודים בעיית העומס במבחנים ובשיעורי בית, האם לדעתך:

- (1) הבעיה לא זכתה כלל לתשומת לב.
- (2) הבעיה זכתה לתשומת לב אבל לא טופלה כלל.
- (3) הבעיה טופלה, אבל הפתרון לא השביע את רצונך.
- (4) הבעיה טופלה, הפתרון השביע את רצונך באופן חלקי.
- (5) הבעיה טופלה, הפתרון השביע את רצונך באופן מלא.

ג. כאשר החלטה של המחנך או של הנהלת ביה"ס מפריעה לך, אתה:

- (1) לא עושה דבר.
- (2) מצפה שמישהו יתפוס יוזמה ויטפל בעניין.
- (3) משוחח על כך עם חברים (או עם ההורים).
- (4) פונה אישית למחנך.
- (5) מנסה לגייס חברים נוספים לטיפול בעניין יחד עם המחנך/ת.

ד. כאשר עלתה בשנה האחרונה בעיית התלבושת האחידה (או בעיה אחרת – המורה

ירשום בעיה שהתעוררה בכיתה או בבית הספר), האם לדעתך:

- (1) הבעיה לא זכתה כלל לתשומת לב.
- (2) הבעיה זכתה לתשומת לב אבל לא טופלה כלל.
- (3) הבעיה טופלה, אולם הפתרון לא השביע את רצונך.
- (4) הבעיה טופלה, אולם הפתרון השביע את רצונך באופן חלקי.
- (5) הבעיה טופלה, והפתרון השביע את רצונך באופן מלא.

פצילות חסי' 5

מהלך פתרון הוגן – חשיבה והתחשבות

מבוא

פעילות זו מתבססת על הפעילות "הוגנות מהי?", שהוצגה בתחילת הפרק. הפעילות יוצרת מהלך מובנה התורם ליצירת שיח של הוגנות בכיתה ובבית-הספר. המהלך מסייע למציאת פתרון הוגן לבעיות ולקונפליקטים המתעוררים בחיי היומיום. חזרה על המהלך מדי פעם בפעם תורמות ליצירת שיח אחר בבית-הספר. בדרך כלל במודלים של פתרון קונפליקטים ושל תהליך קבלת החלטות מתמקדים בהגדרת הבעיה שעל הפרק ובחיפוש פתרונות לה. לצורך כך נדרשת חשיבה ויכולת ניתוח של המצב, אך לא נדרשת אמפתיה לצורכי הזולת. לעומת זאת, בקהילה הוגנת מתנהל תהליך פתרון הבעיות וקבלת ההחלטות על בסיס של מחויבות להוגנות ולצדק, בהדגשת האמפתיה והאחריות ההדדית.

בקהילה הוגנת, הטיפול באירוע מסוג זה נעשה מנקודת המבט של כלל חברי קהילת בית-הספר, בהנחה כי לאירוע יש השפעה על כלל חברי הקהילה – בין שנגרם להם עוול אישי בין שלא. ראיית הצרכים של כלל חברי הקהילה איננה מובנת מאליה, יש להפנות את תשומת הלב להשפעת האירוע על הכלל. המהלך מזמין את כל חברי הקהילה לקבל אחריות על פתרון הבעיה, ובכך למנוע מקרים כאלו בעתיד או לפחות לצמצם את היקפם. **הצעת פתרון הוגן דורשת חשיבה, אך גם התחשבות.** ללא נכונות להתחשבות בצורכי הזולת, לא ימצא פתרון הוגן לבעיה.

ניהול שיח של הוגנות מסייע להרחבה של הפרספקטיבה החברתית של המשתתפים ומפתח את היכולת של "**לקיחת תפקיד**" - **roll taking**, שהיא "היכולת הפסיכולוגית לזהות צרכים של אחרים במצב של קונפליקט". יכולת זו היא מרכיב בצמיחה המוסרית ובהעצמה האישית והחברתית.

לאחר מציאת פתרון הוגן, יש להשקיע ביישום ההמלצות. לכן מומלץ להקים ועדה ליישום ההמלצות ולמעקב אחר היישום. כך ניתן יהיה לפתח גם את היכולת של "**קבלת תפקיד מוסרי**" - **moral roll taking** – שהיא היכולת לראות את הצורך הלגיטימי של האחרים במצב קונפליקט והמוכנות להביא בחשבון את הצרכים הללו בקבלת החלטות להשגת פתרון הוגן לבעיה. יכולת זו מקדמת את הנכונות לתרום לקהילת בית-הספר מתוך תחושת שייכות.

המהלך למציאת פתרון הוגן הוא נדבך נוסף בקידום העקרונות המנחים של גישת קהילה הוגנת: צמיחה מוסרית-חברתית; טיפוח עקרונות של הוגנות וצדק, של כבוד הדדי ושל אכפתיות; שייכות קהילתית; העצמה.

מדברי מנהלת באחד מבתי הספר שהשתתפו בתוכנית:
"חלו שינויים מהותיים באקלים בית הספר. קבלת ההחלטות נעשית לאחר חשיבה משותפת... הניסיון שלנו, המבוסס על חתירה להשגת פתרונות הוגנים, מלמד כי ניתן ליצור בבתי-הספר אווירה של לימודים מתוך הנאה ותוך עשייה משותפת – אשר תכשיר אזרחים בוגרים, מעורבים ופעילים."

מדברי תלמיד שהשתתף בקהילה הוגנת:
"למדתי להתחשב באחר, לשמוע, להקשיב ואף לשנות דברים"

מטרות

- לפתח את היכולת לזהות צרכים של הזולת, גם במצב של קונפליקט הדורש קבלת החלטות.
- לפתח יכולות של ניהול משא ומתן לחיפוש פתרון הוגן לקונפליקט המתעורר בקהילה, באופן המביא בחשבון את מירב הצרכים של הנוגעים בדבר.
- ליצור תשתית לשיח של הוגנות לפתרון בעיות בצורה הוגנת בשגרת החיים בבית הספר.

עזרים: דף תרגיל אישי, נספח הכולל אירועים לדיון.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

הגדרת הבעיה והבהרתה

המורה יציג אירוע לדיון, שבו מתעורר קונפליקט היפותטי או אירוע מחיי היומיום השנוי במחלוקת כגון: האם לחייב תלמידים להופיע למסיבות הכיתתיות? האם לחייב להשתתף בטיול כיתתי, האם להנהיג מבחני כבוד ועוד.

אנו ממליצים להתנסות בשלב הראשון באירוע היפותטי ולהציגו כאירוע שקרה בבית-ספר אחר, כדי להפחית את המעורבות הרגשית ולהקל את קליטת דרך העבודה לחיפוש פתרון הוגן.

כדי שאפשר יהיה להגיע לפתרון הוגן יש לברר עם התלמידים מה ההבדל בין צורך, אינטרס, רצון ולהבהיר מה לגיטימי לדרוש ומה לא.

לדוגמא כאשר תלמידים **רוצים** לדחות בחינה, חלק מהתלמידים יכולים להצביע בעד או נגד הדחייה כאשר **הצורך שלהם זהה**- להצליח בבחינה: האחד צריך יותר זמן כדי להתכונן לבחינה והשני מרגיש שהוא מוכן ולא רוצה לחזור שוב על החומר אם הבחינה תידחה...

בכל מקרה, הדיון יהיה סביב השאלה אילו מהצרכים שהועלו הם **לגיטימיים** ומצדיקים פשרות הדדיות במהלך החיפוש של פתרון הוגן לבעיה שנוצרה.

לדוגמה אם יש לוח בחינות בבית הספר כל דחייה של בחינה אחת גוררת "אפקט דומינו" ופוגעת בתלמידים ומורים אחרים והשאלה היא אם הקבוצה צריכה לתת מענה לכל בקשה כזו.

לאחר הצגת הנושא וברור המושגים יתנהל דיון לבירור השאלות:

- מהי הבעיה?
- של מי הבעיה? מי מושפע מהמצב?
- על מי מוטלת האחריות לפתרון הבעיה?
- מי צריכים להיות השותפים לחיפוש פתרון לבעיה זו? (מי הנוגעים בדבר?)

שלב ב' - אישי

כל תלמיד ימלא את הטבלה הבאה:

א. הצורך שלי בנושא זה הוא: _____

ב. הצורך של מישהו אחר, השונה מהצורך שלי, הוא: _____

ג. פתרון הוגן, המביא בחשבון את הצרכים השונים, הוא: _____

שלב ג' - קבוצתי

הצעות לפתרון הוגן

עבודה בקבוצות קטנות, בנות 4-5 משתתפים. כל משתתף יציג את האינטרסים השונים שהעלה ואת הפתרון ההוגן שהציע. הקבוצה תנהל דיון בניסיון להגיע להסכמה קבוצתית לגבי הפתרון ההוגן לבעיה שנידונה. את הפתרון, או הפתרונות, ירשמו על הלוח או על גבי גיליון ניר גדול.

שלב ד' - במליאה

דיון על הפתרון ההוגן וקבלת החלטה בהצבעה

כל הפתרונות יוצגו במליאה והמשתתפים יוזמנו לעיין בהם. המנחה יבחר פתרון של אחת הקבוצות וישאל את המשתתפים:

- האם הפתרון הזה עונה על הצרכים של מירב המשתתפים.
- האם הצרכים שהעלתה הקבוצה נחשבים לגיטימיים ויש לקחת אותם בחשבון במהלך מציאת הפתרון ההוגן לבעיה.

מי שמרגיש שהפתרון אינו עונה על צרכיו או שהפתרון פוגע בו, יציע פתרון אחר המביא בחשבון את כל הצרכים הלגיטימיים שהוצגו.

לאחר הדיון, **תיערך הצבעה** ויבחר פתרון המקובל על הרוב שיחייב גם את המיעוט. אמנם לא כל המשתתפים יהיו מרוצים מהפתרון, אך לכולם תינתן ההזדמנות להציג את עמדתם ולהציע פתרון הוגן אחר.

שלב ה' - במליאה

תכנון, יישום וקבלת אחריות

בחירת ועדת מעקב ליישום ההמלצות: הוועדה תהיה אחראית לבדיקת מידת הגינותו של הפתרון הנבחר ולבדיקת יישומו.

מומלץ לקיים דיונים למציאת פתרון הוגן לבעיות שעולות במהלך השנה. כשעולה לדיון נושא הקשור גם למורים אחרים המלמדים בכיתה, מומלץ לקיים דיון נפרד עם צוות המורים ולאחריו להפגיש את הכיתה עם אותם מורים לדיונים קבוצתיים, בניסיון להגיע לפתרון הוגן המקובל על כולם.

פעילות מס' 6

ניהול דיונים בדילמות מוסריות

לקידום החשיבה המוסרית מומלץ, לשלב במהלך השנה דיונים בדילמות מוסריות.

ניתן להיעזר בחוברת, המופיעה במלואה באתר מינהל חברה ונוער:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/MiyumanuyothChevratioth/NihulDiunimBedilemotMusariyot.htm>

בחוברת זו תמצאו הסברים על התיאוריה של קולברג, על המתודה של ניהול דיונים בדילמות מוסריות, על הדרך לשאלת שאלות סוקראטיות, וכן מבחר של דילמות מוסריות לבחירה, כולל נספחים להעשרה ולהעמקה.

פצילות מס' 7

דילמות מחיי היומיום בבית-הספר

מבוא

כתרומה חשובה לשיפור התקשורת ולניהול שיח אמיתי בין תלמידים לבין עצמם ובינם לבין המורים, חשוב לשתף את התלמידים בדיון אודות אירועים מחיי היומיום בבית-הספר. במקרים שמתעוררים קונפליקטים, יתקיים נוהל של חיפוש פתרון הוגן לבעיה תוך בחינת המחויבות של התלמידים לקהילת בית-הספר. דיונים אלה מגבירים את תחושת האחריות ההדדית, מחזקים את תחושת השייכות, מרחיבים את הפרספקטיבה החברתית ומביאים לצמיחה מוסרית.

לפניכם מבחר דילמות לבחירתכם. הדוגמות שלהלן התרחשו במציאות בבתי-ספר שהשתתפו בתכנית, אך עבור התלמידים בבית-ספרכם אלו דילמות תיאורטיות. הדיון בדילמות אלו הוא כלי לרכישת מיומנות להפעלת שיקול דעת מוסרי, שישמש אותם גם בזמן אמת. תפקיד המנחה הוא להנחות דיון באירועים אלו על-פי עקרונות של הוגנות ושל צדק.

מטרות

- לבחון את מידת האחריות שמקבלים על עצמם התלמידים לגבי היחסים שבינם לבין עצמם ואת מידת מחויבותם לקבוצה.
- לברר מה דעתם של כל חברי קהילת בית-הספר על אחריותם ועל מחויבותם להוגנות.
- לקדם את יכולת הדיון על בסיס מוסרי בנושאים מחיי בית הספר.

עזרים: מבחר דילמות מחיי היומיום.

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות

למנחה: הדיון בדילמה בנוי מחמישה צעדים, לפי קולברג-פנטון⁸ (ראו [פרק ד'](#)), ועל "[מהלך פתרון הוגן](#)".

⁸ להרחבה ולהעשרה ראו חוברת "ניהול דיוני דילמה לקידום החשיבה המוסרית", אתר מינהל חברה ונוער:

שלב א' – אישי

המנחה יקרא את הדילמה בקול ויבקש מכל תלמיד לענות בכתב על השאלה המוצגת בדילמה.

שלב ב' – קבוצתי

המנחה יחלק את הכיתה לקבוצות הומוגניות, של תלמידים שהביעו דעה זהה. בכל קבוצה עד 5 תלמידים. הקבוצות ינהלו דיון במטרה להסכים על 2-3 נימוקים עיקריים המחזקים את עמדתם. את הנימוקים שיבחרו ירשמו על הלוח ויצגו במליאה.

שלב ג' – במליאה

- מבחר דילמות לבחירה

למנחה:

אפשר להשתמש באירועים אלו לצורך בחינת אקלים בית-הספר, ובהשתלמות מורים לשאול כיצד, לדעת המורים, היו רוב התלמידים בבית-ספרם עונים על השאלות הנ"ל. לכל דילמה צרפנו שאלות הבהרה לניהול הדיון במליאה.

1. על גניבה אחת

על גניבה אחת

דן גנב שטר של 100 שקלים מהתיק של מירי. מירי הבחינה בהיעדרו של השטר בתום יום הלימודים. היא ניגשה למורה וסיפרה לה. המורה פנתה לתלמידים וביקשה שמי שלקח את הכסף יחזירו. הכסף לא הוחזר. אמיר, חברו של דן, ראה אותו גונב את הכסף מהתיק של מירי. מה על אמיר לעשות?

שאלות לדיון במליאה

1. האם על אמיר לשכנע את דן להחזיר את הכסף? מדוע?
2. אם אמיר ינסה לשכנע את דן להחזיר את הכסף ודן לא יחזיר, האם על אמיר לדווח למורה? מדוע?
3. אם איש לא יודה שלקח את הכסף או שראה מי לקח, מה לדעתך צריך המורה לעשות? מדוע?
4. האם על כל אחד לדווח על עבירות שראה? מדוע?
5. האם זה משנה באיזו עבירה מדובר? במה עברה מסוימת שונה מאחרות?

6. האם בבית-ספר מצפים רוב התלמידים שכל היודע על עבירה יספר על כך?
7. האם אתה מצפה מהתלמידים בבית-ספר שידווחו על עבירות? מדוע?
8. מה היה קורה אילו כולם נהגו על-פי המלצתכם?
9. מי שמע נימוק שלא חשב עליו קודם?

2. מי יעזור לניר? להכניס למסגרת אחת

מי יעזור לניר?

ניר נפצע ושבר את רגלו. לפי תחזית הרופא, הוא יעדר מביה"ס כחודש. מחנכת הכיתה ביקשה מהתלמידים להתנדב לעזור לניר בלימודים בתקופה זו. ניר אינו ידוע באופיו הנוח והוא אינו אהוד על חבריו בכיתה. טענתם העיקרית כלפיו היא שהוא אינו ממהר לעזור לחברים. רוב התלמידים התחמקו מביצוע בקשת המורה בטענה כי הם עמוסים. גד מתלבט: הוא תלמיד טוב ויש ביכולתו להקדיש מעט מזמנו לניר. חברים אחרים בכיתה הקרובים יותר לניר לא התנדבו לעזור לו, האם עליו להתנדב ולהקריב את הזמן הפנוי היקר לו כל כך?

- האם לדעתך על גד להתנדב או לא? מדוע?
- הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

שאלות לדיון במליאה

1. האם לדעתך להימנע מלתת עזרה זהו מעשה לא מוסרי? מדוע?
2. של מי האחריות במקרה זה?
3. למי יש מחויבות כלפי ניר? מדוע?
4. אם לא יהיו מתנדבים, מה על המורה לעשות?
5. מה לדעתך יענו רוב חבריך לכיתה על השאלות הנ"ל?
6. מה היה קורה אילו כולם נהגו על-פי המלצתכם?
7. מי שמע נימוק שלא חשב עליו קודם?

3. גלגולו של אייפוד

גניבות הן תופעה די נפוצה בבתי-הספר, והדרכים לטיפול בה מגוונות. תופעה זו מעלה דילמות שונות: הן בשאלה איך תופסים את הגנב, הן בקונפליקטים הקשורים לגניבה. אפשר להשתמש באירוע שלהלן, שאירע באחד מבתי-הספר בארץ, לתרגול חיפוש פתרון הוגן לבעיה.

גלגול של אייפוד

חברי מועצת התלמידים ארגנו את מסיבת הפורים של בית-הספר. במרכז של המסיבה הייתה תכנית אמנותית-מוזיקלית, והציוד הקולי של בית-הספר הועמד לרשותם. סמוך למועד המסיבה, התברר כי נגן התקליטורים של בית-הספר אינו תקין וכי לא ניתן לתקנו במועד. אלי, יו"ר מועצת התלמידים, ביקש מחברו איתן להשאיל את האייפוד הפרטי שלו לשימוש במסיבה ובכך להציל את התכנית. איתן נענה לבקשה. בתום האירוע, כאשר חברי ועדת המסיבה אספו את הציוד שהשתמשו בו, התברר כי האייפוד של איתן נעלם.

הדעות בבית-הספר על הדרך לפתרון הבעיה היו חלוקות:

התלמידים סברו שעל הנהלת בית-הספר לשלם לאיתן עבור האייפוד האבוד. **מנהל בית-הספר** טען כי לא יהיה זה שימוש נכון בכספי ציבור לשלם לאיתן מקופת בית-הספר. **נועה, רכזת החינוך החברתי** – האחראית גם לאירועים בבית-הספר, סברה כי כל התלמידים צריכים להשתתף במימון קניית אייפוד חדש. היא הציעה שכל תלמיד יתרום כמה שקלים למטרה זו. רבים התמרמרו על הצעה זו. מה עושים?

שאלות לדיון במליאה

1. מה הבעיה?
2. של מי הבעיה?
3. מי המעורבים בעניין?
4. מי יושפע?
5. למי יש מחויבות במקרה זה? כלפי מי?
6. מהם הצרכים הלגיטימיים של הנוגעים בדבר?
7. מה עשוי להיות פתרון הוגן לבעיה, המביא בחשבון את מרב הצרכים הלגיטימיים של כל הנוגעים בדבר?
8. מה היה קורה אילו כולם נהגו על-פי המלצתכם?
9. מי שמע נימוק שלא חשב עליו קודם?

4. 'שבת יחד'

בבית-ספרנו קיימת מסורת של בילוי שבת אחת בשנה כל התלמידות והמורות יחדיו. התלמידות הגרות במרחק מבית-הספר מתארחות בשבת זו אצל בנות הגרות בקרבת המקום, וכל שאר הפעילויות: תפילות, ארוחות, הרצאות ועוד מתקיימות בין כתלי בית-הספר.

השנה נקבעה שבת יחד לשכונת הרצליה, רכאשית השכונה. פותח אליו אחת מתלמידות הכיתה וסופר

שאלות לדיון במליאה

1. מה הבעיה?
2. של מי הבעיה?
3. מי המעורבים בעניין?
4. מי יושפע?
5. למי יש מחויבות במקרה זה? כלפי מי?
6. מהם הצרכים הלגיטימיים של הנוגעים בדבר?
7. מה עשוי להיות פתרון הוגן לבעיה, המביא בחשבון את מרב הצרכים הלגיטימיים של כל הנוגעים בדבר?
8. מה היה קורה אילו כולם נהגו על-פי המלצתכם?
9. מי שמע נימוק שלא חשב עליו קודם? מהו?

5. הבחירות הדמוקרטיות

בכיתה שאותה אני מחנכת הוחלט להקים ועדות מספר. התלמידות החליטו שהשיטה הטובה ביותר לאיוש הוועדות השונות היא שכל תלמידה תבחר באיזו ועדה היא מעוניינת לפעול. על קירות הכיתה הודבקו גיליונות נייר גדולים ועליהם נרשמו שמות הוועדות, וכל תלמידה הוזמנה לרשום את שמה על אחד הגיליונות לפי בחירתה.

כעבור כמה ימים, שמתי לב שעל הגיליונות הופיעו כמה שמות שנכתבו באותו עט, וכי החלוקה לוועדות הייתה ברורה: הבנות המקובלות היו רשומות בוועדות שנחשבו יוקרתיות, כמו ועדת תרבות, והתלמידות האחרות הופיעו בוועדות חשובות פחות. חשדתי שמישהי מהתלמידות רשמה את השמות לפי ראות עיניה וכי זו לא בחירה אישית של התלמידות.

הייתי המומה, לא ידעתי מה לעשות. אני מניחה שהתלמידות שנודבו לוועדות אינן מרוצות מההסדר, ובכל מקרה מה שקרה סותר לדעתי את רוח ההצעה המקורית שהתקבלה בכיתה ואת הערכים הדמוקרטיים שאותם אני מעוניינת להקנות. האם עליי להעלות את חשדי בפני הכיתה או שעליי להתעלם מהעניין בהנחה שזה רצון התלמידות – שכן הן לא העלו את העניין לדיון בכיתה.

אז מה עושים?

שאלות לדיון במליאה

1. מה הבעיה?
2. של מי הבעיה?
3. מי המעורבים בעניין?
4. מי יושפע?
5. למי יש מחויבות במקרה זה? כלפי מי?
6. מהם הצרכים הלגיטימיים של הנוגעים בדבר?
7. מה עשוי להיות פתרון הוגן לבעיה, המביא בחשבון את מרב הצרכים הלגיטימיים של כל הנוגעים בדבר?
8. מה היה קורה אילו כולם נהגו על-פי המלצתכם?
9. מי שמע נימוק שלא חשב עליו קודם?

פעילות מס' 8

קונפליקטים ודרכי התמודדות

להלן מבחר פעילויות לרכישת מיומנויות לפתרון קונפליקטים, לבחירת המנחה.

מדברי תלמיד בבית

ספר בו פעלה קהילה

הוגנת:

"למדתי שוויכוחים

וקונפליקטים

ניתן לפתור על-ידי

שיחה גלויה,

ולא על-ידי כוח או

ויתור."

א. פעילות פתיחה: משחק השבויים, האוצר, גן-העדן

עובד על-פי "דפוס הפעלה עצמית של בני נוער – סיכום עבודת ניסוי באגף הנוער", כתבה בתיה מקובר

מטרות

- להביא למודעות את קיומם של סוגים שונים של קונפליקטים המופיעים בחיי היום - יום.
- להתנסות במיומנויות של זיהוי גורמי הקונפליקטים, סגנונות התמודדות והמחיר של כל פתרון.
- לפתח יכולת התמודדות גם עם קונפליקטים שאין להם פתרון.

א. משחקי השבויים וכיבוש שטח

מטרות

- להתנסות בהתנהגות במצבי קונפליקט.
- להבהיר כי בני אדם נוטים לעיתים להפעיל כוח גם במקרים שבהם יש אלטרנטיבה אחרת.

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות

למנחה: לפניך שני משחקים דומים, אך לא זהים.
רצוי להפעילם זה אחר זה ולקיים אחר כך את הדיון.

שלב א' - משחק השבויים

משך המשחק – 10 דקות.

מהלך המשחק

1. על המנחה לדאוג לכינוס השולחנות והכיסאות ליד הקירות ולפינוי מרכז החדר. עליו לסמן קו בגיר במרכז החדר, כך שהחדר יחולק לשני אזורים שווים בגודלם.
2. יש לחלק את המשתתפים לשתי קבוצות, קבוצה אחת תשחק וקבוצה אחת תצפה במשחק. כל אחד מחברי הקבוצה הצופה ירשום דיווח עובדתי על המתרחש במהלך המשחק.

הנחיה לתצפיתנים: רשמו תיאור מילולי של מהלך המשחק. היו נאמנים למציאות, אל תוסיפו דברי הערכה וביקורת.

הנחיה למשחקים: הקבוצה תחולק לשתי קבוצות משנה שוות בגודלן. המשתתפים יעמדו משני הצדדים של הקו. על כל קבוצה להשתדל לשבות מספר רב ככל האפשר מחברי הקבוצה הנגדית. שבוי הוא כל מי שעבר את הקו המסמן את התחום הקבוצתי.

- אין לענות על שאלות התלמידים, המבקשות לברר כיצד ניתן לשבות שבויים.
- כל קבוצה תפעל על-פי שיקול דעתה.
- אין לנתח את הפעילויות לפני תום שני המשחקים הראשונים.

שלב ב' - משחק האוצר

מחצית הכיתה שהייתה בתצפית במשחק הראשון תשחק כעת, והמחצית האחרת תעסוק בתצפית. ההנחיות לתצפיתנים הן אותן הנחיות כמו במשחק השבויים.

מטרה: להראות כי בני אדם נוטים להפעיל כוח גם במקרים שאפשר להשיג את המטרה בשיחה או במשא ומתן.

מהלך המשחק

1. יש לחלק את מחצית הכיתה המשחקת לשתי קבוצות משנה שוות בגודלן ולהעמידן משני צדי הקו המסומן על הרצפה.
2. יש לשים אוצר (שוקולד או סוכריות) בשטחה של כל קבוצה, בקצה המרוחק ממרכז הכיתה.

הנחיה למשחקים: האוצר שלכם נמצא במגרש של הקבוצה השנייה. כל הקבוצה צריכה לעבור לטריטוריה של הקבוצה שמנגד כדי לקחת את האוצר. ניתן לקחת את האוצר רק כאשר כל הקבוצה עברה לצד שמנגד. אין הגבלה בזמן.

למנחה: משחק השבויים הוא משחק המעודד, מעצם הגדרתו, הפעלת כוח ואלימות. במשחק "האוצר", אין למעשה צורך להפעיל כוח משום שאין ניגוד אינטרסים: כל קבוצה יכולה להגיע לאוצר שלה, שבשטח הקבוצה השנייה, בלי להפעיל כוח. המשחק אינו תחרותי ואין משמעות לשאלה מי הגיע ראשון, ואין כלל הדורש למנוע כניסה של הקבוצה הנגדית. מהניסיון למדנו כי אם תעביר את ההנחיות לקבוצות ככתבן, יש סבירות גבוהה שהמשתתפים יתפתו להפעיל כוח ואלימות בהשפעת המשחק הראשון.

שלב ג'

א. דיווח התצפיתנים על-פי דפי התצפית.

ב. דיון:

- מה לדעתכם הייתה המטרה של כל אחד מהמשחקים?
- במה היו שני המשחקים שונים זה מזה?
- כיצד תסבירו את התנהגותכם במשחק השני?
- האם גם בחיי היומיום יש תופעות דומות? הדגימו.
- מה ניתן לעשות כדי להפחית תופעות כאלה בחיי הכיתה ובית-הספר?

שלב ד' - משחק גן-העדן האבוד

אפשר לסיים את הפעילות במשחק גן-העדן האבוד. במשחק זה יש ניגוד אינטרסים בין הקבוצה לבין מתנדב הפורץ לקבוצה, אך בפני המתנדב פתוחות אפשרויות מגוונות להשגת המטרה, לאו דווקא הפעלת כוח.

מטרות

- לעורר מודעות ואמפתיה לקשיי הקליטה של הזר, האחר.
- לחפש דרכים מגוונות להתמודדות עם קשיים אלו.

הוראות למשחק

- יש לחלק את הכיתה ל-5 קבוצות, בכל קבוצה 6-8 תלמידים.
- כל קבוצה תשב או תעמוד בעיגול.
- כל קבוצה תוציא מתוכה תצפיתן אחד ומתנדב. ההנחיות לתצפיתן כמו באירועים הקודמים. המתנדב יצא מהחדר.

חברי הקבוצה שנשארו מהווים חבורה הדוקה העסוקה בענייניה. על המתנדב להיכנס לחדר ולנסות להיכנס לחבורה, שבה נמצא גן-העדן. המתנדב רשאי לפעול בכל דרך שיבחר: שיחה, שכנוע, הצחקה, הסבת תשומת לב, הפעלת כוח ועוד. על התצפיתן לעקוב אחר התנהגות המתנדב ואחר התנהגות החבורה. ניתן להפעיל הפעלה זו פעמים מספר, ובכל פעם להחליף תצפיתן ומתנדב, כך שמרבית חברי הקבוצה יתנסו בתפקידים השונים.

שאלות לדיון

- במה שונה משחק זה מהאחרים?
- מהם הגורמים לקונפליקט באירוע זה?
- כיצד ניתן להתמודד עם הקונפליקט? מי צריכים להיות השותפים לפתרון הקונפליקט?
- מה למדתם מהפעילות, שכללה שלושה משחקים שונים?

ב. הגורמים לקונפליקטים

מטרה

לזהות את הגורמים השונים לקונפליקטים ולבחון דרכי התמודדות הולמות.

עזרים: כרזה שעליה כתובים גורמי קונפליקט, דף אירועים.

משך הפעילות: 45 דקות

מהלך הפעילות שלב א' – אישי במליאה

המנחה ירשום על גבי הלוח את הגדרה זו לקונפליקט:

**קונפליקט הוא מצב של התנגשות בין כוחות בתוך האדם עצמו או בין שני אנשים ויותר.
התנגשויות אלה יכולות לנבוע מסיבות שונות.**

המנחה יבקש מהמשתתפים להיזכר במקרה שבו היו מעורבים בקונפליקט או שהיו עדים לו.

שלב ב' - זוגי

א. כל משתתף יספר לבן זוגו את הקונפליקט שבו נזכר, ויחד יבררו את הגורמים לקונפליקט.
כדי להקל על המשתתפים את מציאת הגורמים, המנחה יתלה כרזה ובה רשימה של גורמים שונים לקונפליקטים ויוסיף כמה משפטי הבהרה וכמה דוגמות לכל גורם.

כרזת הגורמים לקונפליקטים

גורמים לקונפליקטים

1. מטרות מנוגדות.
2. ערכים מתנגשים.
3. אינטרסים מנוגדים.
4. ציפיות סותרות.
5. דרישות וצרכים מנוגדים.
6. תקשורת לקויה.
7. חוסר סובלנות וחוסר סבלנות.
8. ניגודים באופי האנשים.

ב. כל זוג יקבל את מבחר האירועים וינהל דיון בגורמים לקונפליקטים ובדרכי התמודדות אפשריות.

1. חשוב לי להצליח בבחינה, אך לא גמרתי להתכונן לקראתה ואיני מוכן להעתיק.
2. הוריי התאכזבו קשות כשסיפרתי להם שברצוני לבחור בגיאוגרפיה כמקצוע עיקרי. הם טוענים כי מתמטיקה ופיזיקה הם המקצועות החשובים באמת.
3. אמי ביקשה ממני לשמור היום על אחי הקטן, אך אני מעדיף ללכת לסרט עם הכיתה.
4. אני לא יכול להיות עם רן בוועדה אחת, בכל פעם שאני מציע הצעה – הוא מגיב בביטול.
5. המנהל קבע שבבית-ספרנו תונהג תלבושת אחידה. לדעתי כיו"ר, לא יתכן שהוא יחליט על כך בלי להתייעץ עם מועצת התלמידים.

שלב ג' - במליאה

המנחה יברר עם המשתתפים מהם הגורמים לקונפליקט בכל אחד מהאירועים שנבחרו.

יתקיים דיון:

- האם הייתה הסכמה על הגורמים לקונפליקטים? מדוע?
- אילו גורמים לקונפליקטים נפוצים לדעתכם ביותר בחיי היומיום שלכם?
- האם יש לכם הצעות לפתרון הקונפליקטים?
- האם ניתן היה למנוע את הקונפליקטים השונים? כיצד?

המנחה יבקש מהמשתתפים להביא כמה דוגמות לקונפליקטים שנבעו מהגורמים המצוינים בכרזה, ויבהיר כי קונפליקטים הם לפעמים תוצאה של גורמים מספר. רצוי לקשר את הדברים לחוויה מהמשחקים שנערכו במפגש הקודם.

ג. דרכי התמודדות עם קונפליקטים

מטרה

לפתח מודעות לדפוסים שונים של התמודדויות עם קונפליקטים ולמחיר של כל דפוס.

עזרים: טבלת דרכי התמודדות עם קונפליקטים.

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות שלב א' - במליאה

צפייה בסרט

הסיפור שלהלן מבוסס על אירוע מתוך הסרט "פנים אל פנים" מסדרת "ישר ולעניין" של הטלוויזיה החינוכית.

אליס לומדת בחוג צילום בבית-הספר וחברה בצוות המכין את ספר השנה של השכבה. היא רוצה לפתח כמה תמונות שצילמה לספר השנה של בית-הספר ומזמינה תור למעבדה. היא מגיעה למעבדה ומגלה שהמעבדה תפוסה על-ידי גייל. גייל, שקיבלה על עצמה לערוך את ספר השנה, אומרת לאליס שתסביר לה מאוחר יותר מדוע התעלמה מהתור. היא מבקשת מאליס לחזור למעבדה בשעה שבע בערב.

אליס מסתירה את כעסה, אומרת שזה בסדר והולכת הביתה. בביתה היא טורקת את הדלת בכוח ומתנהגת בחוסר סבלנות. כדי להגיע חזרה לבית-הספר בשבע בערב, היא נאלצת לעזוב את הבית לפני ארוחת הערב. ג'רי חברה הולך אתה למעבדה. במעבדה מספרת להם גייל שעליה לנסוע לסוף שבוע ושלא הספיקה לסיים את עריכת ספר השנה שאותו התחייבה להגיש ביום שני. היא מבקשת מאליס שתסיים את העריכה במקומה. גם הפעם אליס אינה מגלה את רגשותיה ומסתירה את כעסה על המשימה הבלתי-הוגנת שהוטלה עליה. אליס מבטלת את התכניות שהיו לה לסוף השבוע (בילוי עם ג'רי והתכוננות לבחינה חשובה בהיסטוריה) ומקדישה את כל זמנה להשלמת ספר השנה. ביום שני, יועץ הפקולטה מהלל את גייל על שהצליחה לסיים את עריכת הספר במועד. גייל אינה מזכירה כלל את תרומתה של אליס. אליס נכשלת במבחן בהיסטוריה. היא מרגישה שנעשה לה עוול והיא כועסת על גייל.

בקפיטריה אליס שופכת את לבה בפני ג'רי. הדברים מגיעים לאוזניה של גייל, והיא דורשת מאליס הסבר. בסוף הסרט עומדות שתי הנערות לדון בבעיה פנים אל פנים.

שלב ב' - במליאה

במטרה לברר את תגובות המשתתפים לסרט, המנחה יבקש מכמה משתתפים להשלים משפטים אלו:

אני אליס, אני מרגישה ש...

אני גייל, אני מרגישה ש...

אני ג'רי, אני חושב ש...

שלב ג' - במליאה

המנחה ינהל דיון במליאה באמצעות שאלות אלו:

- בסרט היו קונפליקטים בין אליס לבין גייל. מה קרה בהם? מה היו תגובות השתיים?
- אילו קונפליקטים נוספים היו בסרט?
- מה היו הסיבות לקונפליקטים?
- איך התמודדה אליס עם הקונפליקטים שהיו בינה לבין גייל? (אליס לא התמודדה עמם, היא העדיפה להתעלם, לוותר, לא להכיר בכך שיש כאן התנגשות אינטרסים ולא להכיר בכך שפגעו בזכויותיה.)
- מה המחיר ששילמה אליס? (כעס על ג'רי ועל אמה, ויתור על בילוי משותף עם ג'רי בסוף השבוע, כישלון בבחינה, הסתובבות ברגשות קיפוח ובתחושה של הקרבת קרבן.)
- מה הרוויחה אליס מכך שלא התעמתה עם גייל? (אליס לא רוצה שיכעסו עליה, בכך שוויתרה לגייל היא מנעה את הכעס של גייל כלפיה, היא לא סיכנה את חברותה עם גייל.)
- כיצד מתמודדות הדמויות האחרות שבסרט עם קונפליקטים (גייל, ג'רי, האם)?
- מה נוכל ללמוד על עצמנו ועל דרכי ההתמודדות שלנו עם קונפליקטים בחיי היומיום מהדוגמות שבסרט?

למנחה: להלן טבלה לסיכום הנושא. אפשר לברר עם התלמידים את היתרונות ואת החסרונות של כל אחת מן הדרכים לפתרון קונפליקטים.

דרכי התמודדות עם קונפליקטים

הדרך	הסיבות לבחירה בדרך זו	חסרונות	יתרונות
התכחשות לקיום הקונפליקט	- פחד מתגובות האחרים - פחד להיות שונה - חוסר מודעות לזכות הפרט לדאוג לאינטרסים שלו - פחד מהעלאת הבעיה על פני השטח - פחד מהתמודדות	- הצטברות רגשות שליליים: תסכול, כעס, קיפוח, נקמה ועוד - זלזול מצד הזולת - פגיעה בכבוד העצמי	- שמירה על יחסים טובים מדומים - שמירה על כבוד עצמי מדומה - הימנעות מסכסוך
הטלת האחריות על גורם אחר	- חוסר עצמאות, חוסר נכונות לקבל אחריות - תלות באחר - חוסר אמון ביכולת להתמודד	- תלות מתמדת באחרים - לא מתפתחת עצמאות - אין צמיחה אישית	- הימנעות מקבלת אחריות - תחושה מדומה של "אני בסדר" - הימנעות מהתמודדות ישירה - קבלת חסות מ"החזק"
כוח מול כוח	- החזק יכול לכפות פתרונות על החלש - רצון לשלוט - החלש נכנע לבעל הכוח בחוסר בררה או בחוסר נכונות להיאבק	- אצל החזק: פיתוח יצר השתלטות, לעתים תחושת כוח מדומה - אצל החלש: תחושות מצטברות של כעס ומרירות ורצון לנקום	- לחזק: תחושות ניצחון ושליטה במצב - לחלש: צורך לקבל "חסות"
הסכם הוגן	- ביטחון עצמי וכבוד לזולת - אמון הפרט ביכולתו לנהל מו"מ ולהגיע להסכם המקובל על הצדדים - פתיחות, הגינות	- קבלת אחריות על המעשה - לעתים ויתור על פופולריות ועל ניצחון קל - סכנה להיכשל ונכונות להודות בכישלון	- להיות אדם עצמאי, אוטונומי - לפתח תקשורת טובה עם הזולת

פצילות חסי' 9

פגוש את הצוות

למנחה:

בהמשך לדיונים בנושא קונפליקטים בבית-הספר, מומלץ לקיים מפגש בלתי-פורמלי בין מורים ותלמידים. "פגוש את הצוות" הוא מפגש מובנה בין תלמידי כיתת האם והמורים המלמדים אותם. במפגש מתנהל שיח עם כלל המורים המקצועיים במטרה לפתור בעיות יומיומיות באופן ישיר. מפגש מסוג זה יכול להתקיים פעמים מספר במהלך השנה, על-פי הצרכים, וכך יתרום לשיפור האקלים, יפתח ערוצי תקשורת נוספים, יגביר את הכבוד ההדדי ואת האכפתיות.

מדברי תלמיד בחטיבת הביניים בפתח תקווה:

"לאחר השתתפות
ב'פגוש את הצוות',
אני אומר: יש
תקווה!"

את הפעילות לקראת המפגש יש לקיים בקבוצות של מורים ושל תלמידים בנפרד.

מטרות המפגש

- לאפשר למורים ולתלמידים להביע בצורה גלויה ועניינית עמדות בנושאים השנויים במחלוקת להעמקת התקשורת ביניהם.
- לאפשר לתלמידים ולמורים לראות בעיות מנקודות מבט שונות.
- להבין שבאמצעות משא ומתן ישיר ניתן להגיע לפתרון קונפליקטים ולהסכמים הוגנים.

מהלך הפעילות

שלב א – אישי

הכנת התלמידים לקראת המפגש

כל תלמיד מתבקש למלא את הטופס שלהלן:

1. מה לדעתך מטרות המפגש עם המורים המלמדים בכיתתך?

2. ציין שני נושאים שחשוב לך לנהל עליהם דיון עם המורים המלמדים

בכיתך.

א.

ב.

שלב ב' - קבוצתי

יתנהל דיון בקבוצות קטנות במטרה להגיע להסכמה על מטרות המפגש והנושאים שיעלו בו. כל קבוצה תרשום את המלצותיה על גבי גיליון נייר אותו יתלו על קירות החדר.

שלב ג' - במליאה

- א. התלמידים יעיינו בתוצרי הקבוצות.
- ב. יתנהל דיון במטרה להגיע להסכמה על מטרות הערב ועל שני הנושאים העיקריים שבהם יטפלו בערב זה.
- ג. לאחר שהוסכם על מטרות הערב ועל הנושאים, יש לברר עם התלמידים כיצד הם היו רוצים שהערב יתנהל:
 - היכן יתקיים המפגש – בבית-הספר או בבית תלמיד?
 - כיצד ייפתח המפגש – בשירה בציבור/ במשחקי חברה/ בפיליטון בנושא הקונפליקטים/ בחמשיר...?
 - כיצד יוצגו העמדות השונות – על-ידי נציגים או בעבודה בקבוצות מעורבות של מורים ותלמידים?
 - מי ינהל את הדיון – מורה/ מחנך/ תלמידים?
 - כיצד יסתיים המפגש – בהצבעה על הנושא או בהקמת ועדה משותפת של מורים ותלמידים, שתרכז את ההצעות השונות ותגיע להחלטה, או באופן אחר?
 - מה יחשב בעיניכם הצלחה?

למנחה: יש להדגיש שבמפגש יידונו בעיות עקרוניות ולא בעיות אישיות (של מורה מסוים

או של תלמיד מסוים). במהלך המפגש לא יהיו התקפות אישיות!

מהלך דומה יש לקיים עם כל המורים המלמדים בכיתה על מנת להפיק את מלוא התועלת מהמפגש.

נספחים

להלן דוגמות לתוכניות מפגשים כפי שהתקיימו בבתי-ספר שונים:

הצעה א'

1. הצגת פיליטון על הנושא, שירה בציבור.
2. נציגי המורים ונציגי התלמידים רושמים על גבי הלוח את הנושאים שהם בחרו לדיון.
3. מתחלקים לקבוצות קטנות של מורים ותלמידים ומנהלים דיון בנושאים שנבחרו, כאשר כל אחד מציג את הבעיה מנקודת מבטו.
4. מנסים להגיע להסכמה על פתרונות הוגנים, המביאים בחשבון את מירב הצרכים שעלו בדיון.
5. נציגי כל קבוצה מציג במליאה את עמדות הקבוצה, מתקיים דיון על ההצעות השונות.
6. מוקם צוות משותף של מורים ותלמידים לטיפול בכל אחת מהבעיות שעלו בדיון.
7. משוב – סבב תשובות לשאלה: מה תרם המפגש?

הצעה ב'

1. שירה בציבור או משחקי חברה (מורים ותלמידים מציינים תחביב שלהם, ספר, שיר או סרט שמצאו חן בעיניהם וכדומה).
2. נציגי התלמידים מציגים את עמדותיהם בנושא שנבחר לדיון.
3. נציגי המורים מציגים את עמדותיהם בנושא.
4. מתקיים דיון בקבוצות על הנושא בניסיון לחפש פתרון הוגן, המביא בחשבון את מירב הצרכים שהעלו המורים והתלמידים.
5. הקמת צוות משותף לטיפול בבעיות.
6. משוב אנונימי – כל אחד רושם על פתק מה תרם לו המפגש והמנחה קורא את הדברים בפני המליאה.

דוגמה מן השדה למפגשים בין צוות המורים לתלמידים בכיתה י"ב בבית-ספר במרכז

הארץ

בכיתה י"ב שבה רוב התלמידים אינם ניגשים לבחינות הבגרות, פעל צוות המורים לעודד מספר רב של תלמידים לגשת לבחינות. המורים עשו מאמץ מיוחד בהוראה, שכלל מערך של שיעורי עזר ושעות הוראה נוספות. הכוונות היו טובות, אך הביצוע היה בעייתי. אל מחנכת

הכיתה הגיעו תלונות של מורים על כך שלמרות מאמציהם התלמידים אינם מגיעים לשיעורים. המורים חשו שמזלזלים בהם וכי עמלם לשווא.

התלמידים דיברו על הקשיים שלהם ועל חששם להיכשל והתלוננו כי המורים מרבים לנזוף בהם וכי הם לוחצים ופוגעים.

המחנכת החליטה שיהיה זה רעיון טוב להפעיל את "פגוש את הצוות" – להפגיש את התלמידים והמורים ישירות, באווירה נינוחה, על מנת להביא לפתרון הוגן של הבעיה. נושא המפגש היה: "איך עוברים את התקופה הקשה במינימום נזקים".

וכך תארה המחנכת את ההתנסות בפגישת הסיכום של שנת הפעילות: "הפעלתי בכיתתי את המסגרת **"פגוש את הצוות"** כדי לנסות לפתור את בעיית התפקוד בכיתות לקראת בחינות הבגרות הקרבות.

בערב זה, הייתה אווירה חגיגית והורגשה התרגשות רבה, מעצם חווית המפגש הלא-שגרתית בין המורים לתלמידים. המשתתפים התפצלו לקבוצות מעורבות של מורים מקצועיים ותלמידים ודנו יחדיו בציפיותיהם ובבעיות המטרידות אותם.

בתום הדיון, הוחלט על הקמת ועדה משותפת של מורים ותלמידים, אשר תדון בציפיות ובבעיות ותציע פתרונות הוגנים. אחת ההצעות הייתה לארגן ימים מרוכזים ללימוד המקצועות לבחינה ולהפסיק את מהלך הלימודים הרגיל. הייתה הבנה משותפת כי הסדר כזה יכול לפתור את הבעיה רק אם התלמידים יתחייבו להשתתף בלמידה באופן מלא וסדיר. ההסדר אכן עבד לשביעות רצון הכול.

יכולתי להבחין בעליל בשינוי יסודי בהתנהגות התלמידים לאחר מפגש זה."

קישורים לאתר מינהל חברה ונוער - להצעות נוספות לדיונים בסוגיות ערכיות ומוסריות
א. טוהר הבחינות:

<http://noar.education.gov.il/main/upload/newprogram/tohar.doc>

ב. דיונים בנושאים שעל סדר היום הציבורי והבית-ספרי:
<http://noar.education.gov.il/main/upload/publications/katalog1.htm>

1. פעילויות לטיפול בית-הספר כקהילה הולכת

ביחידה הקודמת, הצענו לכם תכנית התערבות לכיתה האם. ביחידה זו, אנו מציעים לכם פעילויות להעמקת ההתערבות החינוכית ולהרחבתה.

התערבות החינוכית לטיפול בית-הספר כקהילה הוגנת מתרחשת בו בזמן במסגרות השונות של בית-הספר.

כצעד ראשון, על הצוות החינוכי להחליט מהם **תחומי המעורבות הפתוחים** בפני התלמידים בבית ספרם. זאת כדי שהכללים והגבולות יהיו ברורים לכל באי בית-הספר. שאר הפעילויות הן מודולריות והן תשולבנה על-פי שיקולי הדעת של הצוות החינוכי – לאור ההתפתחויות בחיי הכיתה ובאורח החיים הבית-ספרי.

פירוט הפעילויות

- **תחומי מעורבות**
- **שאלוני אקלים - במבט בית-ספרי**
- **תקנון בית-הספר:**
 - א. להתחיל מבראשית**
 - ב. במבחן המציאות**
- **מועצת בית-הספר – מי צריך נציגות?**
- **סוגיות וקשיים בעבודת המועצה הבית-ספרית**
- **דילמה של נציג במועצה**
- **ועדת הוגנות**
- **האספה הכללית של קהילת בית-הספר**
- **במת דיון – במה לדיון פומבי בבית-הספר**

כצילנות מס' 10

תחומי מעורבות

מבוא

כאמור, בקהילה הוגנת שותפים בתהליך קבלת ההחלטות ובאכיפתן חברי ההנהלה, המורים, התלמידים וההורים גם יחד. אך שותפות זו אין פירושה שוויון. למורים ולהנהלה אחריות על הנעשה בבית-הספר ולכן עליהם לקבוע מראש מהם הקווים האדומים – דהיינו: הנושאים שהם מחוץ לתחום המעורבות של התלמידים – ולפרסם זאת ברבים. על שאר התחומים יתנהל משא ומתן עם התלמידים לקביעת תחומי המעורבות ודרגת מעורבותם. הדיונים בנושאים אלו יתנהלו בבית-הספר בקבוצות נפרדות: בצוות ההנהלה, בצוות המורים, בוועד ההורים ובכיתות.

בסיום הדיונים בקבוצות השונות, ייפגשו נציגי הקבוצות לדיון משותף, ובסיכומו יוגדרו תחומי מעורבות התלמידים בבית-הספר ויפורסמו ברבים.

ההשתתפות בתהליך זה תורמת לתחושת שייכות, לתחושת שותפות ולמחויבות הדדית של באי בית-הספר ומקדמת צמיחה מוסרית-חברתית של הפרט.

מטרות

- להגדיר את גבולות המעורבות של התלמידים בתהליך קבלת ההחלטות בבית-הספר ובאכיפתן ולפרסם הגדרות אלו.
- לעודד מעורבות ושותפות של התלמידים בקבלת החלטות בבית-הספר ולתרום בכך להעצמתם של התלמידים.

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות

המנחה יציג את הקווים האדומים שנוסחו על-ידי ההנהלה וצוות המורים ויפתח אפשרות למשא ומתן לגבי נושאים אחרים.

שלב א' - אישי

כל משתתף ימלא את טופס תחומי המעורבות (נספח מס' 1).

שלב ב' - קבוצתי

חברי הקבוצה יציגו עמדותיהם, יבחרו 2-3 תחומים שבהם הם רוצים להיות מעורבים וידונו על הנושאים שמחוץ לתחום מעורבותם. התחומים למעורבותם יירשמו על גבי טופס 'דרגות המעורבות והשותפות' (נספח מס' 2), וחברי הקבוצה יקיימו דיון על מידת המעורבות הרצויה להם בכל תחום (הבעת דעה, שותפות בקבלת החלטה, שותפות בביצוע ובאכיפה). החלטות על הנושאים ועל דרגות המעורבות ירוכזו בטבלה ויוצגו במליאה.

שלב ג' - במליאה

נציגי הקבוצה יציגו את הטבלה שלהם וינמקו את עמדותיהם. יתנהל דיון בשני הנושאים, כל נושא יידון בנפרד:

א. נושאים שמחוץ לתחום המעורבות – בירור, הסכמות ומחלוקות.

ב. תחומי המעורבות הרצויים – בירור, הסכמות ומחלוקות לגבי הנושאים ולגבי דרגות המעורבות.

בכל תחום מעורבות, יידונו נקודות אלו:

- האם צריך לאפשר הבעת דעה בכל מקרה? מדוע?
- האם יש חשיבות להבעת דעה גם אם אין אפשרות לשותפות בקבלת החלטות?
- האם בכל מקרה שבו מאפשרים שותפות בקבלת החלטות יש לאפשר שותפות בביצוע ובאכיפה? מדוע?
- מהי תרומת ההשתתפות בתהליך קביעת תחומי המעורבות לפרט ולקהילת בית-הספר?
- "שותפות אינה שוויון" – מה דעתכם על אמירה זאת? נמקו והדגימו.

עמדות הכיתה יוצגו על-ידי נציגיה במועצת השכבה או במועצת בית-הספר.

למנחה: במקרה שתלמידי הכיתה מתקשים להציע תחומים למעורבותם, אפשר להציע תחומים לדוגמה:

תכנית הלימודים: מקצועות בחירה, ביטול מקצוע מסוים, לוח מבחנים, שיעורי-בית.

יחסי מורים-תלמידים: תקנון בית-הספר, ענייני משמעת, הערכת הישגי תלמידים.

תכנית הפעילות החברתית: טיולים, איכות הסביבה, מסיבות, התנדבות, מעורבות ופעילות בקהילה.

נספחים

נספח מס' 1: טופס תחומי מעורבות

1. באילו תחומים מחיי בית הספר אין לאפשר לתלמידים להתערב ולהיות שותפים בקבלת החלטות:

2. באילו תחומים מחיי בית הספר, נראה לך, שחשוב שתלמידים יהיו מעורבים ושותפים בקבלת החלטות:

נספח מס' 2: דרכות האצורות והשותפות

תחומים לדוגמה	הבעת דעה	שותפות בקבלת החלטה	שותפות בביצוע ובאכיפה
לימודים			
יחסי מורים-תלמידים			
בתחום החברתי – תכנית הפעילות החברתית			

פעילות מס' 11

שאלוני אקלים- במבט בית-ספרי

בהמשך [לפעילות מס' 4](#) בחוברת זו, המתקיימת בכיתות האם, שבמהלכה רוכזו הנתונים הכיתתיים על האקלים הבית ספרי, יש לרכז את הנתונים מכל הכיתות ולקיים דיון בהשלכותיהם על חיי בית-הספר, על תקנון בית-הספר ועל השיח הכיתתי והקהילתי. הדיון יתנהל בהנהלה, בצוות המורים, במועצת התלמידים, במועצה הבית ספרית ובכיתות האם.

להלן מבחר שאלות לדיון:

- איך הרגשתם כשראיתם את ריכוז התשובות הבית ספרי?
 - מה ניתן ללמוד מהממצאים?
 - מהם התחומים שבהם תרצו לפעול, לשנות או לשפר? כיצד?
- רצוי בשלב הראשון לבחור בהצבעה כ-3 תחומים לפעולה ולהקים וועדות לתכנון וליישום.

תקנון בית-הספר

א. להתחיל מבראשית

הצעת מהלך לבניית תקנון בית-ספרי (בבית-ספר שאין בו תקנון)

מוצע לקיים מהלך זה בנפרד לקבוצות של צוות הניהול, של מורים ושל תלמידים. יש להבהיר מראש כי למנהל בית-הספר שמורה זכות הווטו על ההחלטות הסופיות.

מטרה: לשתף את כל באי בית-הספר בדיון על ניסוח תקנון בית-הספר על מנת להביא ליתר מעורבות ואחריות וליתר מחויבות לקיום הכללים.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

סיעור מוחין בשאלות: תקנון לשם מה? מי צריך להיות שותף ביצירתו?

שלב ב' - אישי

כל אחד מתבקש לרשום תקנות וחוקים (סך הכול עשרה) שבלעדיהם אין בית-הספר יכול לתפקד כראוי.

שלב ג' - קבוצתי

- ההצעות השונות יוצגו בסבב, ויערך בירור של נקודות אלו:
- מה, לפי דעת חברי הקבוצה, לא צריך להיכלל בתקנון ביה"ס? מדוע?
 - מה חשוב שייכלל בתקנון בית-הספר? מדוע?
- ההצעות יירשמו על גיליון נייר גדול וייתלו על קירות החדר.

שלב ד' - במליאה

המשתתפים יעינו בהצעות השונות ויבררו אם יש לכלול את כל הסעיפים בתקנון ומדוע, ואילו סעיפים אין לכלול בתקנון ומדוע.

בהמשך למהלך, מומלצים צעדים אלו:

א. מועצת בית-הספר תחליט על הקמת **ועדת תקנון**, שבה ישתתפו נציגי הנהלה,

מורים, תלמידים והורים – על-פי החלטת המועצה. הסעיפים שזכו לתמיכת הרוב ירוכזו ויועברו לנציג של ועדת התקנון. הוועדה תדון בסעיפים השונים בישיבותיה, ותגבש הצעה

למבנה התקנון ולתוכנו (סעיפים לדוגמה: נהלים, לימודים, חיי חברה, יחסים בין-אישיים, זכויות וחובות).⁹

ב. נציגי הוועדה יציגו את התקנון המוצע בפני בוחריהם – תלמידים ומבוגרים. הבוחרים יתבקשו להתייחס לסעיפים ולהציע שינויים.

ג. חברי הוועדה ירכזו את ההערות ויתקיים דיון מסכם. בסופו ייקבע תקנון בית-ספרי.

ד. התקנון יודפס ויחולק לכל באי בית-הספר.

ה. התקנון ייכנס לתוקף לאחר הסכמת הרוב.

ב. במבחן המציאות

בדיקה מחדש של תקנון קיים בבית-הספר

מוצע לקיים מהלך זה בנפרד בקבוצות של צוות ניהולי, של מורים ושל תלמידים.

מטרה: לשתף את כל הנפשות הפועלות בבית-הספר בדיון לבחינת התקנון הקיים בבית-הספר על מנת להביא ליתר מעורבות ואחריות וליתר מחויבות לכללים ולאכיפתם.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

לרענן הנושא, יתנהל סיעור מוחין בשאלות אלו:

מה מטרת התקנון? מי צריך להיות שותף בניסוחו?

שלב ב' - אישי

כל משתתף מקבל העתק של תקנון בית-הספר ומתבקש לציין ליד כל סעיף אם הוא תקין, אם נדרש בו שינוי או אם יש לבטלו, ולציין מה הוא מציע להוסיף לתקנון הקיים.

שלב ג' - קבוצתי

יתנהל דיון בקבוצות קטנות על הסעיפים שיש לשנות או לבטל או להוסיף לתקנון. ההצעות יירשמו על גבי בריסטול.

⁹ ראה חוברת: "מעורבות שותפות ואחריות" (1995) בהוצאת מינהל חברה ונוער:
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/MeuravuthChevrathith-HanoarBemerkazHainyanim/MeoravutShutafutVeachrayut.htm>

שלב ד' - במליאה

כל קבוצה תציג הצעותיה, ויתנהל דיון בסעיפים השנויים במחלוקת.

שלב ה'

בכל קבוצה (תלמידים, מורים, הורים) תיבחר ועדה. הוועדות ינסחו הצעות לתקנון בית-הספר. יו"ר כל ועדה יהיה נציג הקבוצה במועצה הבית-ספרית, או בוועדה כוללת, שתגבש תקנון מתוקן.

פצילות מס' 13¹⁰

מועצת בית-הספר – מי צריך נציגות?

מבוא

ניהול שיח ישיר בין כל באי בית-הספר, הינו אחד מעקרונות היסוד של "קהילה הוגנת". בבית-הספר הניסויי האמריקאי – שבו למדו כ-100 תלמידים, התקיימה אספה כללית שבועית, בה השתתפו כל התלמידים ואנשי הצוות.

בבית-ספר גדול לא ניתן לקיים שיח ישיר כזה במפגש מליאה אחד. ולפיכך, הוחלט על הקמת כמה גופים מייצגים שינהלו שיח של הוגנות בסוגיות שעל סדר היום. **מועצת בית-הספר** היא הגוף המייצג העליון של כל באי בית-הספר: הנהלה, מורים, תלמידים, צוות, הורים. גוף זה אינו מבטל את הצורך ב**מועצת תלמידים** – זו ממשיכה לפעול כגוף ייצוגי של התלמידים ושולחת את נציגיה למועצת בית-הספר.

הסוגיות לדיון במועצת בית-הספר יהיו בהלימה לתחומי המעורבות עליהם התקבלה ההחלטה.

הדיונים יתקיימו במקביל בגופים המייצגים ויתנהלו על-פי "מהלך פתרון הוגן" על מנת להבטיח שיח של הוגנות בבית-הספר.

העמדות שיעלו בדיונים שהתקיימו בפורומים המייצגים ובכיתות האם והמסקנות מדיונים אלו יובאו למועצת בית-הספר. במועצת בית-הספר יתקבלו החלטות, והן יחייבו את כלל באי בית-הספר.

המהלך המוצע להלן מתאים גם לדיון בעבודת הגופים הייצוגיים האחרים בבית-הספר: מועצות תלמידים, ועד מורים וועד הורים.

¹⁰ עובד מתוך התוכנית "מנהיגות נוער בבית הספר ובקהילה", מינהל חברה ונוער.

באתר הבית של מינהל חברה ונוער תוכלו למצוא פעילויות נוספות בנושא:

<http://noar.education.gov.il>

מטרות

- לברר את החשיבות שבקיום מוסד המייצג את באי בבית-הספר ואת תרומתו לאיכות החיים בבית-הספר ולהפנמת ערכים דמוקרטיים.
- לנסח את מטרות המועצה במשותף, על מנת ליצור מחויבות ולפתח אחריות להגשמתן בקרב כל הנוגעים בדבר.

משך הפעילות: 30-45 דקות.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

כל משתתף יתייחס לשאלה האם חשוב להקים מועצה בית-ספרית, וינמק את דעתו.

שלב ב' - קבוצתי

החלוקה לקבוצות תהיה הומוגנית (מחייבים בנפרד ושוללים בנפרד). כל משתתף יציג את נימוקיו.

הקבוצה תקיים דיון במטרה להסכים על 2-3 נימוקים מרכזיים.
נציג הקבוצה ירשום את הנימוקים על בריסטול שייתלה על הקיר.

שלב ג' - במליאה

המשתתפים יעיינו בנימוקי הקבוצות.

המנחה ינהל דיון במטרה לברר את השאלות הבאות:

- לשם מה נחוצה מועצה בית-ספרית?
- מה המטרות של גוף ייצוגי של כל אוכלוסיית בית-הספר? (המנחה יסייע בניסוח המטרות).
- מהם הנהלים אשר עשויים לסייע בהשגת המטרות שהוגדרו?
- אילו ערוצים יש לקיים, כדי להבטיח העברת מידע בין המסגרות והפורומים המייצגים?
- כיצד יכולים כלל התלמידים, הנציגים, המורים וההנהלה לפעול למימוש המטרות שהוגדרו?
- מה תפקידה של מועצת התלמידים כאשר קיים גוף מייצג עליון כזה?

פעילות מס' 14

סוגיות וקשיים בעבודת המועצה הבית-ספרית¹¹

פעילות זו מיועדת לחברי המועצה המכהנת.

מטרות

- לאתר קשיים צפויים בעבודת המועצה.
- להבהיר כי שיתוף מירב הנוגעים בדבר יסייע במציאת פתרונות ויתרום ליתר מעורבות ושותפות של כל באי בית-הספר.

עזרים: הטבלה "של מי הבעיה הזאת?" (נספח 1).

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות

שלב א' - אישי

כל משתתף ירשום אירוע שבו התקשתה המועצה לתפקד ויציין שתי סיבות לקושי. על מנת להקל על המשתתפים, אפשר להשתמש בטבלה המצורפת (נספח 1) או בסעיפים רלוונטיים מתוכה.

שלב ב' - קבוצתי

כל קבוצה תקבל בעיה או תבחר בעיה שחשוב לה לטפל בה. חברי הקבוצה יתייחסו לבעיה על-פי נקודות אלו:

- מהן הסיבות לבעיה?
- מי הם הקשורים לבעיה?
- את מי ניתן לשתף בתהליך מציאת פתרונות?
- מהם הפתרונות האפשריים?
- מהם החסרונות והיתרונות של כל פתרון?
- כיצד ניתן לפעול לפתרון הבעיה באופן המתחשב בצרכים הלגיטימיים של כל הקשורים לבעיה?

¹¹ עובד מתוך התוכנית "מנהיגות נוער בבית הספר ובקהילה", מינהל חברה ונוער.

כל קבוצה תרשום על בריסטול את הבעיה ואת הצעות הפתרון.

שלב ג' - במליאה

הקבוצות ידווחו במליאה על הבעיות שבחרו, על הסיבות לבחירתם בבעיות אלו ועל הצעותיהם לפתרון.

יתקיים דיון בנקודות אלו:

- מה היו הקשיים בדיון הקבוצתי? האם נפתרו? כיצד?
- האם היה קושי להגיע להסכמה לגבי גורמי הבעיה?
- מה משותף למהלכים המוצעים לפתרון הבעיות השונות?
- מה ייחודי לכל בעיה? מדוע?
- אילו מסקנות עולות מהדיון?
- במה תורם הדיון המשותף למציאת הפתרון?
- אילו שינויים עלינו לעשות בעבודת ועד הכיתה, מועצת התלמידים, המועצה הפדגוגית, ועד הורים, מועצת השכבה, מועצת בית-הספר?
- מהם תחומי האחריות ותחומי הסמכות של כל אחד מהגופים הנ"ל?

נספח 1: fe אי הצעה הלו? (נא להתייחס לכל בעיה על-פי הרשום בטבלה)

הבעיה / הקושי	מי הם הגורמים הקשורים לעניין?	מי יכול להוביל לפתרון הבעיה?
1. מעטים התלמידים הפעילים		
2. קיים נתק בין הנציגים לבוחרים		
3. למועצה אין מנדט לטפל בנושאים משמעותיים כי תחומי המעורבות המוסכמים צרים מדי		
4. אין די תמיכה של ההנהלה		
5. גם כאשר יש למועצה מנדט לטפל בתחום משמעותי, אין סמכויות משמעותיות.		
6. קיים נתק בין המועצה לכלל המורים		
7. חברי המועצה נוטים ליתר עסקנות		
8. למועצה אין מעמד ואין מוניטין		
9. אין זמן מוגדר לפעילות המועצה		
10. קשה לשמור על פעילות חיה ותוססת שלא תדעך		
11. בעיות וקשיים נוספים:		

פעילות מס' 15

דילמה של נציג במועצה¹²

פעילות זו רלוונטית לכל פורום מייצג.

מטרות

- להביא למודעות המשתתפים את המורכבות של תפקיד הנציג.
- לעודד את המשתתפים להפעלת שיקול דעת ערכי-מוסרי בקבלת החלטות.

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

המנחה יחלק את הדילמה המצורפת ויקרא אותה בקול.

יוסי נבחר להיות נציג כיתתו במועצת בית-הספר. בישיבת המועצה האחרונה הציע המנהל, שהתלמידים יהיו אחראיים לניקוי בית-הספר אחרי שעות הלימודים. הוא אמר שכך ניתן יהיה לחסוך סכומי כסף גדולים, ולהשתמש בכסף זה לפעולות חברה ותרבות. יוסי תמך ברעיון בהתלהבות. לא כך רוב תלמידי כיתתו. הם דחו את הרעיון מכול וכול. יוסי היה מאוכזב מאוד, הוא חשב שהמניעים של חבריו היו אנוכיים. הם פשוט לא רצו לטרוח ולקבל על עצמם אחריות. חבריו דרשו ממנו להצביע במועצה, נגד ההצעה שתמך בה באופן עקרוני. יוסי רצה להצביע בהתאם לדעתו האישית, אבל הרגיש חובה להצביע כדרישת כיתתו, שאותה ייצג במועצה. האם לדעתך על יוסי להצביע בעד ההצעה?

המנחה יברר עם התלמידים את תוכן הדילמה באמצעות שאלות אלו:

- מהי ההצעה של המנהל?
- מהי עמדת יוסי בנושא ומהם נימוקיו?
- מהי עמדת הכיתה ומהם נימוקיה?
- מהי הבעיה שלפניה עומד יוסי?

¹² עובד מתוך התכנית "מנהיגות נוער בבית-הספר ובקהילה", מינהל חברה ונוער.

שלב ב' - אישי

כל תלמיד מתבקש להכריע כיצד על יוסי להצביע ולהביא שני נימוקים לחיזוק עמדתו.

שלב ג' - קבוצתי

בקבוצות קטנות בנות 5-6 תלמידים שעמדתם זהה (להצביע בעד או נגד), כל משתתף יציג את נימוקיו. על הקבוצה להסכים על שני נימוקים קבוצתיים המקובלים על רוב חברי הקבוצה. את הנימוקים הקבוצתיים ירשמו על גבי הלוח או על גבי בריסטול.

שלב ד' - במליאה

לאחר עיון בנימוקים השונים, ינהל המנחה דיון באמצעות שאלות אלו:

- כלפי מי יש ליוסי מחויבות?
- מהי מחויבותו של יוסי כלפי החברים לכיתה, כלפי ההנהלה, כלפי עצמו, כלפי מועצת התלמידים וכלפי מועצת בית-הספר?
- איזו מן המחויבויות קודמת במקרה זה? מדוע?
- מה תפקיד הנציג בעיניך?
- האם צריך נבחר הציבור להצביע תמיד על-פי רצון בוחריו? מדוע?
- כיצד עליו להתייחס לעמדת המיעוט?
- האם חייב אדם לנהוג תמיד לפי מצפוננו ולפי אמונתו? מדוע? באילו מקרים עליו לנהוג לפי שיקולים אחרים?
- מה היה קורה אילו כל הנבחרים נהגו רק לפי מצפונם או רק על-פי עמדת הבוחרים?
- לאור הדילמה – מהם הקשיים הצפויים לנציגכם במועצת התלמידים או במועצת בית-הספר במילוי תפקידיו?
- כיצד יכול הנציג להתמודד עם הקשיים?
- באילו תחומים יקבל נציגכם חופש הצבעה מוחלט? מדוע?
- באילו תחומים עליו לחזור ולקבל אישורכם? מדוע?

הערה: הפעילות מומלצת כהכנה לבחירת נציג הקבוצה למועצה. עם תום הדיון, יברר המנחה עם המשתתפים כיצד יבחרו את הנציג, מהן זכויותיו של הנציג ומהן חובותיו. מומלץ להתנסות במשחק הסימולציה "אישים ודעות" כהכנה לבחירות. הפעילות משולבת בתוכנית "בחירות 1996":

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/LechiothBechevraDemocratith/bchirot96.htm>

כצילוף חס' 16

ועדת הוגנות מהי?

למנחה

בבית-ספר שבו יש תקנון ושבז מועצת התלמידים מתפקדת כגוף נבחר ומייצג, רצוי להקים ועדת הוגנות. **ועדת הוגנות היא פורום משותף למורים ולתלמידים**, האמור לדון במקרים שבהם תלמידים או מורים חשים כי נגרם להם עוול בבית-הספר. **הוועדה אינה בית דין משמעותי**, המחליט מי צודק ומי לא. תפקיד הוועדה הוא להקשיב לתלונות התלמידים והמורים, לברר את האירועים ואת הסיבות להם ולחפש יחד פתרונות. על הוועדה לפעול לשיפור מערכת היחסים בין התלמידים לבין עצמם ובין מורים לתלמידים.

מטרות

- לאפשר לתלמידים להתנסות בניהול משא ומתן הוגן.
- לשפר את איכות היחסים בין מורים, תלמידים והנהלה.
- לפתח רגישות לצרכים הלגיטימיים של הזולת.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

המנחה יבהיר מהי ועדת הוגנות לאור האמור במבוא לפעילות זו. כל תלמיד יתבקש להיזכר באירוע מחיי בית-הספר שהיה בו עניין של הוגנות ושאותו היה רוצה להביא לדיון בפני ועדת ההוגנות הבית-ספרית.

שלב ב' - בזוגות

כל אחד מבני הזוג יציג את האירוע שבחר, ובני הזוג ינסו לברר אם אכן המקרה מתאים לדיון בוועדת הוגנות. בני הזוג יכתבו אירוע המתאים להגשה לוועדת הוגנות, על פי ההנחיות שבנספח מס' 1 וימסרו את שכתבו למנחה ללא ציון שמם.

שלב ג' - במליאה

כמה זוגות יציגו את האירועים שבחרו, והמשתתפים יבררו האם אירועים אלו מתאימים להגשה לוועדת הוגנות וינמקו עמדתם.

שלב ד' - קבוצתי

יתנהל דיון בשאלות אלו:

- מהם היתרונות והחסרונות שבהקמת ועדת הוגנות?
- כיצד תפעל הוועדה?
- מי ייוצג בוועדה (הנהלה, מורים, תלמידים)?
- כמה נציגים יהיו בה?
- כיצד ייבחר הנציג? מה יהיו תפקידיו?
- האם הנציג זקוק להכשרה? מה תכלול ההכשרה?

הקבוצה תבחר נציג, והוא ירשום את החלטות הקבוצה על גבי בריסטול וידווח במליאה.

שלב ה' - במליאה

נציגי הקבוצות יציגו את הצעותיהם, ויתנהל דיון בסעיפים השונים. בסיום השיעור יבחרו התלמידים את נציגיהם לוועדה. הנציגים יצוידו ב"סל ההצעות" הקבוצתיות בנושאים השונים.

המנחה יאסוף את האירועים, אשר כתבו הזוגות לקראת דיון בשיעור הבא.

ב. לקראת הפעלת ועדת הוגנות

מטרה

לסייע לתלמידים להבין את תרומתה של ועדת הוגנות לשיפור היחסים הבין-אישיים בבית-הספר ולאיכות החיים של כל באי בית-הספר.

מהלך הפעילות

שלב א' - קבוצתי

המנחה יבחר כמה מאירועים שהציעו התלמידים בפעילות הקודמת. הכיתה תתחלק לקבוצות בנות 6-7 תלמידים. כל שתי קבוצות תקבלנה אירוע זהה. בכל קבוצה ייבחרו, או יתנדבו, שני תלמידים למלא תפקיד של שחקנים. כל שחקן יציג את גרסתו לסיפור האירוע. הקבוצה תשאל שאלות הבהרה ויתנהל דיון בשאלות אלו: מהן העובדות? על מה מסכימות הגרסאות? האם יש סתירות ביניהן? הקבוצה תנסה לסייע לצדדים:

- א. לראות את האירוע מנקודת המבט של האחר.
 ב. לחפש יחד פתרון הוגן, המביא בחשבון את מירב הצרכים של הנוגעים בדבר.

שלב ב' - במליאה

- נציג מכל קבוצה יתאר בקצרה את האירוע, את מהלך הדיון בקבוצה ואת ההצעות שהועלו.
- יתנהל דיון כדי לברר:
 - מה היו הקשיים שעלו במהלך הניסיון למצוא פתרון הוגן? כיצד ניתן לפתור קשיים אלו?
- המנחה יחלק את טופס הגשת מקרה לדיון (נספח 1) ויברר עם התלמידים אם הטופס מסייע להם, במה הוא מסייע ומה ניתן לשפר בו.

נספחים

נספח מס' 1: טופס הגשת מקרה לדיון במועצת הולאות

1. תאר בקצרה את המקרה : _____ _____ _____	2. האם נקטת בצעדים לפתרון הבעיה? אם כן, מה היו הצעדים? _____ _____ _____
3. האם יש דבר מה נוסף שעל הוועדה לדעת? _____ _____ _____	
שם: _____ כיתה: _____ מס' טלפון: _____ תאריך: _____	

נספח מס' 2: אירועים לדיון פוועדע הוואנא

משחק תפקידים: חברי הקבוצה ימלאו תפקיד של ועדת הוגנות.

אירוע לדוגמה:

נציגים למשלחת הסברה

הנהלת בית-הספר נתבקשה לבחור שני תלמידים כמועמדים לייצג את המדינה במשלחת הסברה של משרד החוץ. ההנהלה החליטה מי המועמדים המתאימים. **לדינה**, תלמידת כיתה י"א בבית-הספר, נודע הדבר בדרך עקיפה. דינה חושבת שהיא מתאימה להיות מועמדת למשלחת וחושבת שמן הראוי שבית-הספר יאפשר לתלמידים להציג מועמדותם, לפני קבלת ההחלטה. דינה החליטה להגיש את המקרה לוועדת ההוגנות הבית-ספרית.

נקודות לדיון במקרה של דינה:

1. האם בבית-הספר קיימים קריטריונים לבחירת תלמידים מועמדים?
2. האם קריטריונים אלו ידועים לתלמידי בית-הספר?
3. מה על דינה לעשות?
4. מהי, לדעתך, דרך צודקת לטיפול בבעיה?

פצילות מס' 17

האספה הכללית של קהילת בית-הספר

האספה הכללית היא מסגרת שבה מתכנסים באי בית-הספר אחת לשבוע למפגש קהילתי. במסגרת זו מתנהלים דיונים בעניינים הקשורים בניהול בית-הספר, בחיי היומיום בו ומתקבלות החלטות בהצבעה דמוקרטית. **לכל מורה, לכל תלמיד ולכל איש צוות – קול אחד בהצבעה.**

לקראת האספה יש לקיים דיונים מקדימים בנושאים שעל סדר היום במסגרת כיתות האם, כדי שהתלמידים יבחנו את הנושא וינקטו עמדה ראשונית. במהלך הדיון באספה, המורים יסייעו בזיהוי ההיבטים המוסריים של הנושאים, שיעלו לדיון באספה. המשתתפים, תלמידים ומבוגרים כאחד, ידונו בבעיות אלו, יגיעו להחלטות בהצבעה דמוקרטית, וידאגו למימושן ולאכיפתן.

יש להקפיד שהחלטות שיתקבלו יהיו הוגנות כלפי רוב המשתתפים, ויתרמו לטיפול תחושת שייכות לקהילה.

במהלך האספה, על המורים למלא תפקיד מיוחד של מתערב חינוכי. באמצעות שאלות הבהרה עליהם לסייע:

- למיקוד הבעיה המוסרית.
- לחשיפת נקודות מבט שנעלמו מעיני המתדיינים.
- לבחינת תקיפות הטענות במצבים משתנים.

כל הצעה תיבחן מחדש על-פי עקרונות "הפתרון ההוגן" באמצעות הפניית שאלה לאספה:

האם מישהו מרגיש נפגע מההחלטה?

על הטוען לנמק עמדתו ולהציע הצעה המביאה בחשבון את מירב הצרכים של המשתתפים כפי שהועלו בדיון.

במהלך האספה, אפשר לעצור ולקיים הצבעת ביניים-הצבעת קש", כדי לחשוף את הנטייה של רוב המשתתפים ולעודד את המיעוט להעלות טענות וצרכים נוספים.

האספה היא מסגרת שבה המשתתפים שומעים מגוון גדול של נימוקים – משלבים שונים של החשיבה המוסרית (סולם קולברג¹³); הם נחשפים לנקודות מבט רבות ומתקיימת אינטראקציה הדדית המתבססת על שוויון, על חילופי דעות ועל קבלת תפקידים – שהם בסיס לצמיחה מוסרית (דיואי).

באמצעות האספה מתפתחות תחושת הקהילתיות והאחריות ההדדית, המשמשות מנוף לעלייה לשלבים הקונבנציונליים של החשיבה המוסרית (שלבים שלוש וארבע על פי סולם קולברג), שבמרכזם המחויבות לקבוצה ולכלליה והמחויבות לחוק כבסיס לחיים בחברה דמוקרטית.

¹³ ראה במבוא לחוברת זו.

המחקר בארצות-הברית שליווה את בתי-הספר של "Just community" העלה כי בבתי-הספר שבהם פעלה האספה היו צמיחה מוסרית, ירידה באלימות, שיפור באקלים בית-הספר והתקדמות גם בהישגים הלימודיים.

לקראת האספה, יש לבחור **"ועדה מסדרת"**, שתהיה אחראית על ארגון האספה ועל ניהולה. בוועדה ישתתפו נציגי כל הקבוצות. הוועדה, לאחר ניהול דיונים עם נציגי הקבוצות, תקבע את סדר היום ואת הנהלים לקבלת רשות דיבור ולניהול דיון תרבותי. באספות הראשונות, יש להקפיד על הכללים בדיוקנות. עם התפתחות נורמות בונות, נעשית העבודה גמישה יותר והכללים יכולים להשתנות בהתאם להתפתחות הקהילה.

לפניכם אירוע שהתרחש בחטיבת ביניים:

התלבושת האחידה ממבט של הגינות

באספה חגיגית לפתיחת התכנית "לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר", הכריזה מנהלת בית-הספר כי מורים ותלמידים יהיו שותפים בתהליך קבלת ההחלטות ובאכיפתן. התלמידים העלו בלחש ספקנות וחוסר אמון, בליווי תנועות גוף ליתר הדגשה.

תלמיד אחד העז ושאל באי-אמון: האם נוכל לבטל את התלבושת האחידה? תשובתה החיובית של המנהלת הביאה לתהליך חינוכי ארוך ומורכב, שהחל בדיונים בכיתות והמשיך באספות מורים ובאספות הורים.

כל הקבוצות דנו בנושא בניסיון למצוא פתרון הוגן, המביא בחשבון את מירב הצרכים הלגיטימיים של הנוגעים בדבר. עלה צורך של תלמידים להתלבש על-פי טעם אישי, וצורך של תלמידים אחרים לשוויון בלבוש משום שאין להם אפשרות כלכלית לרכוש בגדים אפנתיים ויוקרתיים, הורים העלו את נושא הפערים החברתיים, שיתגלו בעקבות ביטול התלבושת האחידה, את המצוקות שעלולות לצוץ, את הקושי להתמודד בכל בוקר עם ההתלבטות מה ללבוש ועוד.

באספה האחרונה, שבה נערכה ההצבעה הקובעת והתברר שהרוב נטה לביטול התלבושת האחידה, העיר תלמיד כיתה ז': "ומה יעשה בעל חנות הבגדים השכונתי, שרכש כבר כל כך הרבה חולצות?" הטיעון הפתיע את כל המשתתפים, מבוגרים וצעירים כאחד. עד כה, התמקדו הדיונים בצרכים של אוכלוסיית בית-הספר בלבד, ההתחשבות בצורך של משהו חיצוני הייתה מרשימה. בתום הדיון, התקבלה ההערה בהבנה, והוחלט לדחות את ביטול התלבושת למועד מאוחר יותר – כך שבעל החנות יוכל להיערך למצב החדש.

במת דיון: במה לדיון פומבי בבית-הספר

במת דיון הינה מסגרת נוספת בה יכולים התלמידים לדון בסוגיות שעל סדר היום הציבורי או הבית ספרי. זו גם הזדמנות להתנסות בעמידה מול קהל ולהביע עמדות מנומקות.

מדברי תלמיד שהשתתף בקהילה הוגנת:

"למדתי להקשיב לאדם אחר ולהביע דעותיי בגלוי, נוכחתי כי יש לי זכויות בבית הספר ולא רק למורים".

מטרות

- להקנות ערכים של השתתפות דמוקרטית כגון: הזכות להביע דעה, מעורבות חברתית ואזרחית, זכויות הפרט וחובותיו).
- להתנסות בדיון פומבי בנושא שנוי במחלוקת על-פי כללים ההולמים חברה דמוקרטית.
- לפתח אצל התלמיד מיומנויות של הצגת עמדה ברורה, מנומקת ומבוססת על עובדות.
- לפתח גישה ביקורתית, המבחינה בין עובדות ודעות.
- לחנך להתייחסות תרבותית לדברי האחר (בין אם מסכימים לדעתו בין אם לאו).

א. בחירת נושא לבמת דיון והצעות לארגון במת הדיון

על הנושא שייבחר לדיון בבמת הדיון להיות מעניין ורלוונטי לחיי התלמידים. על כן, יש לשתפם בבחירת הנושא ובניסוחו.

אפשרות א' - הצעות אישיות

התלמידים יתבקשו לרשום על דף נושאים אקטואליים שנויים במחלוקת, שהם מעוניינים לדון בהם בפורום של שכבת הגיל או של כלל בית-הספר. התלמידים יבחרו נציג לוועדה המסדרת את במת הדיון. הוועדה תמין את הנושאים. הנושא המבוקש ביותר ייבחר כנושא לבמת הדיון הקרובה.

אפשרות ב' - הצעה כיתתית

תלמידי הכיתה יציעו נושאים שבהם, לדעתם, יש לקיים דיון פומבי. כל תלמיד יבחר נושא אחד וינמק את בחירתו בכתב. בקבוצות בנות 5-7 תלמידים, יציג

כל אחד את הנושא שבחר ואת נימוקיו. הקבוצה תבחר נושא או שניים המקובלים על רוב חברה.

הנושאים שנבחרו בקבוצות יוצגו בפני מליאת הכיתה. לאחר דיון, ייבחרו 3-5 נושאים המוסכמים על הרוב.

הכיתה תבחר נציג לוועדה המסדרת, הנציג ירכז את רשימת הנושאים, יסייע לוועדה במיונם ובבחירת הנושא לבמת הדיון.

אפשרות ג' - בחירה מתוך רשימת נושאים

הוועדה המסדרת, מועצת בית-הספר או מועצת התלמידים עם מורים – יציגו לתלמידים רשימת נושאים, שמתוכם יתבקשו לבחור שלושה-ארבעה המעניינים אותם ביותר. התלמידים יוכלו להוסיף הצעות משלהם.

ב. הצעות לארגון במת דיון

לאחר בחירת הנושא לבמת הדיון, יש לעבור לשלב ההכנות לדיון עצמו. גם בנושא ההכנות אפשר לבחור בין כמה אלטרנטיבות: בין כאלה המאפשרות לכל התלמידים להיות שותפים בכל שלבי ההכנה והביצוע, לבין אלה המטילות את האחריות על המועצה או על הוועדה המסדרת שתבחר למטרה זו.

להלן פירוט האפשרויות:

אפשרות א' - שיתוף מרבי של כל התלמידים

כל מורה יברר עם תלמידיו, כיצד לדעתם צריכה במת הדיון להתנהל, כדי שתתאפשר השתתפות מרבית של הקהל ולא רק של נציגים. כמו כן יש לברר מה הם הקשיים שעלולים להתעורר במהלך הדיון וכיצד ניתן לפתור אותם.

לדוגמה:

- כמה כיתות תשתתפנה בבמת הדיון.
- מהם נוהלי קבלת רשות הדיבור.
- **ניהול הפנל:** מי יציג עמדות – תלמידים, מורים, הורים, מרצים-אורחים? מי ייכלל בפנל?
- הקצאת זמן הדיבור לנציגים ולקהל: האם לאפשר לכל תלמיד זמן תגובה (חצי דקה)?
- האם לחלק פתקיות לרשות דיבור, או להקצות זמן לכל כיתה – וכל כיתה תחליט על אופן חלוקת הזמן בין התלמידים?
- מתי יגיב הקהל וכיצד? מי ינהל את הרישום?

- כיצד יבחרו הנציגים הכיתתיים?
 - מי ינחה את הדיון?
 - האם תתאפשרנה קריאות ביניים?
- לאחר בירור הסעיפים השונים בכיתה, ייבחר נציג לוועדה המסדרת. הנציג יביא לשיבת הוועדה את "סל ההצעות הכיתתי". הוועדה תדון בבעיות השונות ותתכנן את מהלך במת הדיון. ההחלטות תועברנה לכיתה לפני מועד במת הדיון. אפשר למנות ועדה נוספת לסידורים הטכניים – תכנון הבמה, רמקולים, קישוט, ועוד.

אפשרות ב' - שיתוף הגופים הנבחרים

הוועדה המסדרת או מועצת התלמידים או מועצת בית-הספר, תתמודד עם כל השאלות הנ"ל, הקשורות במהלך במת הדיון, תקבל החלטות ותביא אותן לידיעת כל המשתתפים.

ג. הוועדה המסדרת: הרכב, תפקידים ודרכי העבודה

בוועדה יהיו חברים נציג מכל כיתה המשתתפת בבמת הדיון ושניים-שלושה מורים.

הוועדה תהיה אחראית:

- לבחירה הסופית של הנושא ולניסוחו.
- לבחירת מנחה לדיון (יש להכין את המנחה לתפקיד, להבהיר את תפקידו, לסייע בכתיבת קטעי קישור ובהכנת שאלות הבהרה).
- לקביעת נוהלי דיון.
- לבחירת אחראים לארגון ציוד אור-קולי, אביזרים, פלקטים, פתקי הצבעה.

בשעת ניהול במת הדיון על חברי הוועדה לדאוג:

- לשמירה על נוהל קבלת רשות דיבור.
- לאיסוף שאלות ולהעברתן למנחה.

ד. דיון מכין בכיתה האם לקראת במת הדיון

מטרה

- לברר עם התלמידים את מורכבות הנושא המוצע לדיון ואת העמדה הראשונית שלהם.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

המחנך יציג את הנושא שנבחר, יברר עם תלמידיו מהן השאלות ומהם הקונפליקטים שמעלה הנושא וידגיש את מורכבותו.

שלב ב' - אישי

כל תלמיד יתבקש לנקוט עמדה ולנמקה בכתב.

שלב ג' - קבוצתי

בקבוצות קטנות, בנות 4-5 תלמידים, יציג כל תלמיד את עמדתו ואת נימוקיו. חברי הקבוצה יקיימו דיון על הדברים שנאמרו. חברי הקבוצה יסייעו לנציגם לנסח את הטענות המרכזיות שעלו בקבוצה ולרשום אותן על הלוח או על גבי גיליון נייר.

שלב ד' - במליאה

הטיעונים השונים שעלו בקבוצות יוצגו בפני המליאה, יישאלו שאלות הבהרה. על המורה לסייע לתלמידיו למיין את הטיעונים לפי מכנה משותף (למשל: בנושא "עתידם המדיני של יהודה ושומרון" – אפשר למיין על-פי קריטריונים שונים: ביטחוניים, כלכליים, דמוגרפיים, מוסריים, היסטוריים). בתום הדיון, ייבחר תלמיד שייצג את הכיתה בפנל.

מרצים אורחים

אם אל במת הדיון יוזמנו מרצים אורחים, יש לברר עם התלמידים מה היו רוצים לשאול את האורחים, לבחור 5-7 שאלות מרכזיות ולהביאן לידיעת המרצים לפני הדיון. לקראת כל במת דיון, רצוי להמליץ בפני התלמידים לעיין בחומר נוסף להעמקת הידע ולבירור עמדתם (אפשר לחלק מאמרים או רשימה ביבליוגרפית ולהפנות לאתרים באינטרנט).

הכנת משתתפי הפנל

נציגי הכיתות, אשר נבחרו להשתתף בפנל, ייפגשו עם מורה מסייע על מנת לחלק את התפקידים ביניהם. זאת כדי למנוע כפילויות וכדי לאפשר מגוון עמדות. התלמידים יציגו עמדותיהם על בסיס מידע מהימן. לשם כך יסתייעו במורים מומחים, בספרנית ובאתרי האינטרנט.

תפקיד המורים במהלך במת הדיון

המורים משתתפים בדיון הן כמציגי עמדות בפנל והן כמגיבים מן הקהל. עליהם לשאול שאלות הבהרה ולנתב את הדיון.

הצעה למהלך של במת דיון פומבי בבית-הספר

על הבמה - מנחה ושתי קבוצות נציגים (מקסימום 8 נציגים).

סבב ראשון - 10-15 דקות: כל משתתף יציג את עמדתו בקצרה (עד 2 דקות לכל אחד).

תגובות מן הקהל - 20-30 דקות: כל המעוניין להגיב ממלא כרטיס ומוסרו לסדרן. הסדרן יאסוף את הכרטיסים ויעבירם למנחה.

לדוגמה:

כרטיס תגובה	כרטיס תגובה
שם _____	שם _____
מגיב לדברי _____	מגיב לדברי _____
בעד/נגד _____	השאלה/ההערה _____
_____	_____

המנחה יפנה ישירות לנרשמים מהקהל וייתן להם את רשות הדיבור. זכות התגובה תוגבל לדקה אחת. המנחה יחליט כיצד לנהל שלב זה: הצגת כל השאלות ומתן תשובות לאחריהן או מקבצי שאלות ותשובות לסירוגין.

סבב שני - סיכום עיקרי הדברים של הנציגים – דקה לכל נציג.

בהתאם לנושא, יש להחליט מראש אם מסיימים את הדיון בדברי הסיכום או בהצבעה של כל הקהל.

דיון מסכם בכיתות

בפגישה שיקיים המחנך עם כיתתו לאחר במת הדיון, יש לברר עם התלמידים:

- מה תרם להם הדיון?
- מי שמע נימוקים שלא חשב עליהם, בין אם הם תומכים בדעתו ובין אם הם מנוגדים לה, אילו נימוקים?
- מי שינה עמדתו ומדוע?

פרק ד' – דיונים בדיאלוג מוסרי

בתחומי דעת

מבוא

"יש להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה על מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס על כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו להשקפותיו על הזולת, וכן לחנך לחתימה על הסכם ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים". מתוך חוק החינוך הממלכתי 2000

אנשי חינוך מתלבטים בסוגיה: מהי הדרך הראויה לחינוך ערכי. בין היתר, ההתלבטות היא בין הקדשת שיעורים מיוחדים לחינוך לערכים לבין התייחסות להיבטים ערכיים תוך כדי הוראת תחומי הדעת. על פי תכנית הליבה לשעת חינוך, מוקדשים שעורים לסוגיות חברתיות ערכיות בנושאים שעל סדר היום בבית הספר ובחברה, לשאלות של זהות אישית חברתית ולאומית, לברור המחויבות לחברה, לבחינת דרכים למימוש זכויות חברתיות ואזרחיות ועוד. הדיונים מתנהלים באמצעות מתודות שונות ובניהן המתודה של ניהול דיון בדילמה. בתחומי הדעת נתפש לרוב ההיבט הערכי כחלק אינטגרלי מהחומר הנלמד, בהתאם למטרות תחום הדעת, אך הדיון בו אינו ישיר ואינו עומד במרכז השיעור. יחד עם זאת, מורים שניהלו דיונים בדילמות מוסריות בתחומי הדעת ציינו, שהתלמידים גילו מעורבות רבה בדיונים, הגבירו עניין בתחום הדעת ואף שיפרו את ההישגים הלימודיים.

ההיבט המתודי

לפי ממצאי המחקרים של קולברג ועמיתיו, יש לדיונים על-פי המתודה של קולברג-פנטון פוטנציאל לקידום התפתחות החשיבה המוסרית של התלמיד. על-פי המתודה של ניהול דיוני דילמה (קולברג ופנטון), השיעור בנוי מ-5 צעדים, המסייעים למשתתפים לברר את עמדתם המוסרית ולהצטרף לקבוצה של בעלי אותה דעה, ולדון יחד בנימוקים השונים. הדיון בקבוצות ההומוגניות תורם לקידום החשיבה המוסרית, מאפשר ראיית נקודות מבט שונות בתנאים מוגנים, ומחזק את אלה שאינם מרבים לדבר במליאה. בשלב הבא מתנהל דיון במליאה, בו ממלא המורה תפקיד של "מתערב סוקראטי", מעמת את התלמידים עם דעות שונות ומציב בפניהם שאלות מאתגרות.

תהליך חמשת הצעדים של ניהול דיוני דילמה - תרשים זרימה

דוגמאות לדילמות מתחומי דעת שונים

לפניכם מבחר דילמות שנוסו במהלך השנים על-ידי מורים, שהשתתפו בסדנאות בנושא.¹⁴

- "אחרי עשרים שנה" – הדילמה של ג'ימי וולס (ספרות/אנגלית)
- הדילמה של טוביה החולב (ספרות)
- האם יצעדו? צעדת הניאו-נאצים בסקוקי (מדעי החברה, אזרחות)
- הדילמה של אילן (מדעי החברה, המשפחה בעידן הפוסט-מודרני)
- האם להפר שביתה? דילמה של מורה (מדעי החברה, אזרחות)
- למי תימכר הדירה? (מדעי החברה, אזרחות)
- הדילמה של חבר הכנסת – משמעת קואליציונית (אזרחות)
- כיצד על חבר כנסת להצביע? (אזרחות)
- מצדה (היסטוריה/של"ח)
- הדילמה של יעקב אבינו (תנ"ך)
- הדילמה של חנן במצור על ירושלים (תנ"ך)
- האם להשתמש בתרופה שאינה מאושרת (מדעי הטבע)
- הדילמה של ד"ר ירון (מדעי הטבע)
- הדילמה של מר מישורי (איכות הסביבה/של"ח)
- לול או נול? הדילמה של חבר מושב (איכות הסביבה/של"ח)

¹⁴ רוב הדילמות המוצעות בפרק זה נבחרו מהתכנית "ניהול דיוני דילמה לקידום החשיבה המוסרית", מינהל חברה ונוער, 2003.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/MiyumanuyothChevratioth/NihulDiunimBedilemotMusariyot.htm>

1. "אחרי עשרים שנה" - הדילמה של ג'ימי וולס (ספרות)

על-פי הסיפור הקצר של או הנרי - "אחרי עשרים שנה"

ג'ימי וולס ובוב הם ידידים מנוער, שדרכיהם נפרדו לפני עשרים שנה. בפגישתם האחרונה במסעדה בניו-יורק, הסכימו שני החברים ביניהם, כי ייפגשו שוב באותו מקום לאחר עשרים שנה, יהיה מה שיהיה.

כעבור עשרים שנה, כשהגיע ג'ימי אל מקום המפגש כמוסכם, ראה אדם מסתתר בפתח החשוך של הבניין. כאשר הצית האיש לעצמו סיגר, ראה ג'ימי כי זהו פושע המבוקש על-ידי המשטרה. ג'ימי פתח בשיחה עמו וגילה כי זהו ידידו בוב. ג'ימי, שבמשך השנים היה לשוטר מצטיין במשטרת ניו-יורק, החליט לחזור לתחנת המשטרה ולשלוח שוטר בלבוש אזרחי על מנת לאסור את בוב ולהעביר לו את המסר כי חברו מן העבר קיים את הבטחתו והגיע למפגש.

* אפשר לקרוא את הסיפור במלואו או לעצור לפני ההחלטה של ג'ימי.

ניתן למצוא את הסיפור בחיפוש פשוט באינטרנט.

האם לדעתך היה ג'ימי וולס צריך להזהיר את חברו ולאפשר לו להימלט? הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: אמת, חוק, קשר חברתי, שייכות. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. מהי חברות בעיניכם?
2. מהי נאמנות לחבר בעיניכם? מהם גבולותיה? תנו דוגמאות.
3. האם ראוי לפעמים לחפות על חבר שפשע? אם כן, באילו מקרים? תנו דוגמאות.
4. מהי הלשנה בעיניכם?
5. כלפי מי יש לג'ימי מחויבויות בסיפור זה? איזו מהן קודמת?
6. מה צריך ג'ימי לעשות מנקודת ראותם של: האנשים שבו גנב מהם כסף, הממונים על ג'ימי במשטרה, משלמי המסים-המשלמים את משכורתו, חבריו האחרים של ג'ימי?

7. האם הייתם משנים את דעתכם לו ג'ימי לא היה שוטר?
8. מה היה קורה לחברה אם שוטרים ועובדי ציבור אחרים היו נותנים יחס מיוחד לחבריהם שעברו על החוק?

2. הדילמה של טוביה החולב (ספרות)

הדילמה מבוססת על פרק מהספר "טוביה החולב" של שלום עליכם

ביצירה זו, מתאהבת חוה היהודייה בפיידיקה הנוצרי. טוביה, אביה של חוה, הוא אדם דתי מאוד, המתנגד לנישואי בתו לגוי. חוה מספרת לאביה על אהבתה לפיידיקה הגוי ועל החלטתה להינשא לו. היא אומרת לאביה: "אבא, אני רוצה לדבר אתך, הפסק, אהה! לפחות תשמע אותי. אבא, אנא קבל אותנו".

טוביה פונה לשמים ותוהה: "לקבל אותם? איך? האם אטוש כל מה שאני מאמין בו? אבל איך אעזוב את ילדתי? ואיך אתכחש לדתי, לעמי? אם אכופ עצמי עד כדי כך – אשבר, אבל... אין אבל. לא, חוה, לא, לא, לא!"

**האם על טוביה לקבל את בתו אף-על-פי שנטשה את דתה ונישאה לגוי?
הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.**

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: מצפון (אמונה דתית), קשר חברתי, שייכות.

לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. מהן חובות האב כלפי בתו? מהן חובות הבת כלפי אביה?
2. האם על טוביה להבין ולקבל את חוה בתו אף שנהגה בניגוד לאמונתו?
3. האם על חוה להעדיף את אהבתה על פני מחויבותה לאביה, למשפחתה ולדתה?
4. האם על טוביה להתחשב בדעות ידידיו ושכניו?
5. טוביה מקדש מסורת עתיקה ויקרה של נישואין בין בני העם היהודי. באילו נסיבות, אם בכלל, ניתן להפר מסורת זו? האם יש מסורות שאין להפר לעולם? מדוע?

אפשר לקרוא באוזני המשתתפים את הקטע במלואו – לפני הדיון או אחריו.

* מומלץ לנהל דיון דומה בדילמה של נח בסיפורו של ביאליק – "מאחורי הגדר".

3. האם יצעדו? צעדת הניא-נאצים בסקוקי

הדילמה מבוססת על מקרה אמתי שאירע בארה"ב (1977)

המפלגה הניא-נאצית בשיקגו הגישה בקשה לערוך מצעד, אשר יעבור בפרוור היהודי סקוקי, שרוב תושביו הם פליטי שואה.

נציגי הקהילה היהודית הגישו צו מניעה לעריכת מצעד זה, בטענה שהמצעד יפגע ברגשותיהם. הם הוסיפו כי אם יתירו לניא-נאצים לצעוד בשכונתם, הם יצאו למאבק אלים נגד הצועדים.

בקשת הניא-נאצים לצעוד בסקוקי נדחתה, אך הם הגישו לבית המשפט עתירה לשינוי ההחלטה ופנו אל האגודה לזכויות האזרח בעיר, כדי שייצגו אותם בעתירתם. אברהם הינו היועץ המשפטי של האגודה לזכויות האזרח בסקוקי, הוא יהודי הגר במקום. המקרה נמסר לטיפולו. אברהם התפרסם בהצלחותיו במשפטים נגד גופים שונים, שניסו להגביל את חופש האזרח ואת זכותו למחות, להפגין או לפרסם. הוא ידע כי הגבלת חופש המחאה במקרה הנוכחי עלולה לשמש תקדים משפטי שלאורו יפעלו אחרים. יהודי סקוקי פנו אל אברהם וביקשו ממנו לא לייצג את הניא-נאצים במשפט זה.

האם על אברהם לייצג את הניא-נאצים?

הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: חוק, מצפון, קשר חברתי, שייכות, זכויות האדם והאזרח.

לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. מהי זכות המחאה בעיניכם? מהו כבוד האדם בעיניכם?
2. כלפי מי יש לאברהם מחויבות? (לדוגמה: כלפי עקרונתיו, כלפי חבריו היהודים בסקוקי, כלפי תפקידו כמגן זכויות האדם והאזרח.)

3. מה הן המחויבויות?
 4. איזו מחויבות קודמות במקרה זה?
 5. מה לדעתכם היו רוצים חבריו של אברהם באגודה לזכויות האדם שיעשה?
 6. מה לדעתכם היו רוצים חבריו בקהילה היהודית שיעשה?
 7. אילו הוריו של אברהם היו ניצולי שואה, האם זה היה משפיע על החלטתכם?
 8. מהי זכות המחאה בעיניכם?
 9. מה היה קורה לו לא היו מגבילים את זכות המחאה, כאשר יש פגיעה בכבוד האדם?
 10. האם יש מקרים שבהם מוצדק להגביל את חופש הביטוי? אם כן, באילו מקרים? כיצד זה מתקשר למקרה זה?
 11. מה היה קורה אילו כל עורכי הדין היו מסרבים לייצג עמדה המנוגדת למצפונם?
 12. כאשר יש התנגשות בין כבוד האדם לחופש הביטוי, איזה ערך קודם לדעתכם? האם זה נכון בכל מקרה? הדגימו.
- אפשר לסיים את הדיון בצפייה בקטע מהסרט "סקוקי" (1981), בבימויו של הרברט וייז ובכיכובו של דני קיי כניצול שואה, ולברר עם התלמידים האם בעקבות הצפייה עלו בדעתם נימוקים נוספים ואם חל שינוי בעמדתם.**

4. הדילמה של אילן

אילן הוא ישראלי שחי בבוסטון. הוא נשוי לאמריקאית ואב לשלושה ילדים מוצלחים. ערב אחד קיבל טלפון מפתיע מגליה מישראל.

הוא פגש את גליה במסיבת רווקים בת"א כעשר שנים קודם לכן. היא סיפרה לו שהיא בת 38 וכי "השעון הביולוגי שלה מתקתק..." והיא מתכננת להיכנס להריון, אך אינה מעוניינת בתורם אנונימי מבנק הזרע. היא אמרה לאילן שתהיה מאושרת אם יסכים להיות האב הביולוגי של הילד. אילן הסכים בתנאי שמרגע ההתעברות לא יהיה ביניהם כל קשר ושלעולם היא לא תגלה לילד את שם אביו הביולוגי.

גליה התלהבה מהרעיון, כי רצתה להיות המבוגר המשמעותי בחיי הילד והאחראית על כל ההחלטות הקשורות בחייו. היא הסכימה לחתום על חוזה המאשר זאת.

בשיחת הטלפון סיפרה גליה בקול שבור כי נפגעה קשה בתאונת דרכים וכי ימיה ספורים. עד היום, היא קיימה את הבטחתה ולא גילתה לבנם שוהם את שם אביו. שוהם הוא ילד מקסים בן 10.

גליה התחננה בפני אילן לאמץ את הילד, כי אין לה כל קרוב אחר ושוהם יישלח למשפחה אומנת אם אילן יסרב.

אילן מתלבט.

האם עליו להיענות לבקשתה של גליה?

הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: זכויות הפרט, מצפון, קשר חברתי, שייכות. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן מבחר שאלות הבהרה לדיון במליאה:

- מהן זכויות הפרט במקרה זה? מהם זכויות הילד? האב? האם? המשפחה של אילן?
- כלפי מי יש לאילן מחויבות? איזו מהן קודמת במקרה זה? מדוע?
- מהם חובותיו כלפי ילדיו באמריקה? כלפי שוהם? כלפי אשתו?
- מהו חוזה ואת מי הוא מחייב? האם בכל מקרה? נמקו.
- האם יש לקיים חוזה/הבטחה? בכל מקרה? תנו דוגמאות.
- מה היה קורה לו כל אחד היה מפר חוזה/הבטחה לפי שיקול דעתו?
- לו ידעתם כי שוהם חלה והוא זקוק לתרומת מח עצם/כליה וגליה לא נמצאה מתאימה, האם הייתם משנים את עמדתכם? מדוע?
- לו ידעתם שהילד נכה, האם הייתם משנים את עמדתכם? מדוע?
- לו ידעתם שאשתו של אילן הביעה כבר בעבר דעות נחרצות נגד אימוץ, האם הייתם משנים את דעתכם?
- לו ידעתם שהדבר יגרור גירושין וילדיו של אילן יתנגדו ואף ינתקו איתו קשר, האם הייתם משנים את עמדתכם?
- מה היה קורה אילו כולם היו נוהגים על פי המלצתכם?

5. האם להפר שביתה? דילמה של מורה (מדעי החברה, אזרחות)

מר כהן הוא מורה ותיק בתיכון עיוני. הוא מכין כיתות לבחינות הבגרות במתמטיקה בהצלחה מרובה. הוא אהוד על תלמידיו והם נותנים בו אמון. בחודש מרס 1970, פרצה שביתה של מורים בבתי-הספר התיכוניים בארץ על רקע שכרם של המורים ותנאי העסקתם. השביתה הייתה ממושכת ולא נראה פתרון באופק. לאחר חופשת פסח, באו לביתו של מר כהן חמישה תלמידים מכיתה י"ב-2. הם הביעו בפניו את דאגתם: "מתמטיקה היא מקצוע קשה יחסית, הכיתה שלנו כיתה בינונית, ואם לא נתכונן כראוי – ניכשל!"

השביתה נמשכה כבר שבעה שבועות, ולא ראו את סיומה באופק. התלמידים ביקשו מהמורה שילמד את הכיתה בצורה בלתי-רשמית. למר כהן התלבטות קשה כי הוא חבר הארגון ומכיר בצדקת השביתה. ארגון המורים הורה לחבריו במפורש להימנע מכל פעולה מסוג זה.

האם על מר כהן להיענות לבקשת התלמידים? הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: חוזה, קשר חברתי, שייכות, מצפון. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. כלפי מי יש למר כהן מחויבות? (לדוגמה: כלפי תלמידיו, כלפי ארגון המורים, כלפי ערכיו).
2. מהי המחויבות כלפי כל אחד מהם? איזו מן המחויבויות קודמת במקרה זה? נמקו.
3. מהי זכות השביתה בעיניכם?
4. האם דעתכם תשתנה אם הלימודים יתקיימו בביתו של המורה? נמקו את עמדתכם.
5. האם החלטתכם תשתנה במקרה שמדובר בכיתה של תלמידים בעלי הישגים נמוכים במיוחד או גבוהים במיוחד?
6. האם יש מקרים שבהם מותר להפר שביתה? הדגישו ונמקו.
7. מה היה קורה לו כל חברי ארגון המורים היו מפרים שביתה?

6. למי תימכר הדירה? (מדעי החברה, אזרחות)

בשכונה יהודית בברוקלין, נמכרו לאחרונה כמה דירות לשחורים. באספה בבית הכנסת בשכונה, התבקשו היהודים שלא למכור את דירותיהם לשחורים, כדי לא לפגוע באופי היהודי של השכונה ולא לגרום לירידת ערך הדירות בשכונה. מר זינגר נשלח מטעם עבודתו לפילדלפיה. מר ג'ונסון, פרקליט שחור צעיר, הציע לו מחיר גבוה במיוחד עבור דירתו. מר זינגר הגיע לאמריקה מפולין, שבה סבל מהיחס המפלה של הגויים, והוא מאמין בשוויון זכויות ללא הבדל דת, גזע ומין. מר זינגר מתלבט מפני ששכניו, ידידיו מנוער וקרובי משפחתו מתנגדים ברובם לעסקה.

האם על מר זינגר למכור את דירתו למר ג'ונסון? הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: זכויות האדם והאזרח, קשר חברתי, שייכות, זכות הקניין.

לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. כלפי מי יש למר זינגר מחויבות? (לדוגמה: כלפי שכניו, כלפי עצמו, כלפי בני משפחתו, כלפי עקרויותיו).
2. מהי המחויבות שלו כלפי כל אחד מהם?
3. איזו מהמחויבויות קודמת במקרה זה? נמקו.
4. האם העובדה שהוצע למר זינגר סכום כסף גבוה במיוחד צריכה להשפיע על החלטתו? מדוע?
5. מהם חובותיו כאזרח במדינה דמוקרטית?
6. מהן זכויות הקניין בעיניכם?
7. האם יש מצבים שבהם נכון להגביל את זכות האדם על רכושו?
8. האם יש מקרים שבהם אפשר לוותר על עקרויות כמו שוויון זכויות? הדגמו.
9. מה היה קורה לחברה לו כולם נהגו לאור המלצתכם?

7. הדילמה של חבר הכנסת – משמעת קואליציונית (אזרחות)

אסף הוא חבר כנסת מטעם מפלגת השלטון, שקמה לאחר מאמצים רבים והיא מורכבת מנציגי מפלגות קטנות המשמשות לשון מאזניים.

בגלל לחצים קואליציוניים, עומדת להצבעה הצעת חוק בנושא טעון ושנוי במחלוקת¹⁵. אסף מתנגד בכל מאודו לחוק זה, הפוגע לדעתו בזכויות האדם והמנוגד למצע המקורי של מפלגתו.

ההצבעה גלויה, ולא ניתן לחברי המפלגה חופש בחירה והם כפופים למשמעת הקואליציונית. הצבעתו של אסף עשויה להכריע, כיוון שהממשלה עלולה ליפול על חודו של קול אחד.

¹⁵ ניתן לשלב כאן אירוע אקטואלי.

אסף מתלבט כיצד עליו להצביע.

האם לדעתך על אסף להצביע בעד החוק המוצע?

הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: מצפון, חוזה, זכויות האדם והאזרח. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. מהי מחויבות למשמעת קואליציונית בעיניכם? מהי נאמנות לערכי דמוקרטיה בעיניכם?
2. כלפי מי יש לאסף מחויבויות, ומהן המחויבויות?
3. איזו מחויבות קודמת במקרה זה?
4. האם תמיד עדיפה דעת המפלגה על דעתו האישית של חבר כנסת כפרט?
5. מה היה קורה למפלגות לו חבריהן לא היו שומרים על משמעת קואליציונית?
6. מה היה קורה לו חברי כנסת היו מצביעים תמיד בניגוד למצפונם?

8. כיצד על חבר כנסת להצביע? (אזרחות)

למנחה, זהו נוסח שונה מהדרך הקלסית של הצגת דילמה מוסרית. בנוסח זה מוצגים נימוקים שונים המייצגים שלבים בחשיבה המוסרית על פי סולם קולברג. הערכים המתנגשים הם: מצפון, קשר חברתי, שייכות, זכויות האדם והאזרח.

מהלך הפעילות

שלב א' - אישי

כל תלמיד יתבקש להתייחס להיגדים הבאים ולציין מהו לדעתו ההיגד המשכנע ביותר:

לפניך ארבעה היגדים על הדרך שבה צריכים חברי הכנסת להצביע בכנסת.

- ☐ עליך להתייחס אל כל היגד ולבחור באחת משלוש האפשרויות:
מסכים/לא מסכים.
- ☐ סמן בעיגול את בחירתך והבא נימוק אחד או שניים לחיזוק עמדתך.

1. **על חבר הכנסת להצביע בעוד חוק שמפלגתו תומכת בו.**
מסכים/ לא מסכים
נימוקים: _____

2. **על חבר הכנסת להצביע על-פי מצפון ועל-פי ערכים ועקרונות אוניברסליים – גם כאשר עמדתו מנוגדת לעמדת אחרים במפלגתו.**
מסכים/ לא מסכים
נימוקים: _____

3. **על חבר הכנסת להצביע כפי שהבחרים בו היו רוצים שיצביע.**
מסכים/ לא מסכים
נימוקים: _____

4. **על חבר הכנסת להצביע בעד חוק שהוא טוב למדינה כולה, גם אם החוק לא יביא תועלת מרובה לבוחרים בו.**
מסכים/ לא מסכים
נימוקים: _____

5. **מהלך הפעילות
שלב ב' – במליאה
תיערך הצבעה כדי לברר מי בחר בכל אחד מההיגדים.
להלן שאלות הבהרה, שיסייעו בניהול הדיון:**
 1. מהי חובת חבר הכנסת כנציג ציבור בעיניכם?
 2. כלפי מי יש לחבר כנסת מחויבויות? (לדוגמה: מחויבות למדינה, לערכים שבהם הוא מאמין, לחבריו למפלגה, לבוחריו.)
 3. מהן המחויבויות? איזו מהן קודמת במקרה זה?
 4. מהי משמעת קואליציונית ואת מי היא מחייבת? נמקו
 5. מה היה קורה לו חברי הכנסת היו מצביעים תמיד רק על-פי רצון בוחריהם? על-פי דרישת המפלגה?
 6. מה היה קורה לו נבחר הציבור היו מצביעים תמיד רק על-פי מצפונם ועמדתם האישית?

מטלה לשעורי בית:

ערכו חיפוש באינטרנט והציגו 2-3 דוגמאות מההיסטוריה של כנסת ישראל, שבהן חבר כנסת הצביע בניגוד להחלטת מפלגתו. האם הייתם מצדיקים את בחירתו? הביעו עמדתכם המנומקת בסוגיה שנדונה.

9. מצדה (היסטוריה/של"ח

לפניכם מהלך מלא של דיון בדילמה כחלק מפעילות חינוכית בשל"ח בנושא מצדה.

"כל השומע את סיפורה של מצדה נפעם מן העוצמה האצורה בסיפור הרואי וטרגי זה. השרידים והנוף מוסיפים לו ממד של אמינות ומציאותיות, ומייחדים אותו ממאות טרגדיות ספרותיות. הבה ננסה להתייחס לביקורנו במצדה ולמשמעותו עבורנו ביושר אינטלקטואלי. האם יש למצדה משמעות מיוחדת עבורנו? מה המסר שמעבירים קנאי מצדה, מעבר לפער של דורות, אל יהודי ציוני בן ימינו?"

כך פותח מיכה לבנה את הדיון ב"משמעותה של מצדה עבורנו", בספרו "מעוז אחרון". לפני הדיון, רצוי לקיים ברור בתוכן הנאום שמביא יוסף בן מתתיהו בשמו של אלעזר בן יאיר.

למנחה, הקרא בפני התלמידים את נאומו של אלעזר בן יאיר.

נאום אלעזר בן יאיר

הוי אנשים גיבורי החיל! הו מני-אז קיבלנו עלינו, לבלתי עבוד את הרומאים, וגם לא אדונים אחרים זולתי את האלוהים לבדו, כי רק הוא מושל האדם באמת ובצדק. והנה הגיעה השעה המצווה עלינו להשלים בפועל כפינו את משאת נפשנו, ואל נעטה בשעה הזאת קלון עלינו. ואחרי אשר בחלה נפשנו בעבדות שאין בה סכנה, לא נבחר לנו הפעם חיי עבדות עם שפטים נוראים - והן זה יהיה חלקנו מאת הרומאים, אם ניפול חיים בידם. כי הנה אנחנו היינו הראשונים להרים יד בהם, ואנחנו נשארנו האחרונים להילחם אתם.

והנה אני חושב, כי צדקה עשה אתנו אלוהים בתיתו בידנו למות מות גיבורים בני חורין. כאשר לא היה לאל יד אחינו, אשר באה מפלתם כחתף. והנה גלוי וידוע לפנינו, כי מחר יבוא אידנו, אך הרשות נתונה לנו לבחור מות גיבורים, או ומחמדי עינינו יחד. הן ייבצר מן האויבים להניא את עצתנו זאת, אף כי כל חפצם הוא לתופסנו חיים!

וגם מאתנו ייבצר לנצח אותם במלחמה. על כן תמותנה נא נשינו בטרם נטמאו, ימותו נא בנינו בטרם טעמו טעם עבדות. ואחרי כך נגמול איש לרעהו חסד גיבורים, ומה טוב ומה יפה יהיה בנושאנו את חירותנו אלי קבר, ולפני מותנו נשחית באש את הרכוש ואת המבצר. וידוע אני

נכונה, כי יתעצבו הרומאים אל לבם אם לא יתפסונו חיים, ויבושו מתקוותם למצוא שלל. רק את הצידה נשאיר להם, למען תהיה לעדה אחרי מותנו, כי לא ספנו ברעב ובמחסור, אלא בחרנו במוות מחיי עבדות, כאשר קבלנו עלינו מראש.

הוי, מי ייתן מותנו כולנו, טרם ראו עינינו את העיר הקדושה ההיא נהרסה בידי האויבים, ואת היכל הקודש מחולל וניתץ. והנה שעשעה את נפשנו תקווה, הנאה לאנשי חיל, אולי תמצא ידנו לקחת מאויבינו את נקמת ירושלים, ואחרי אשר נכזבה תוחלתנו והשאירה אותנו לבד בצרה גדולה, נמהר לבחור לנו מיתה יפה. נרחם על נפשותינו ועל נפשות עוללינו ונשינו בעוד לאל ידינו לרחם עליהם. הן למוות נולדנו ולמוות הולדנו את צאצאינו. ומן המוות לא יימלטו אף המאושרים בבני האדם. אולם חיי חרפה ועבדות ומנת הרואה בקלון אשתו ובניו - כל אלה הרעות לא נגזרו על האדם מבריותו, ורק ממורכך לב נושאים האנשים את סבל הנוראות האלה, כי סירבו לבחור מוות בשעת הכושר.

והנה בגבורה וברוח נדיבה מרדנו ברומאים, וכאשר קראו לנו זה מקרוב להיכנע בפניהם ולהציל את נפשותינו, לא שמענו בקולם. ומי בקרבנו לא יבין את עצם עברתם, כאשר תמצא ידם לתפוס אותנו חיים? אוי לבני הנעורים, אשר יפרכו הייסורים הרבים את כל עלומיהם, אוי למלאי הימים, אשר יכשל כוח זקנתם לשאת את הצרות.

ראה יראה האחד בהילקח ממנו אשת נעוריו לחרפות ושמוע ישמע את קול בנו המשווע לעזרת אביו וידי תהיינה אסורות ולא יהיה לו כוח להושיע.

לא ולא! עוד ידינו לא אסורות והן מחזיקות בשלח, תהיינה לנו לישועה הפעם! ומות נמות בטרם נהיה עבדים לשונאינו, ובני חורין נישאר בעוזבנו את ארצות החיים, אנחנו, נשינו ובנינו!

(על-פי יוסף בן מתתיהו, "תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים")

מה דעתך על הכרעתו של אלעזר בן יאיר הדורשת התאבדות קבוצתית? תן שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

מהלך ההפעלה

שלב א' - במליאה

בירור הסוגיות לדיון:

1. מה הם הערכים המתנגשים בסוגיה שעמדה לפני אחרוני הקנאים? חשוב לציין כי אין

לנו כל עדות לכך שאלעזר בן יאיר התלבט בנושאים אלו, אך בנאום ניתן לזהות דילמות אפשריות. גם אם בפני אלעזר לא עמדה הדילמה לבחור בין חיי עבדות למוות – עדיין זה הנושא לדיון.

2. מה הם הנימוקים שמעלה אלעזר בדבריו?

שלב ב' - אישי

כל משתתף יקרא את הדילמה שנית, ינקוט עמדה אישית, יכתוב אותה וינמק את עמדתו.

שלב ג' - בקבוצות קטנות

יש לחלק את המשתתפים לקבוצות בעלות דעה זהה (קבוצות הומוגניות של התומכים בהחלטתו של אלעזר ושל המתנגדים לה). בכל קבוצה יוצגו כל הנימוקים, וחברי הקבוצה יגבשו שני נימוקים המקובלים על הרוב, ויצגו גם את עמדת המיעוט. נציגי הקבוצות ירשמו את נימוקיהם על גבי הלוח או על גיליון נייר.

שלב ד' - במליאה

להלן שאלות הבהרה לניהול הדיון במליאה:

1. כלפי מי וכלפי מה הייתה לאלעזר מחויבות?
2. איזו מחויבות קודמת בעיניכם בסיפור זה של מצדה (מחויבות כלפי רעיון החירות שבשמו יצאו למרד, כלפי חבריו הלוחמים, כלפי בני משפחתו, כלפי העם היהודי כולו, כלפי מצוות היהדות ועוד)?
3. מה היא קדושת החיים בעיניכם ומהי חשיבותה? נמקו.
4. מה היא חירות האדם בעיניכם ומהי חשיבותה? נמקו.
5. איזה משני הערכים הנ"ל (קדושת החיים וחירות האדם) חשוב יותר בעיניכם? נמקו והדגימו. האם בכל מקרה ערך זה חשוב יותר?
6. לדעת אלעזר, עבדות תמיד גרועה ממוות! מה דעתכם על כך? נמקו והדגימו.
7. לו היה מובטח שהמורדים לא יומתו, האם הייתם משנים את עמדתכם?
8. האם מקרה מצדה דומה למקרים אחרים בהיסטוריה? במה? האם ההכרעה באותם מקרים הייתה צריכה להיות שונה? מדוע?
9. מה היה קורה אילו כולם נהגו כך במקרים דומים?
10. מה יכולה להיות המשמעות של מצדה עבורנו כיום? נמקו.

10. הדילמה של יעקב אבינו (תנ"ך)

ניתן לפתוח את השיעור בקריאת פרק מג בספר בראשית, פסוקים א-ה:
"**א** וְהָרַעַב, כְּבִד בְּאֶרֶץ. **ב** וַיְהִי, כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לֶאֱכֹל אֶת-הַשֶּׂבֶר, אֲשֶׁר הָבִיאוּ, מִמִּצְרָיִם;
וַיֹּאמֶר אֱלִיהֶם אֲבִיהֶם, שִׁבוּ שְׁבָרוֹ-לָנוּ מֵעֵט-אֶכֶל. **ג** וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוָה, לֵאמֹר: הֶעֱד
הֶעֱד בְּנוֹ הָאִישׁ לֵאמֹר לֹא-תֵרְאוּ פָנִי, בְּלִתִּי אֲחִיכֶם אֶתְכֶם. **ד** אִם-יִשְׁׁן מִשְׁלַח אֶת-

אָחינו, אָתנו--גִּרְדָּה, וְנִשְׁבְּרָה לָךְ אֶכֶל. הַ נְאֻם-אֵינְךָ מְשַׁלַּח, לֹא גִרְדָּה: כִּי-הָאִישׁ אָמַר אֲלֵינוּ, לֹא-תֵרְאוּ פָנַי, בְּלִתִּי, אֲחִיכֶם אֲתֹכֶם".

בני יעקב חזרו ממצרים ובפיהם הוראתו של יוסף להביא עמם את בנימין בביקורם הבא במצרים. שמעון נכלא במצרים, כבן ערובה עד לשובם. הבצורת נמשכה, יעקב ידע שבני משפחתו עלולים לגווע ברעב אם לא ישברו שבר במצרים וכי בנו שמעון, שנשאר בכלא המצרי, לא יחזור אל חיק משפחתו ואל ילדיו. עם זאת, יעקב אהב את בנימין, בנו מאשתו האהובה רחל, והוא חרד לגורלו.

האם לדעתך צריך יעקב לשלוח את בנימין למצרים? מדוע? הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: חיים, קשר חברתי, שייכות. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה לניהול הדיון במליאה:

1. מהן חובות אב כלפי משפחתו במצב של רעב?
2. כלפי מי יש ליעקב מחויבויות? איזו מהן קודמת במקרה זה?
3. לו יעקב היה יודע ששמעון אינו תומך בשליחת בנימין, האם הייתם משנים את עמדתכם?
4. מה, לדעתכם, הייתה רוצה רחל שיעקב יעשה?
5. מה היה קורה לו כל האבות היו מעדיפים את הבן האהוב?

11. הדילמה של חנן במצור על ירושלים (תנ"ך-ירמיהו ל"ח, 2)

חנן חי בירושלים בימי צדקיהו. ירושלים הייתה במצור, רבים מתו ברעב. חנן היה המפקד הממונה על השומרים בשער העיר. הוא שמע את נבואת הנביא ירמיהו, המבטיחה חיים לנכנעים לבבל. הוא לא האמין באפשרות של ניצחונה של יהודה על בבל והוא חרד לשלום אנשי ביתו. אשתו הפצירה בו לערוק מהצבא, לצאת עמה ועם הילדים מהעיר ולהתמסר לבבלים הצרים על העיר ובדרך זו להציל את נפשם. לחנן ברור שכל הערוק מהמערכה, מקרב את קצה של ירושלים. לפי נבואת ירמיהו צפויים כל הנשאים בירושלים למות ברעב,

בדבר או בחרב הבבלים (ירמיהו ל"ח, 2) או, במקרה הטוב, לגלות מארצם. חנן התלבט, האם להמשיך להילחם כמצוות המלך או להיכנע ולערוק כמצוות הנביא.

האם עליו לערוק מהצבא? מדוע?

הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: חוק, מצפון, קשר חברתי, שייכות.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו במהלך הדין:

1. כלפי מי יש לחנן מחויבויות? איזו מהן קודמת במקרה זה?
2. מהי עריקה בעיניכם?
3. מהן חובותיו של חייל במקרה כזה?
4. האם דברי האישה והילדים צריכים להשפיע על החלטתו? מדוע?
5. עריקה היא עבירה על החוק. האם היא אסורה בכל מקרה? מדוע?
6. מה היה קורה אילו כולם נהגו כך?

מטלה לשיעורי בית: עיינו בספר ירמיהו פרק ל"ח מהי לדעתכם עמדת הנביא בסוגיה ומהם נימוקיו? מהי עמדתכם המנומקת בנושא?

12. האם להשתמש בתרופה שאינה מאושרת (מדעי הטבע)

ד"ר מי-צור, ראש מחלקה בבית חולים חשוב בארץ, חזר מהשתלמות בחו"ל שבה למד על תרופה חדשה לריפוי סוג אחד של מחלת הסרטן. עם שובו ארצה, החל בתהליך הארוך לאישור השימוש בתרופה החדשה. בינתיים, אושפז במחלקתו נער החולה במחלה זו. ד"ר מי-צור היה משוכנע כי טיפול מידי באמצעות התרופה החדשה עשוי לרפא את הנער. היה לו ברור כי אם יחכה לקבלת האישורים, ימשיך החולה לסבול זמן רב והוא אף עלול למות. כידוע, מתן תרופה שלא אושרה על-ידי משרד הבריאות הוא עברה על החוק.

האם על ד"ר מי-צור לתת לנער את התרופה לפני אישורה?

הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה מתנגשים הנושאים: חוק, חיים, מצפון.

לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה לניהול הדין במליאה:

1. כלפי מי יש לרופא מחויבות? מהן המחויבויות?
2. מהן חובותיו של הרופא כלפי החולה?
3. מהי שבועת הרופא בעיניכם ומה היא מחייבת במקרה זה?
4. מהי קדושת חיי אדם בעיניכם?
5. האם הייתם משנים את דעתכם במקרה שד"ר מי-צור היה משוכנע שהתרופה אכן תאושר בסופו של דבר?
6. האם הייתם משנים את דעתכם אילו החולה היה אדם זקן?
7. אילו הביעו ההורים והנער עצמו את הסכמתם לקבל טיפול בתרופה שלא אושרה, האם הייתם משנים את עמדתכם?
8. האם הייתם משנים את דעתכם אילו היה סיכוי שמתן התרופה לא ייוודע לאיש זולת הרופא והאחות המטפלת?
9. מה היה קורה אילו כולם היו נוהגים לתת תרופות לא-מאושרות?

13. הדילמה של ד"ר ירון (מדעי הטבע)

ד"ר ירון הוא רופא צעיר ומבריק, העוסק ברפואה ובמחקר כאחד. מר בינשטוק הוא אדם זקן שד"ר ירון אבחן אצלו מחלה קשה ויעץ לו לעבור ניתוח דחוף. מר בינשטוק סירב בטענה שהוא חושש שמא ימות במהלך הניתוח, ואז עלולים לערוך בו ניתוח שלאחר המוות, והוא, כאדם דתי, מתנגד לכך. אם נגזר עליו, הוא מעדיף למות בביתו. ד"ר ירון הבטיח למר בינשטוק שלא ינתחו אותו אם ימות. לאור דברי הרופא, הסכים החולה לעבור את הניתוח. מר בינשטוק נפטר בבית החולים כמה ימים לאחר הניתוח. לאחר מות מר בינשטוק, הגיעו אל ד"ר ירון תוצאות הבדיקות והתברר כי למר בינשטוק הייתה מחלה נוספת, נדירה מאוד, אשר כנראה היא שגרמה למותו. לדעתו של ד"ר ירון, ניתוח הגופה לזיהוי מדויק של מרכיבי המחלה עשוי להביא תועלת רבה לריפוי חולים אחרים. יתר על כן, תגלית מסוג זה עשויה להזרים כספים למחקר רפואי נוסף במחלת הסרטן. ד"ר ירון זכר את הבטחתו למר בינשטוק.

האם על ד"ר ירון לקיים את הבטחתו למר בינשטוק?

הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: זכויות האדם והאזרח, חיים, מצפון. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה לניהול הדין במליאה:

1. מהו כבוד האדם בעיניכם? כיצד תשובתכם מתקשרת למקרה זה?
2. כלפי מי יש לד"ר ירון מחויבות? (לדוגמה: כלפי מר בינשטוק, כלפי כלל מטופליו, כלפי החוק, כלפי בית החולים, כלפי המחקר הרפואי וכלפי קידום המדע, כלפי מצפון הרופא...)
3. מה המחויבות כלפי כל גורם? איזו מחויבות קודמת במקרה זה? נמקו.
4. האם יש מקרים שבהם מותר להפר הבטחה? באילו נסיבות?
5. האם הייתם משנים את דעתכם לו המנוח לא היה אדם דתי?
6. האם הייתם משנים את דעתכם אילו המנוח היה אישיות ציבורית?
7. מה היה קורה אילו כל הרופאים היו מתעלמים מהבטחותיהם למטופלים שלהם?

14. הדילמה של מר מישורי (איכות הסביבה, של"ח)

מר מישורי נע בעצבנות על כורסתו. בעוד דקות מספר תתכנס הוועדה הארצית לתכנון ובנייה, שבראשה הוא עומד בשנים האחרונות.

הוועדה עומדת להחליט אם לאשר בנייה של עשרות אלפי יחידות דיור במרכז הארץ, בלב מישור החוף, כדי לקלוט את גלי העלייה העצומים שהגיעו ארצה, והאם לפתח שם מקומות תעסוקה נוספים עבור העולים.

מר מישורי ידע שקולו יכריע בדיון. שלא כהרגלו, הוא התלבט עד הרגע האחרון ממש. העולים חדשים עומדים על זכותם להתיישב ליד קרוביהם במרכז הארץ ובסמוך למקורות הפרנסה.

התאחדות הקבלנים לוחצת לאשר את הבנייה, שכן, המשק נמצא זה זמן רב במיתון עמוק והאבטלה גבוהה. ואכן, ככלכלן יודע מר מישורי כי מפעל בנייה עצום כזה עשוי להניע את גלגלי המשק ולהביא רווחה לאלפי משפחות העובדים ולרבות משפחות נותני השירותים. מצד שני, אנשי המשרד לאיכות הסביבה מתריעים כי רמת הזיהום באוויר ובמים במישור החוף כבר עברה את הקו האדום על-פי תו התקן הבינלאומי, וכי נשקפת סכנה לבריאות הציבור. כל תוספת של בנייה רק תחמיר את המצב.

פקק התנועה שבו עומד מר מישורי בדרך לעבודה ובחזרה ממנה מתארך מיום ליום. השטחים הפתוחים, "הריאות הירוקות", שבהם נהג מר מישורי לשוטט בשבתות, הולכים ונעלמים, ובחוף שבו נהג לבלות עם משפחתו נבנה מלון דירות. חברי הוועדה חלוקים בדעותיהם. המתח בוועדה רב. קולו אמור להכריע.

האם על מר מישורי להצביע בעד אישור הבנייה המוצעת? הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: זכויות האדם והאזרח (זכויות הפרט וזכויות כלל האזרחים), מצפון, איכות הסביבה. לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה לסיוע בניהול הדיון במליאה:

1. מהן זכויות הפרט במקרה זה?
2. זכויותיו של מי עלולות להיפגע?
3. איזו זכות עדיפה במקרה זה? מדוע?
4. כלפי מי יש למר מישורי מחויבות? (לצורכי העולים החדשים, לערכי איכות החיים והסביבה.) איזו מחויבות קודמת במקרה זה?
5. מה היה קורה לו כולם התעלמו ממפגעים סביבתיים?
6. מה היה קורה לו כולם התעלמו מהצרכים הלגיטימיים של כלל האזרחים?

15. לול או נול - הדילמה של חבר מושב (איכות הסביבה, של"ח)

ראובן וייס הוא בן למשפחת חקלאים, דור שלישי במושבה. סבו עלה לארץ כחלוץ והתיישב באזור שהיה מכוסה ביצות. בעמל דורות, הוקם משק לתפארה ובו מטעים, לולים וגידולי ירקות. בשנים האחרונות, מתעוררים קשיים כלכליים וצעות בעיות בניהול המשק.

שכניו של ראובן, חברי המושב שגדלו עמו ושנתקלו בבעיות דומות לשלו, החלו לשנות את אופי משקיהם ועיסוקיהם ולהקים מחסני ענק לאחסון סחורות לתעשייה זעירה. המושב משנה את פניו. בכל צומת מופיעים שלטים המכוונים את הקונים, במשך שבעה ימים בשבוע, לאתרי התעשייה והמכירות, והמקום הומה מתנועת כלי רכב רבים.

אשתו וילדיו של ראובן, שאינם מוצאים עניין בחקלאות, לוחצים עליו להפסיק לתחזק את המשק, הדורש עבודה מאומצת מכל בני המשפחה ואינו נותן תמורה נאותה.

בנו של ראובן סיים לאחרונה בהצלחה את לימודיו במכללת שנקר. הוא מעוניין לפתוח במקום מפעל טקסטיל לסריגת חולצות אמנותיות. המפעל יעסיק את כל בני המשפחה והוא עשוי להניב רווחים נאים. משקיעים שונים פנו אל ראובן בהצעות מפתות, העשויות לשפר את רמת החיים של המשפחה. ראובן מאמין כי על המדינה לצמצם את תלותה ביבוא תוצרת חקלאית, מסיבות כלכליות וביטחוניות, ולדאוג ל"ריאות ירוקות" שיתרמו לאיכות הסביבה.

ראובן עומד לפני ההחלטה הקשה: האם לשנות את אופי המשק או להמשיך ולקיים משק חקלאי ואורח חיים שהוא מאמין בו ושעליו גדל.

האם על ראובן לוותר על החקלאות לטובת ההצעות האחרות? הבא שני נימוקים לחיזוק עמדתך.

למנחה, בדילמה זו מתנגשים הנושאים: זכויות האדם והאזרח, קשר חברתי/שאיכות, איכות הסביבה.

לאחר שתברר עם התלמידים בשלב ראשון את תוכן הדילמה והערכים המתנגשים בה, חלק את המשתתפים לקבוצות קטנות שהביעו דעה זהה. בקבוצות יהיה עליהם לבחור 2-3 נימוקים מרכזיים אותם יציגו במליאה.

להלן שאלות הבהרה שיסייעו בניהול הדיון במליאה:

1. מהן זכויות האדם והאזרח במקרה זה?
2. כלפי מי יש לראובן מחויבות? איזו מחויבות עדיפה במקרה זה? (כלפי תפיסת עולמו כבן למשפחת חלוצים חקלאית, לבני משפחתו ולצרכי פרנסתם, לאיכות הסביבה, למשק הישראלי ועוד.)
3. האם הפרט מחויב לוותר על רווחתו הכלכלית למען המדינה? נמקו עמדתכם.
4. מה היה קורה לו כל פרט היה נוקט פעילות כלכלית ללא התחשבות בצרכי כלל האזרחים?

דילמות נוספות תוכלו למצוא באתר האינטרנט של מינהל חברה ונוער:

<http://noar.education.gov.il>

רוב הדילמות נמצאות בתכניות: "ניהול דיוני דילמה לקידום החשיבה המוסרית" ו"טוהר הבחינות", שאותן תוכלו למצוא בקטלוג הפרסומים שבאתר מינהל חברה ונוער, תחת הכותר "מיומנויות חברתיות".

במהלך השנים, נעשה שימוש בדילמות מוסריות שונות ככלי לדיון בנושאים חברתיים-ערכיים מגוונים, וכולן נמצאות באתר.

האתר מתעדכן באופן שוטף, על כן מומלץ להיכנס למאגר ההפעלות שבו ולהקליד אחת ממילות המפתח: דילמה, דילמות, דילמה מוסרית.

להלן דוגמות במבחר הנושאים:

- [חבלה ברשת](#) – דילמה מוסרית לנוכח עבירות מוסריות באינטרנט.
- [לספר או לא לספר? זאת השאלה](#) – על אלימות בבית-הספר.
- [נשרפי אופראן – דילמה של יהודי העיר](#) – האם להתאסלם?
- [לאן?](#) – דילמה של ניצולי השואה
- [ביחד או לחוד](#) – דילמות של דמויות בציונות הדתית.
- [דילמה בניווט](#) – הכנה לצה"ל.
- [פרופיל קרבי](#) – הכנה לצה"ל.
- [נורמות במבחן](#) – הכנה לצה"ל.
- [שימור מול פיתוח](#) – איכות הסביבה, מתוך התכנית "לחיות ביפה".

פרק ה' – הכשרת הצוות החינוכי ליישום

התכנית

תפקיד הצוות החינוכי

לצוות החינוכי תרומה מרכזית בתהליך צמיחתו של התלמיד לקראת היותו אחראי ומעורב בחיי בית-הספר והקהילה. בקהילה הוגנת ממלא המורה תפקיד של מתערב סוקראטי, המאתגר את תלמידיו באמצעות שאלות להבהרת העמדות, לחיפוש הנמקות, לבדיקת התוצאות הכלליות של העמדות הערכיות שהביעו ולבדיקת מידת תקפותן כאשר הסיטואציה משתנה. שיח כזה מתאפשר אם המורה פועל ליצירת אקלים של אמון הדדי בכיתתו, אם הוא מטפח תרבות של לגיטימציה

שאלות הבהרה

- שאלות לחיפוש הנמקה
- התייחסות לדברי חבר
- שאלות הגדרה
- שאלות של חילוף תפקידים
- שאלות של הקשרי מחויבות
- שאלות של שינוי מצב
- שאלות על תוצאות כלליות

לדעות המיעוט ואם הוא מפנה את תשומת הלב לדעות שונות ומבקש התייחסות אליהן. בקהילה הוגנת המורה מנצל הזדמנויות חינוכיות, כדי להעלות סוגיות ערכיות לדיון. המורה מנהל דיונים בדילמות מוסריות תיאורטיות, בדילמות מחיי היומיום הדורשות פתרון מעשי, בדילמות העולות על סדר היום הציבורי ובסוגיות ערכיות הקשורות לנושאי הלימוד. בדיונים אלו מציג המורה **שאלות הבהרה** המחדדות את הקונפליקט המוסרי, המנחות את התלמידים לבחון את עמדותיהם הערכיות ולאתר אפשרויות ליישוב הקונפליקט המוסרי. בפעילויות המיועדות למציאת **פתרון הוגן** לבעיה, מנחה המורה את התלמידים לבחון נקודות מבט מגוונות של הדמויות הקשורות לאירוע ולקבל החלטות המתחשבות בצרכים הלגיטימיים שלהן. בכך מסייע המחנך להרחבת הפרספקטיבה החברתית של חניכיו ולפיתוח יכולתם לראות את צורכי הזולת (Role taking), ולהתחשב בהם בעת קבלת החלטות (Moral role taking). כך פועל המחנך לבניית התשתית של ה"אני המוסרי" של התלמיד. פיתוח היכולת להביא בחשבון את נקודת המבט של האחר במצב נתון, היא תנאי מוקדם לפיתוח יכולת הראייה המוסרית. זו ראייה שתורמת לפיתוח רגישות, דאגה, אחריות,

אכפתיות, מודעות לצרכי הזולת ונכונות להתחשב בהם (היגנס, 1987 בתוך ברנהולץ, 2005).

התלמידים המשתתפים בקהילה הוגנת עוברים תהליך של **למידה חברתית**, המבוסס על עקרון הלמידה מתוך התנסות, בו משתלבים שלושה מרכיבים.

מעגל הלמידה החברתית:

- התנסות סימולטיבית במצבים חברתיים הדומים למציאות
- דיון רפלקטיבי להמשגה של העקרונות ושל הערכים הנובעים מההתנסות
- השתתפות פעילה בקבלת החלטות משמעותיות בחיי בית-הספר ושותפות בביצוע החלטות אלו ובאכיפתן.

שיח פדגוגי כזה מחייב הכשרה ייעודית ולכן יש להרחיב את הפיתוח המקצועי של המורים מעבר להכשרתם הבסיסית בתחומי הדעת.

מתווה פיתוח מקצועי למורים ב"קהילה הוגנת"

סדנה בת 30 שעות¹⁶

מטרת על: להקנות למורים ידע תיאורטי ומתווה מתודי למילוי תפקידם בקהילה הוגנת.

מטרות

- לסייע למורים לבחון ולגבש את תפישותיהם הפדגוגיות-ערכיות
- לטפח את המסוגלות העצמית של המורים בחינוך הערכי
- להגדיר ולהבהיר את תפקיד המורה בחינוך הערכי-מוסרי בקהילה הוגנת.
- לבחון דרכים למימוש ערכים של צדק והוגנות, כבוד הדדי, אכפתיות (caring) ושל חסד בחיי היומיום בבית-הספר.
- לסייע למורים לזהות את הפוטנציאל לצמיחה מוסרית של תלמידיהם ולטפחו.
- להקנות למורים מיומנויות וכלים לניהול אורח חיים של הוגנות בכיתה ובבית-הספר.

רציונל

העקרונות המארגנים של התוכנית, היוצרים את מארג הקהילה הוגנת הם:

צמיחה מוסרית חברתית

שייכות קהילתית

אכפתיות, כבוד הדדי, הוגנות וצדק

העצמה

תכנית העבודה עם התלמידים מכוונת להשגת המטרות ולטיפול העקרונות הללו באורח החיים הבית ספרי. בחיי היומיום בקהילה הוגנת, נוצרות הזדמנויות המאפשרות למורים למלא תפקיד של מחנכים מוסריים, הפועלים לקידום הצמיחה המוסרית-חברתית של התלמידים. על המורה להיות קשוב לתהליכים המתרחשים ולהגיב עליהם בדרך שתקדם את

¹⁶ התכנית מבוססת על עבודת הדוקטורט של יעל ברנהולץ:

The just community approach to moral education in religious public schools in Israel-A case of adaptation, 2005

עקרונות התכנית ואת מטרותיה. תפקידם בקהילה ההוגנת כפול: הן כשייכים לקהילה הבית-ספרית והן כמחנכים וכמורי דרך לתלמידים.

כדי ליישם תכנית עבודה זו, מורים רבים צריכים לשנות את דרכי ההוראה שלהם, והנהלת בית-הספר והצוות צריכים, לעתים, לשנות את התרבות הארגונית והפדגוגית.

העבודה בסדנה מתייחסת לשלושה מעגלי שייכות של המורים בבית-הספר:

- **המעגל האישי** - המורה בינו לבין עצמו.
- **מעגל העמיתים** - המורה כחבר בצוות המורים ובקהילת בית-הספר.
- **מעגל המורה והתלמידים** - המורה כמדריך וכמורה דרך.

הסדנה מתנהלת כהליך התנסותי ודינמי, כי "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות", כאמרו של בעל ספר החינוך. במהלכה ירכשו המורים כלים לניהול דיאלוג פתוח בין כל באי בית-הספר.

המורים ילמדו כיצד לנתח אירועים האופייניים לקהילה ההוגנת, כיצד לחתור ולהגיע לפתרונות הוגנים בסוגיות עקרוניות ובעיות יומיומיות. הם ילמדו להעמיק את היכולת לניהול שיח מתמיד על-פי עקרונות הקהילה ההוגנת, ויצילו לעמיתיהם אירועים מחיי כיתתם וינתחו אותם יחדיו.

הם ידונו בבעיות כגון, מה קורה כאשר:

- תלמידים חושבים ששותפות פירושה שוויון, וסבורים ששיח דמוקרטי פירושו שהמורים צריכים לקבל את דעתם באופן מלא...
- מתעוררת בעיה בין תלמידים לבין עצמם...
- כשתלמידים מצביעים בעד פעולה מסוימת, אך אינם מוכנים לפעול ליישומה...
- כאשר מתעוררת בעיה בין מורים לתלמידים...

במהלך ההשתלמות ירכשו המורים מיומנויות וכלים לניהול אורח חיים של הוגנות בכיתה ובבית-הספר כגון:

- מתודולוגיה של הדיון בדילמות מוסריות (קולברג-פנטון).
- הליכים למציאת פתרון הוגן לסוגיות מחיי היומיום בבית-הספר.
- דרכי הבניית מסגרות לדיון ולפתרון קונפליקטים.

תכנית הסדנה

בתוכנית שלושה פרקים:

א. המורה כמחנך מוסרי

שאלון עמדות, תרגיל היגדים, ערכים במטרות החינוך...

ב. היכרות עם התכנית, לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר

1. התיאוריה של קולברג על התפתחות החשיבה המוסרית ועל הקשר בין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית
2. היכרות עם תכנית ההתערבות החינוכית (ההיכרות תיעשה באמצעות הפעילויות לתלמידים המצויות בחוברת בפרק ג'):
 - הוגנות בחיי היומיום בבית-הספר.
 - הכיתה כיחידה חברתית הוגנת – התנסות במבחר פעילויות
 - ביה"ס כקהילה חברתית הוגנת – התנסות במבחר פעילויות
 - מיומנויות לניהול דיון בסוגיות חברתיות-מוסריות בבית-הספר ובסוגיות מוסריות בתחומי הדעת – ניתוח אירועים

ג. דרכי הערכה

1. משוב על איכות הדיונים
2. שאלוני אקלים – בית-הספר כקהילה הוגנת (ראה פרק ג' [שאלוני אקלים בית הספר](#))
3. דילמות ככלי להערכת מידת ההוגנות ואיכות אקלים בית-הספר (ראה פרק ג' [דילמות מחיי יום יום](#))
4. שאלון מסוגלות עצמית למורים

דרכי העבודה בסדנה:

ביחידה הראשונה של ההשתלמות יתנהלו דיונים לברור אישי וקבוצתי על תפקיד המורה כמחנך מוסרי (ראה [בעמוד הבא](#)).

ביחידה השנייה נעמיק את ההכרות עם התיאוריה של קולברג והמתודה של ניהול דיונים בדילמות מוסריות ([ראה תכנית הסדנה לניהול דיוני דילמה](#)).

כמו כן יחשפו המשתתפים לתוכנית "לקראת קהילה הוגנת" על פרקיה ויתנסו במבחר פעילויות על פי שיקולי המנחה והקבוצה. חשוב שהמורים ישלטו במתודות הייחודיות

שבתוכנית כגון: מהלך פתרון הוגן, ניהול שיח של הוגנות, ניהול דיונים בדילמות מוסריות ובדילמות מחיי יום יום, ניהול ועדת הוגנות, ניהול אסיפה כללית, במות דיון ועוד. בצד התכנית המובנית לקידום הצמיחה המוסרית בקהילה הוגנת מתפתחת דינמיקה של מערכות יחסים והתרחשויות, שהמורה אמור להשתמש בהן כהזדמנויות לקידום הצמיחה המוסרית של התלמידים. עקביות בקהילה הוגנת דורשת דיון באספקטים המוסריים חברתיים בחיי היומיום. במהלך ההשתלמות יתנסו המשתתפים בניתוח אירועים כגון: "הבחירות הדמוקרטיות", ו"שבת יחד" ([ראה בחוברת](#)) הלקוחים מחיי היומיום באחד מבתי הספר.

האירועים יוצגו לדיון בסדנה והמורים יתבקשו לספר על אירועים הלקוחים מההתנסות שלהם עם תלמידיהם. האירועים יוצגו בקבוצה ויתנהל דיון לאיתור הדרכים לפתרון הסוגיה באופן ההולם את ערכי הקהילה ההוגנת ותבחן השאלה מה יוכלו התלמידים ללמוד מההליך המוצע.

ביחידה השלישית נעסוק בדרכי הערכה באמצעות שאלון מסוגלות עצמית למורים, שאלוני אקלים, משוב על איכות הדיונים ועוד.

להלן מבחר פעילויות שישולבו בסדנה:

1. שאלון עמדות מורים

מטרת השאלון לברר עמדות פדגוגיות וערכיות של המורים לפני קבלת ההחלטה להצטרף לתכנית קהילה הוגנת. בעקבות מילוי השאלון האישי ירוכזו תשובות המשתתפים ויתקיים דיון מקיף על: התפישות של המורים אודות ה**ראוי והרצוי** בחינוך מוסרי-חברתי בבית הספר. צוות המורים יגבש הסכמות לאורן יחנכו את התלמידים.

השאלון

למורים, לפניכם היגדים המייצגים גישות פדגוגיות וערכיות. אנא, ציינו באיזו מידה אתם מסכימים עם ההיגד, ובטור האחרון דרגו את חשיבות ההיגד בעיניכם כאנשי חינוך (1 - החשוב ביותר). (ההיגדים המודגשים הותאמו לאוכלוסייה בחינוך הממלכתי-דתי).

דירוג חשיבות	מסכים מאוד						ההיגדים
	1	2	3	4	5	כלל לא מסכים	
	6	5	4	3	2	1	קידום צמיחה מוסרית הוא מטרה חשובה בחינוך.
	6	5	4	3	2	1	חשוב לאפשר לתלמידים לקבל החלטות בעצמם ולא להחליט עבורם.
	6	5	4	3	2	1	דיון בדילמות מוסריות חשוב לפיתוח הבנה ומחויבות ערכית.
	6	5	4	3	2	1	גישת "קהילה הוגנת" מזמינה אנרכיה בבית-הספר.
	6	5	4	3	2	1	דיון פתוח מאפשר למורים לדעת מה תלמידיהם חושבים באמת, ובהתאם לכך לנהל אתם דיון המקדם חשיבה.
	6	5	4	3	2	1	שותפות אינה שוויון.
							על המורים מוטלת אחריות לחנך לערכים אך אין להאשימם אם תלמידים לא מתנהלים לאורם.
	6	5	4	3	2	1	על המורים מוטלת אחריות ללמד הלכות ומנהגים, אין הם אשמים אם תלמידים מחליטים לא לקיים מצוות.
	6	5	4	3	2	1	יתר הקפדה של מורים על ההתנהגות הדתית של תלמידיהם משחררת תלמידים מאחריות להתנהגותם.
	6	5	4	3	2	1	סמכות המורים אינה נפגעת אם משתפים תלמידים בהחלטות.
	6	5	4	3	2	1	מורים אינם צריכים להציג עצמם כמודל אידיאלי, אלא כמי ששואפים לעשיית הטוב במידת האפשר, ובכך יעודדו את התלמידים לנהוג כמותם.
	6	5	4	3	2	1	השתתפות פעילה של תלמידים בקהילת בית-הספר מקדמת את התפתחותם המוסרית-חברתית.
	6	5	4	3	2	1	בית-ספר המתנהל כקהילה מקדם את הערך היהודי של "ישראל ערבים זה לזה".
	6	5	4	3	2	1	מורים ותלמידים אינם יכולים להוות קהילה אחת. תפקיד המורים ללמד ותפקיד התלמידים הוא ללמוד.
	6	5	4	3	2	1	שותפות בקבלת החלטות מביאה לשותפות באחריות.
							קיום ערוצי תקשורת פתוחים עם תלמידים מזמין בעיות משמעת.
	6	5	4	3	2	1	קיום ערוצי תקשורת פתוחים עם תלמידים מזמין בעיות בהתנהגות דתית.
	6	5	4	3	2	1	למורה הדתי תפקיד בקידום תפישה דתית והתנהגות דתית. עובדה זו עומדת בקונפליקט עם גישה המאפשרת דיון פתוח.

2. שאלון להערכה עצמית למורים

בדיקה עצמית לאורך הדרך - יומן המסע של המורים

מטרת השאלון שלהלן היא לאפשר למורים המשתתפים בתכנית לברר עם עצמם באיזו מידה הם פועלים בהלימה לעקרונות, למטרות ולמתודות האופייניות לתכנית. מומלץ לקיים דיון בנושא במליאת הצוות החינוכי, על המטרות ודרכי יישומן, שכן קיומה של קהילה הוגנת בבית-הספר מתבסס על הסכמה קהילתית של כלל המורים, ולא על החלטות אינדיבידואליות של פרטים בקהילת בית-הספר.

הרפלקציה היא כלי מרכזי בבחינה אישית של המורה והנהגת תרבות של הערכה עצמית יכולה לקדם מסוגלות אישית.

מחקרים על אודות עבודת המורה בכיתתו מלמדים שהמסוגלות האישית למילוי התפקיד היא המפתח העיקרי המניע מורים ליישם תכניות חדשות.

להלן שאלון שחלק הארי שלו נלקח ממערך הערכה של התכנית "הכיתה הערכית", שפיתחה פרופ' דרסייה נרוואז מאוניברסיטת נוטרדאם, שבמדינת אינדיאנה בארצות-הברית (2006).

שאלון להערכה עצמית של מורים

המורה יענה על השאלות שבכל סעיף ולאחר מכן יקבע לעצמו מטרה לשנה הבאה בכל אחד מהסעיפים.

יתקיים דיון בצוות על אפשרות שהמורים ישתפו את עמיתיהם במטרות שקבעו לעצמם כך שניתן יהיה להגיע ליתר תאום ביניהם לגבי דרכי הפעולה והדגשים.

להלן נושאים בעבודתו של המורה שעולים מהשאלון:

1. טיפוח התנהגות ערכית
2. הענקת חום ותמיכה
3. בניית תכנית לימודים מאתגרת
4. בניית אמון
5. פיתוח חשיבה ביקורתית
6. טיפוח שייכות
7. עידוד להכרה בשונות ולהתייחסות אליה
8. ניהול הכיתה מתוך שותפות ופתיחות
9. קיום ערוצי תקשורת פתוחים
10. טיפוח אקלים אינטלקטואלי

116

1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מאפשר לתלמידי לחשוב על מגוון פתרונות לבעיות שמתעוררות? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מספק הזדמנויות להתנהגות שיתופית של הכיתה כקבוצה? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מודע לשונות בין תלמידי הכיתה: (תרבות, מוצא עדתי, רווחה כלכלית, מבנה משפחתי, ערכי משפחה, יכולות, מוגבלות וכד')? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני משתמש בשונות, כדי לאפשר היכרות הדדית עזרה הדדית? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מבהיר מה הם תחומי האחריות שלי ומה בתחום האחריות של התלמידים? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם יש לי ציפיות ברורות לגבי התנהגות התלמידים? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם ברור לי מה יש לעשות במקרה של בעיה בתחום הלימודי? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם ברור לי מה יש לעשות במקרה של בעיה חברתית? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם ברור לי מה יש לעשות במקרה של בעיה פסיכולוגית? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מאפשר לתלמידים שותפות בקבלת החלטות בתחומים מוסכמים? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם תלמידים יכולים להעלות בפניי נושאים שמטרידים אותם? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מעודד חשיבה מעמיקה (לדוגמה: שאל שאלות עד להשגת הבנה, מבהיר את מרכיבי הבעיה)? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם יש בכיתה חומרי למידה המעוררים סקרנות? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני דן בכיתה בדילמות מוסריות מתחומים חברתיים ומתחומי הדעת? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מעודד חשיבה מוסרית (כגון: ברור ערכים המתנגשים בדילמה מוסרית)? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני מבקש שתלמידים ינמקו עמדתם? כן/לא
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	האם אני משתמש בשאלות סוקראטיות פתוחות

שלב ד' - במליאה

- מהי דמות הבוגר אותו תרצו לפגוש בעוד עשור?
- לאילו ערכים תרצו לחנך?
- כיצד לדעתכם ניתן לחנך לאור הערכים שהצעתם בתחום הדעת, בשעת חינוך?¹⁷

נספח

- לפניכם מטרות החינוך הממלכתי לפי התיקון לחוק החינוך הממלכתי התש"ס 2000;2004
- קראו את סעיפי החוק ורשמו ליד כל סעיף אילו ערכים גלומים בו.
 - האם במטרות החינוך יש סעיף המתקשר דמות המורה המשמעותי שלכם?
 - דרגו את מטרות החינוך על פי סדר העדיפות בעינכם.
 - מהו לדעתכם הסעיף החשוב ביותר בחוק? נמקו.

¹⁷ ניתן להציע לצוות השתלמות במתודה לניהול דיונים בדילמות מוסריות על פי הגישה של קולברג ראו התוכנית " ניהול דיוני דילמה לקידום החשיבה המוסרית(2003), באתר מינהל חברה ונוער, משרד החינוך: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/MiyumanuyothChevratioth/NihulDiunimBedilemotMusariyot.htm>

מטרות החינוך הממלכתי - לפי התיקון לחוק החינוך הממלכתי, 2000 ו- 2004

ערכים	המטרה
	1. לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו;
	2. להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו להשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים;
	3. ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל;
	4. ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל ומהמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לכבדם;
	5. לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישרונותיהם השונים, להרחיב את אופקיהם התרבותיים ולחשפם לחוויות אומנותיות, והכל למיצוי מלוא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות;
	6. לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה, ובמיומנויות היסוד שיידרשו להם בחייהם כבני אדם בוגרים בחברה חופשית, ולעודד פעילות גופנית ותרבות פנאי;
	7. לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה, ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים;
	8. להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעוררת את השונה והתומכת בו;
	9. לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית, תרומה לקהילה, התנדבות וחתיירה לצדק חברתי במדינת ישראל;
	10. לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לארץ, לנופיה, לחי ולצומח;
	11. להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל, ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל.

מדברי אנשי חינוך אודות התוכנית

1. קולות מהשדה

מדברי תלמידים. מחנכים ומנהלת

במהלך השנים הצטרפו ל"קהילה הוגנת" בתי ספר מכל רחבי הארץ בהם חטיבות בינים חטיבות עליונות בתי ספר ממלכתיים, ממלכתיים-דתיים ובתי ספר מהמגזר הערבי. בבתי הספר שהשתתפו בתוכנית בארץ ובחו"ל נשמעו תגובות חיוביות על התוכנית ועל השפעתה עליהם כפרטים ועל אורח החיים בבית הספר.

להלן כמה תגובות

מדברי תלמידים:

- ... למדתי שויכוחים וקונפליקטים ניתן לפתור על-ידי שיחה גלויה ולא על-ידי כוח או ויתור"...
- ...למדתי להתחשב באחר, לשמוע, להקשיב ואף לשנות דברים"...
- למדתי להקשיב לאדם אחר ולהביע דעותיי בגלוי, נוכחתי כי יש לי זכויות בבית-הספר ולא רק למורים"...
- "...לאחר השתתפות בפגוש את הצוות אני אומר: יש תקווה!"

דברי מנהלת בית ספר

".....חלו שינויים מהותיים באקלים ביה"ס. קבלת ההחלטות נעשית לאחר חשיבה משותפת...הניסיון שלנו, המבוסס על חתירה להשגת פתרונות הוגנים מלמד כי ניתן ליצור בבתי הספר אוירה של לימודים מתוך הנאה ותוך עשייה משותפת אשר תכשיר אזרחים בוגרים, מעורבים ופעילים.

דברי מחנכת כיתה י"ב על "פגוש את הצוות" ([ראה בחוברת](#))

דבר מנכ"לית המשרד לשעבר, דלית שטאובר

עמיתי אנשי החינוך שלום וברכה,

לבית הספר תפקיד מרכזי בהקניית ידע, תכנים ומיומנויות בתחומים שונים ומגוונים. עם זאת, בית הספר משמש מתווך בין היחיד לחברה והוא אפיק השפעה התורם לעיצוב זהותם המוסרית, הערכית, והתרבותית של התלמידים ולהכשרתם להיות אזרחים בחברה דמוקרטית. לשם כך, מערכת החינוך מטפחת בקרב התלמידים מכלול תכונות, התנהגויות ותובנות. סל המידות הטובות כולל את היסודות של דעת טוב ורע, רגישות ואכפתיות מוסרית, משמעת פנימית ושליטה עצמית, רצון טוב ואהבת אדם, סולידריות ועזרה הדדית, הגינות והומניות, התחשבות בצרכי הזולת, חשיבה אוטונומית ואוניברסאלית, כיבוד החוק ושמירה על המרחב בציבורי, אזרחות טובה ושמירת איכות הסביבה. הדרך להשגת תכונות, התנהגויות ותובנות אלו, היא באמצעות תקשורת חינוכית אמפתית המהווה מודל וגם נותנת הזדמנות לתלמיד להביע עצמו ולבחון את דפוסי החשיבה שלו והתייחסותו לזולת, דיונים על היבטים מוסריים מחיי היומיום בבית הספר, שותפות תלמידים בקבלת החלטות ובאכיפתן, זאת במקביל להצבת גבולות ברורים ועקביים ושימוש בטעויות כחוויות למידה.

התפיסה החינוכית העומדת ביסוד התכנית המוגשת לכם, דוגלת בשילוב בין הציר הלימודי לבין הציר הערכי, ובחיזוק הקשר שבין רכישת ידע רחב ומעמיק בתחומי הדעת לבין חינוך לערכים, למוסר ולמידות טובות. העיסוק הקבוע בסוגיות ערכיות בכל תחומי הלמידה והעשייה הבית ספרית מעודד דיון בשאלות קיומיות מהותיות, מפתח חשיבה ביקורתית ותורם לפיתוח תפיסת עולם ערכית.

השיח המרכזי בבית הספר עוסק בהוגנות ביחסים הבין-אישיים בקהילת בית הספר, ולכן נבחר השם: "לקראת קהילה הוגנת בבית הספר". המודל המוצע מאפשר העצמת התלמידים והתנסות בקבלת החלטות ויישומן בחיי היום יום של בית הספר תוך תשומת לב לסוגיית הסמכות וגבולות החופש והיזמה שיש ושניתן לאפשר לתלמידים. זאת באמצעות הבניית מסגרות ומנגנונים ובאמצעות בחירת בעלי תפקידים. כדי שבית הספר יהפוך לקהילה הוגנת, מובנה תהליך בית ספרי מוסדר בכתות האם וממוסדות מסגרות למפגש בין הצוות לבין התלמידים. במסגרות אלה מועלות לדיון סוגיות ערכיות ובעיות מחיי היום יום בבית הספר לקראת קבלת החלטות משותפות ואכיפתן.

חינוך ערכי-מוסרי, אם כן, הוא תהליך ארוך, השואף להשיג שינוי פנימי והפנמה אמיתית של ערכים חברתיים ואנושיים. אני מבקשת לברך את מינהל חברה ונוער על היוזמה לעריכה מחודשת של התכנית המסייעת לעיצוב אקלים חינוכי מיטבי בבתי הספר.

בכבוד רב,

דלית שטאובר

נספחים

1. תקציר עבודת דוקטורט של יעל ברנהולץ:

קהילה הוגנת בבית-הספר הדתי – חקר מקרה של אדפטציה

**The Just Community Approach to Moral Education in Religious Public Schools
in Israel - A case of Adaptation. 2005¹⁸**

"צדק צדק תרדוף..." (דברים טו, כ)

מטרת עבודה זו היא לבחון באיזו מידה מתאימה גישת הקהילה ההוגנת של לורנס קולברג לבית-הספר הממלכתי-דתי בישראל. בעבודה מוצג המחקר, ולאור המחקר מוצעים עיבודים והתאמות שרצוי לעשות על מנת לאפשר את יישום הגישה בבתי-ספר אלו בהצלחה. בשיטת מחקר איכותנית, שכללה ראיונות אישיים, ראיונות קבוצתיים (קבוצות מיקוד) ותצפיות, נאסף מידע שחשף את נקודות המבט של המחנכים הדתיים על אודות יישום הגישה בבית-ספרם.

דיונים סוקראטיים בנוסח קולברג עם אנשי חינוך דתיים הובילו לגילוי, כי הם רואים בתפקידם לחנך למצוות גורם מרכזי, המשפיע על עמדתם בשאלת מידת ההתאמה של גישת קולברג לבית-הספר הדתי. הנקודה שהטרידה אותם יותר מכל הייתה החשש שמא ניהול דיון פתוח עם תלמידים והעצמתם עד כדי היותם שותפים בקבלת החלטות בענייני היומיום בבית-הספר, עלולים לפגוע במאמצייהם של המורים לחנך לקיום מצוות ולערכים מחייבים.

המחקר עסק במתח הזה, שבין מתן אפשרות לתלמידים להביע כל דעה לבין העובדה שהמחנכים מכוונים אותם להתנהגות דתית מוגדרת. בין אנשי החינוך הדתיים התגלו דעות שונות, ואף מנוגדות, בסוגיות של תפקידם בחינוך למצוות וההשלכות שיש לכך על השיח שיש לנהל עם התלמידים. לפיכך, בין המסקנות על אודות מידת ההתאמה של "קהילה הוגנת" לבית-הספר הדתי, עלה כי יש יותר צורך בהתאמת דרכי העבודה עם המורים מאשר צורך בסיגול חומרי למידה לתלמידים.

לבחינת עמדות המורים בסוגיות אלו, נבנה מערך של שאלות חקר לגבי מקרים שעל סדר היום של בית-ספר המיישם את הגישה. מערך השאלות נבנה על-פי גישת קולברג ובמתודה של "לקיחת תפקיד" (Role Taking). במהלך המחקר, התברר כי הכלי ששימש למחקר על אודות עמדות המורים מתאים לשמש ככלי פדגוגי בידי המורים.

כחלק מהמחקר, פותח המושג של "לקיחת תפקיד מוסרי ודתי" ליישום הגישה של "קהילה הוגנת" בבית-הספר הדתי. הגישה המתודית של "לקיחת תפקיד מוסרי" שהיא מרכזית

¹⁸ ניתן לעיין בדוקטורט במרכז המשאבים של מינהל חברה ונוער, קפלן 42 פתח תקווה

בגישת הקהילה ההוגנת של קולברג, נראתה כהולמת את המושג "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" הקיים ביהדות. כלומר: התנסות ממשית ומשמעותית בחיי קהילה המחויבת לערכי הוגנות וצדק מקדמת הזדהות עם ערכים אלו ומחויבות להם. לאור המסקנה, כי להתאמת התכנית לבית הספר הדתי, יש צורך בשינוי בדרך הכשרת המורים לקראת הפעלתה, נבנתה תכנית סדנה ייחודית למורים בה נעשה שימוש במתודה שפותחה במחקר. במסגרת הסדנה מתאפשר למורים להבהיר לעצמם את עמדתם הדתית והפדגוגית ולהתאמן במתודה המכוונת לקידום התפישה המוסרית והדתית של תלמידיהם.

2. מתווה להשתלמות בניהול דיוני דילמה - מהתיאוריה למעשה החינוכי

מתווה להשתלמות בת 15 ש'

מטרות

- להקנות ידע בתיאוריה ההתפתחותית, בחשיבה המוסרית ובחינוך המוסרי על-פי קולברג.
- להבהיר את מהות הקשר שבין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית ואת התרומה האפשרית של מערכת החינוך לחיזוק קשר זה.
- להקנות כלים לניהול דיונים בדילמות מוסריות כאמצעי לצמיחה מוסרית-חברתית.
- להקנות כלים לקיום דיון פתוח בנושאים מוסריים וערכיים העולים מתכניות הלימודים, באירועים שעל סדר היום הציבורי ובאורח החיים בבית-הספר.

לפניכם תוכנית לשלושה מפגשים בני 5 ש' כל אחת:

מפגש ראשון

- היכרות.
- תרגיל היגדים – חינוך מוסרי כחלק מהזהות החינוכית של המחנך.
- הצגת מטרות ההשתלמות ותיאום צפיות.
- התיאוריה של קולברג על התפתחות החשיבה המוסרית (הרצאה).
- התנסות בדיון בדילמה מוסרית.
- חמישה צעדים בניהול דיון דילמה.
- הכנה והנחיה לקראת שימוש בדילמה מוסרית בניהול ריאיון אישי.

מטלות: ביצוע ריאיון, קריאת מאמר קצר העוסק בתיאוריה של קולברג

מפגש שני

- משוב מראיונות שניהלו המשתתפים.
 - שאלות הבהרה ככלי מרכזי בדיוני דילמה.
 - שילוב דיוני דילמה בתחומי הדעת ובחינוך החברתי.
 - הכנה לקראת התנסות המשתתפים בניהול דיון דילמה בכיתות.
- מטלה: כל משתתף ינהל דיון בדילמה בכיתה/בקבוצה ויקבל משוב קבוצתי.**

מפגש שלישי

- משוב על ההתנסויות.
- כיצד נכתוב דילמה מוסרית בתחומי הדעת.
- ניתוח הדילמות וטיפים לדרך.
- מתודות וכלים נוספים לניהול דיוני דילמה: היגדים, סרט קצר, קטעי עיתונות ועוד.
- מחשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית - לקראת קהילה הוגנת בבית-הספר.
- סיכום ומשוב.

3. מבחר פעילויות נוספות לטיפול הכיתה כיחידה חברתית הוגנת

בפרקי החוברת הוצגה לפניכם תכנית לפעילויות הממוקדות בקידום בית-הספר כקהילה הוגנת. תכנית זו מבוססת על הנחת היסוד שיש לטפח מערכת קשרים בין התלמידים למורים המבוססת על אמון, כבוד הדדי ותחושת שייכות. מחנכי כיתות מוזמנים לבחור פעילויות נוספות המוצעות להלן, ליצירת המארג החברתי ההכרחי לקיום קהילה הוגנת בבית-הספר. אפשר למצוא פעילויות נוספות באתר מינהל חברה ונוער:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/Ricuz_Hachana_Lezahal.htm

א. תרבות השיחה והדיון

פעילות לשיפור הדיונים בכיתה באמצעות שאלון תצפית

שיח של הוגנות מחייב תרבות שיחה נאותה. חשוב לעצור מדי פעם ולבחון את תרבות הדיון והשיח, על מנת לאפשר שיפור מתמיד.

מטרה

לשפר את תרבות השיחה והדיון בכיתה.

למנחה

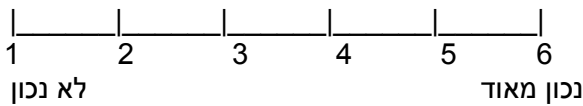
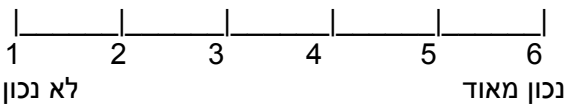
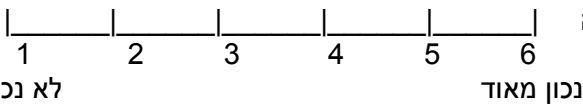
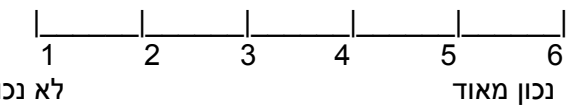
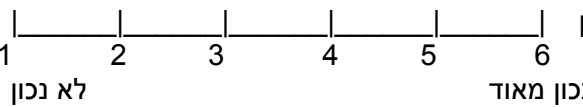
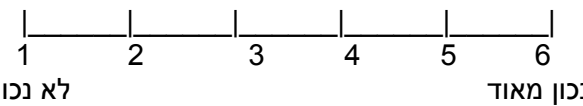
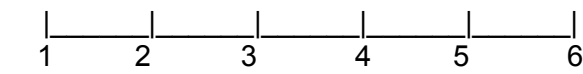
לאחר שניהלת כמה פעילויות לשיפור תרבות הדיון (ראה פרק ג'), אנו ממליצים להתנסות בניהול דיון חי בכיתה. יש לבחור נושא הרלוונטי לחיי הכיתה או לדון בנושא אקטואלי שעל סדר היום הציבורי, ולמנות **תצפיתנים** שידווחו על תרבות השיחה במהלך הדיון.

בתום הדיון, מומלץ לנהל שיחת משותפת להפקת לקחים העשויים לתרום לשיפור הדיונים בעתיד. בתום שיחת המשוב, מומלץ לנסח עם התלמידים כללים לשיפור תרבות השיחה והוויכוח בכיתה. אפשר לברר עם המשתתפים מהן "עשרת הדיברות" לדיון תרבותי ומהם "הורסי דיון".

שיתוף התלמידים בקביעת הכללים מגבירה את המחויבות לקיום הכללים ואת הנכונות שלהם לקיימם.

הנחיות לתצפיתנים

על מנת לשפר את הדיונים בכיתה בעתיד, עליכם לצפות בדיון ולהתכונן לדיווח במליאה. נא להקפיד על דיווח עובדתי – ללא שיפוט, ללא הערכה ומבלי להזכיר שמות.

	רוב התלמידים נהנו מהדין
	רוב התלמידים היו משועממים
	רוב התלמידים לא שיסעו זה את דברי זה
	לא היו התפרצויות במהלך הדין
	לא הייתה השתלטות של מעטים על הדין
	רוב המשתתפים דיברו בקול ברור
	רוב המשתתפים הגיבו לדברי חבריהם

ב. אורח החיים בכיתה

מטרות

- לטפח מעורבות של התלמידים בניהול הכיתה ואחריות מצדם למתרחש בה על-ידי שיתופם בקבלת החלטות.
- לסייע לצמיחה האישית של כל תלמיד על-ידי התנסות בקבלת אחריות למילוי תפקידים שונים ולביצוע ההחלטות הכיתתיות.

עזרים

כרזות, הצעות, ניירות, סיכות, קופסה, בריסטולים, לורדים, נעצים.

משך הפעילות: כ-90 דקות.

מהלך הפעילות

שלב א' - אישי

כל תלמיד יכתוב על פתק תשובה לשאלה: מהם הדברים שחשוב לך (ביותר) שיתקיימו בכיתתנו.

שלב ב' - במליאה

- המחנך ירשום על גבי הלוח את הרעיונות שהועלו על-ידי התלמידים (אם התלמידים אינם מציעים מגוון רחב של רעיונות, המורה יציע להם לעיין ברעיונות שעלו בכיתות אחרות (ראו נספח).
- לגבי כל נושא, המורה יברר עם הכיתה מדוע בחרו בו ומה חשיבותו.

שלב ג' - אישי

כל תלמיד יבחר חמישה נושאים שלדעתו הכיתה צריכה לטפח מתוך הנושאים שנרשמו על הלוח, וירשום אותם על גבי כרטיס באופן בולט.
כל תלמיד יחפש בין התלמידים כאלה שעל גבי הכרטיס שלהם כתובות לפחות שלוש הצעות זהות לשלו.

שלב ד' - קבוצתי

התלמידים יתרכזו בקבוצות על-פי מספר הנושאים המשותפים להם, כל קבוצה תבחר חמישה נושאים החשובים ביותר, שיש לדעת חבריה לקדם בכיתה.
כל קבוצה תגבש מצע לארגון הכיתה ולקידום הנושאים שנבחרו. המשתתפים יערכו להצגת המצע על מנת לשכנע את האחרים (באמצעות דובר, באמצעות עזרים אור-קוליים ועוד).

למנחה! ייתכן שבמהלך זה יהיו תלמידים, אשר לא יסכימו לסיכום הקבוצתי. יש להבהיר כי במקרה כזה אפשר לפרוש מן הקבוצה, להצטרף לקבוצה אחרת, ליצור קבוצה חדשה או אף להקים "סיעת יחיד".

שלב ה' - במליאה

"אולפן טלוויזיה" (5 דקות לקבוצה)

כל קבוצה תציג את המצע שלה לארגון הכיתה ותנסה לשכנע את שאר חברי הכיתה לקבל את דעתם. לכל קבוצה יינתן זמן קצוב.

לאחר הצגת כל המצעים, תתקיים הצבעה חשאית. כל תלמיד יבחר את הקבוצה הנראית לו על-ידי הטלת פתק לתוך קופסה. הקבוצה שמצעה נבחר כטוב ביותר, תכין את עיקרי הדברים על גיליון בריסטול גדול. לדוגמה: ערבי כיתה, קישוט, ועד כיתה, עיתון כיתה, ביקור חולים וכד'.

שלב ו' - קבוצתי ובמליאה

תכנון ראשוני

הכיתה תתחלק לחמש קבוצות. כל קבוצה תבחר הצעה אחת מהמצע ותציע דרכים לביצועה. עם תום הדיון בקבוצות, ידווחו נציגי הקבוצות על הצעותיהם במליאה. יתנהל דיון על כל הצעה בנפרד. התלמידים יוזמנו להוסיף סעיפים, הצעות והערות (מצורף דף תכנון). ההצעות תתלנה על גבי הקירות. כל תלמיד יתבקש להתנדב לפעול באחד הנושאים ולרשום את שמו ליד התפקיד שבחרו. בשיעור חינוך הקרוב יכריזו על הוועדות שקמו, על קבוצות המשימה ועל רשימת המתנדבים לפעילות. ייקבע לוח זמנים להמשך תכנון וביצוע.

בחירת ועד

יש אפשרות לנצל את התהליך שהתלמידים עברו לבחירת **ועד מתאם**, מתוך חברי הקבוצה שמצעה נבחר על-ידי רוב התלמידים או את ראשי קבוצות המשימה. חשוב לשים לב לכך שבתהליך הבחירה וההתארגנות יהיו מעורבים תלמידים רבים, וחשוב לשמור על קיום רוטציה בתפקידים מובילים בכיתה.

נספחים:

רעיונות ליוזמות ולתפקידים שעלו בכיתות שונות

קופת עזרה הדדית; עלון כיתה; ערבי כיתה; טיולים אחר הצהריים; ערבי הורים-תלמידים
קישוט הכיתה; ועדת משמעת; ועד מורים-תלמידים; נציגים למועצת התלמידים; השמעת מוזיקה בהפסקה; ערב כישרונות; ספרייה כיתתית להחלפת ספרים; ארון לצידוד; סיוע לתלמידים חולים; ברכות לימי הולדת; סיוע לתלמידים עולים חדשים...

דף תכנון פעילות

שם הפעילות: _____

א. **מטרות:** לשם מה נחוצה הפעילות?

ב. **עובדות:** מהן העובדות שיש להביא בחשבון?

ג. **אפשרויות:** מהן האפשרויות הפתוחות לפנינו? מה ההשפעות של כל בחירה על חיי הכיתה? המשתתפים יבחרו אפשרות מועדפת וייערכו לתכנון.

ד. **תכנון:** 1. **מסגרת:** היכן תתבצע הפעילות?

מתי?

אילו בעלי תפקידים נדרשים?

2. **משך הזמן:** לתכנון: _____

לביצוע: _____

3. **באילו קשיים** אנו עלולים להיתקל?

מי עשוי לסייע בשלב התכנון ובשלב הביצוע?

4. **רשימת ציוד נדרש**

5. **כיצד נפעל:** תיאור הפעילות המתוכננת.

6. **הערכה:** כיצד נדע אם הצלחנו?

7. **מעקב:** קביעת מועד להפקת לקחים לאחר ביצוע הפעילות.

דף תכנון תפקיד

תיאור התפקיד: _____

תחומי האחריות: _____

שיתופי פעולה: (1) עם מי עליי לתאם את פעולותיי? _____

(2) למי עליי לסייע? _____

(3) ממי אוכל לבקש סיוע וייעוץ? _____

לוח זמנים: בתיאום עם בעלי התפקידים האחרים בקבוצה.

רשימת ציוד:

ג. מעקב אחר מילוי התפקיד

מבוא

במהלך תכנון יישום ההחלטות ובמהלך ביצוען מתעוררים קשיים בשל חוסר שיתוף פעולה, בשל ויכוחים על תחומי אחריות ובשל בעיות תקשורת.

מטרה

לרכוש כלים להתמודדות עם קשיים אפשריים בעבודת הוועדות ובתפקוד הכיתתי.

עזרים: אירועים לדיון.

משך הפעילות: 45 דקות.

להלן שני אירועים לדיון:

א. העלון

בקבוצה העובדת על הכנת עלון בית-הספר נקבעה חלוקת תפקידים. במהלך העבודה התברר שיוסי, שנבחר כיו"ר הקבוצה, משתלט על השיחה ואינו מאפשר לאחרים להתבטא. חברי הקבוצה מרגישים כי כך לא יוכלו לעמוד במשימה שקיבלו על עצמם. מה עליהם לעשות?

מהלך הפעילות

שלב א' – במליאה

משחק תפקידים באקווריום

5-7 תלמידים יתנדבו להשתתף במשחק תפקידים שיתנהל במרכז החדר. שאר התלמידים יצפו ולא יעירו הערות בשלב זה. התפקידים: יו"ר, עורך, כתבים, מעצב ועוד. מומלץ להשאיר כיסא ריק ולאפשר לצופה שיש לו הצעה חדשה או נקודת מבט שונה להצטרף למשחק (הכיסא החם).

שלב ב' - במליאה

א. המשתתפים במשחק התפקידים ישתפו את חבריהם בהרגשתם במהלך המשחק: האם הזדהו עם תפקידם? כיצד השפיע עליהם התפקיד? וכד'.

ב. יתנהל דיון כתתי בנקודות אלו:

- 1) באיזו מידה האירוע מציאותי?
- 2) האם המשחק נראה מציאותי, במה?
- 3) עם איזו דמות במשחק הזדהיתם ומדוע?
- 4) מה הם לדעתכם תפקידיו של יו"ר קבוצת המשימה או הוועדה?
- 5) האם אחריותו שווה לזו של האחרים? מדוע?
- 6) מה דעתכם על דרך הדיון ועל ההצעות שהתקבלו?
- 7) האם יש לכם הצעות נוספות לפתרון בעיה זו?
- 8) מדוע חשוב להגדיר כל אחד מהתפקידים בהגדרה ברורה ולקבוע תחומי אחריות של כל אחד מבעלי התפקידים?
- 9) אילו דרכי פעולה תרצו לאמץ לעתיד?

הקישוט שהושחת

לתליית עלון הקיר, קדם ויכוח סוער בכיתה. תלמידים אחדים טענו כי אין צורך בעלון נפרד של הכיתה, כאשר מועצת התלמידים מוציאה מדי חודש בחודש עיתון מודפס לכלל בית-הספר. אחרים השיבו כי יש לכיתה עניינים רבים המיוחדים לה, ולכן חשוב לקיים בימה כיתתית להתבטאות. לבסוף הוסכם לתלות גיליון של העלון הכיתתי לחודש ימים. בסוף החודש, הכיתה תחליט אם להמשיך בהפקת העלון הכיתתי. בשבוע הראשון לתליית העלון הייתה היענות רבה: רבים כתבו בו והמדורים התמלאו עד מהרה ברשימות, בציורים, בשירים ובסיפורים. אולם, בסוף השבוע הראשון, גילו התלמידים בוקר אחד כי הגיליון הושחת. מישהו תלש את הדפים הכתובים שהוצמדו אל הגיליון וקשקש עליו בצבע שחור...

שלב א' - אישי

כל תלמיד יקבל שני פתקים ריקים בשני צבעים שונים. על אחד מהם ישלים את המשפט: "כשראיתי את העלון מקושקש הרגשתי..." (להלן ייקרא "פתק רגשות"). על הפתק השני ישלים את המשפט: "לדעתי צריך ל..." (להלן ייקרא "פתק הצעות"). לאחר הכתיבה יונחו הפתקים (בעילום שם) בשתי קופסות נפרדות, "קופסת הרגשות" ו"קופסת הצעות".

שלב ב' - קבוצתי

1. כל קבוצה תקבל מספר זהה של "פתקי רגשות" ושל "פתקי הצעות". כל תלמיד ישלף בתורו "פתק רגשות", יקרא אותו בקול ותתקיים שיחה קבוצתית שבה יביעו חברי הקבוצה את הרגשותיהם ביחס לכתוב בפתק.
2. בשלב הבא כל תלמיד ישלף "פתק הצעות" ויקרא אותו בקול. יתקיים דיון על כל הצעה ותגובש הצעה קבוצתית – המוסכמת על רוב חברי הקבוצה.

שלב ג' - במליאה

- נציגי הקבוצות יציגו את הצעותיהם. יתקיים דיון כיתתי על האירוע (האם בכיתתנו היו אירועים דומים? מה ניתן לעשות כדי למנוע אירועים כאלה? מה רצוי לעשות אחרי

התרחשות מסוג זה, להתעלם או להגיב? כיצד להגיב?), האם ההצעות שהצעתם מציאותיות? מהם היתרונות והחסרונות של ההצעה?

ד. פעולת סיכום והפקת לקחים

מטרה

להתנסות בהערכת פעולות ובהפקת לקחים לקראת ביצוע פעולות דומות בעתיד.

משך הפעילות: 45 דקות.

מהלך הפעילות

שלב א' - קבוצתי

לקראת שיחת הסיכום בכיתה, המורה ייפגש עם כל אחת מקבוצות המשימה ומהוועדות. פגישה זו חשובה בעיקר כאשר הפעילות לא הייתה לשביעות רצון המארגנים או הכיתה, זאת על מנת למנוע חששות של תלמידים להתנסות בתפקידים בעתיד.

שאלות לדיון

- מה היו המטרות שהצבתם?
- מה היו ההצלחות?
- האם כל מה שתוכנן אמנם התבצע?
- האם הוגדרו כל התפקידים והאם הוגדרו בבירור?
- מה היו הקשיים ומה היו הגורמים להם?
- מה חשוב לשפר לקראת הפעילות בעתיד?

שלב ב' - במליאה

חברי הוועדה ידווחו לכיתה על הפעילות על-פי הסעיפים שבשלב א'. הכיתה תיתן משוב לחברי הוועדה על הפעילות. כל דובר מוזמן לציין:

- דבר אחד שממנו היה מרוצה בפעילות.
- דבר אחד שהיה רוצה לשנות בעתיד.
- יתקיים דיון כיתתי בשאלה מה ניתן לשפר בעתיד וכיצד.

היבלי וארכיה

- אפק, י' ואיינזרכט, א' (1983). **חינוך ערכי - ניהול דיוני דילמה לפי הגישה הקוגניטיבית-התפתחותית**, משרד החינוך והתרבות, ירושלים.
- ברלב, מ' (עורכת). (1999). **ערכים וחינוך לערכים - סוגיות בהשתלמויות מורים**, ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט והאוניברסיטה העברית.
- ברנהולץ, י' (2005). קהילה הוגנת - הרעיון ויישומו בישראל, בתוך מ' שמידע וז' רומי (עורכים) **החינוך הבלתי פורמאלי במציאות משתנה**, ירושלים: מאגנס.
- גבע, א' (2011). **מוסר ועסקים מקבילים נפגשים**, הוצאת הקיבוץ המאוחד והמרכז לאתיקה, ירושלים, 2011.
- גיליגן, ק (1995). **בקול שונה**, הוצאת ספריית הפועלים במקור יצא ב- 1982.
- דרום, ד' (1984). **הרהורים על חינוך ערכי, החינוך המשותף**.
- הראל- פיש, י' (2000). מחקר בינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני נוער, אוניברסיטת בר אילן.
- כאהן- סטרבצ'ינסקי, פ; באומגולד, ש; דולב, ט. (2000), **מחקר מעקב אחר פעילות של תוכנית המדצי"ם, תוכנית המשצי"ם ומועצות תלמידים ונוער**. ירושלים: ג'וינט מכון ברוך דייל, משרד החינוך מנהל חברה ונוער.
- לביא, צ'. **אתגרים בחינוך**, ספריית הפועלים, תל אביב.
- ליבנה, מ' (1986) מעוז אחרון, משרד הביטחון, הוצאה לאור.
- לין, ר' (1985). השיפוט המוסרי של סרבני מלחמת לבנון, **עיונים בחינוך**, 42.
- לם, צ' (1973). **ההגיונות הסותרים של ההוראה**, תל אביב: ספריית פועלים.
- ניסן, מ' (1999). ביטויים של רלטיביזם ואינדיבידואליזם בשיפוט מוסרי והשתמעויות לחינוך מוסרי, בתוך מ' ברלב (עורכת) **ערכים וחינוך לערכים – סוגיות בהשתלמויות מורים**, ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט והאוניברסיטה העברית.

- סדן, א. (1996), **העצמה ותכנון קהילתי**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- עירם, י'; שקולניקוב, ש; כהן, י'; שכטר, א' (עורכים). (2001). **צמתים, ערכים וחינוך בחברה הישראלית**, ירושלים: משרד החינוך.
- פלג, ח' וברנהולץ, י' (2003). **ניהול דיוני דילמה לקידום החשיבה המוסרית**, משרד החינוך, מינהל חברה ונוער, ירושלים
- פלג, ח' (2000). הפעילות במועצת התלמידים הארצית והשפעתה על ההתפתחות האישית של חברה ועל המעורבות החברתית שלהם.
- קולברג, ל' (1980). חינוך לצדק: ניסוח מודרני של ההשקפה האפלטונית, **החינוך המוסרי – חמש מסות**, תל אביב: ספריית פועלים.
- קולברג, ל' (1982). נוסח מתוקן של תורת ההתפתחות המוסרית, **החינוך המשותף**, 106.
- קורצ'אק, י' (1996) **איך לאהוב ילד, רגעים חינוכיים, זכות הילד לכבוד**. תל-אביב: האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל.
- קרמניצר, מ' (1996). **להיות אזרחים**, חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל, משרד החינוך, ירושלים.
- Barenholtz, Y. (2005). ***The Just community approach to moral education in religious public schools in Israel, a case of adaptation***. Doctoral dissertation, The Jewish Theological Seminary of America.
- Gomberg, T.H., Cameron, D.K., Fenton, E., Purtek, J., & Hill, C, L. (1980). ***Leading dilemma discussions: A Workshop***. Pittsburg.
- Kohlberg, L. & Candee, D. (1984). **The relation of moral judgment to moral action**. In Kohlberg, L. *The philosophy of moral development*. San Francisco.
- Kohlberg L., Levine C. & Hower A. (1983). ***Moral stages: A current formulation and a response to Critics***, Basel: Krager.
- Kohlberg, L., Meir, (1982). ***Development as the aim of education: The Dewey view in the philosophy of moral education***.in *The Philosophy of Moral Development*. Harper&Raw, San Francisco.

- Nucci, L.P., Narvaez, D. (2008). **Handbook of moral and character education.**
- Power, C., Higgins, A. & Kohlberg, L. (1989). **Lawrence Kohlberg's approach to moral education**, New York.
- Wasserman, E. **"The Development of an Alternative High School Based on Kohlberg's Just Community Approach to Education."** Ph.D. dissertation, Boston University, 1977.

מומלץ לעיין ב:

- החוברת "ניהול דילמה לקידום החשיבה המוסרית":
<http://noar.education.gov.il/main/upload/newprogram/dilemamain.doc>
- אתר מינהל חברה ונוער, חיפוש באמצעות מילות מפתח: דיוני דילמה, דילמות מוסריות, דילמות:
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/KatalogPirsumim/Ricuz_HachanaLezahal.htm

"קהילה הוגנת" משלבת קידום התנהגות מוסרית אחראית עם קידום חשיבה מוסרית.
גישה זו בחינוך מוסרי גורסת כי התנהגות מוסרית אחראית של היחיד אינה רק ביטוי של מאפיין פסיכולוגי אישי, אלא גם עניין של תחושת שייכות, של נורמות קהילתיות ושל מסד מוסרי באקלים בית-הספר.
פרופ' לורנס קולברג

למטבע החינוכי שני צדדים הטבועים יחדיו - הצד האקדמי והצד הפרו-חברתי.
המטרה המשולבת של החינוך הפרו-חברתי היא למצוא דרכים לסייע לצעירים להיות תלמידים טובים יותר, ובו בזמן לסייע להם להתפתח ולהיות אנשים טובים ואזרחים המיטיבים לחברה.
פרופ' אן היגנס, ניו יורק, 2012 מהוגי רעיון קהילה הוגנת

מדברי מנהלת בית-ספר
"אלו שנינו מחזיקים באקלים בית הספר. קבוצת התאולוגיה נעשית לאחר השיבה משותפת של צוות בית הספר ותלמידים... תוסיון שלנו המבוסס על אותה להשגת פתיחות הזננים תלמיד כי ניתן ליצור בבית-הספר אווירה של איחודים מתוך תנאה ונתק עשייה משותפת - אשר תכשיט אצילים בזרים, מעורבים ופעילים."

מדברי תלמידים:
"...למדתי שיש לי וקונפליקטים ניתן לפתור על-ידי שמה גלויה ולא על-ידי כח או ויכוח..."
"...למדתי להתחשב באחר, לשמוע, להקשיב, להביע דעותי בלחי ואף לשנות דברים..."

